

**USMANU XANFODIYO UNIVERSITY, SOKOTO.
(POSTGRADUATE SCHOOL)**

**ADABI MADUBIN AL'ADA: TSOKACI KAN WAQAR BAZAWARA TA ALHAJI SANI
XANBALXO**

A Dissertation

Submitted to the

Postgraduate School

USMANU XANFODIYO UNIVERSITY, SOKOTO, NIGERIA.

In Partial Fulfillment of the Requirements

For the Award of Degree of

MASTERS OF ARTS (HAUSA STUDIES)

BY

SHAMSUDDEN ISMA'ILA

(ADM. NO. 14210106006)

DEPARTMENT OF NIGERIAN LANGUAGES

JUNE, 2019

SADAUKARWA

Na sadaukar da wannan aiki ga mahaifana da kakannina Alhaji Isma'il Zinare da Hajiya Juwairiya Amadu Toro da Hajiya Aishatu Kyafe da Alhaji Amadu Toro da Alhaji Altine Zinare da Hajiya Tumba Zinare. Allah Ya gafarta musu.

Certification

GODIYA

Dukkan yabo da godiya kyawawa su tabbata ga Allah Maxaukaki, Mahaliccin kowa da komai, Mai yawan kyauta da baiwa, wanda ya raya mu, ya nufe mu da kawowa wannan lokaci. Tsira da aminci su tabbata ga shugabanmu Annabi Muhammad (S.A.W) da iyalan gidansa da sahabbansa. Ina qara godiya ga Allah (S.W.T) da ya ba ni ikon kammala wannan aiki cikin nasara.

Bayan wannan, ina miqa godiya ta musamman ga jagororin wannan aiki, Farfesa Atiku Ahmad Dunfawa, wanda ya jagoranci duba wannan aiki da Dokta Umar Aliyu Bunza, mai duba aikin na biyu da kuma Farfesa Abdulqadir Sani na Sashen Larabci na Jami'ar Usumanu Xanfodiyo, Sokoto, mai duba aiki na uku, waxanda suka sadaukar da lokacinsu wajen duba wannan aiki, da daidaita shi bisa turbar da ta dace, da ba ni shawarwari har zuwa kammaluwar shi. Tabbas, malaman nan sun cancanci yabo, domin in ba don haquri da juriyar da suka yi ba, da wannan aiki bai kai ga nasara ba, Allah ya saka musu da mafificin alhairinsa.

Ina godiya ga shugaban Sashen Harsunan Nijeriya Dakta Ibrahim Sarkin Sudan Abdullahi da kuma dukkan malamaina na Sashen Harsunan Nijeriya a Jami'ar Usmanu Xanfodiyo, Sakkwato. Babu shakka, na amfana da koyarwarsu a fannoni daban-daban da kuma taimakonsu, wanda shi ya qara ba ni qwarin gwiwa na kai wannan mataki na fagen ilmi.

Haka kuma, ina miqa godiyata ta musamman ga Alhaji Sani Xanbalxo da na yi amfani da waqarsa a wannan bincike.

Sai godiya zuwa ga shugaban Kwalejin Ilimi ta Shehu Shagari Sakkwato, Dakta Muhammad Wadata Hakimi da shugabar tsangayar harsuna Malama Hadiza Salihu Koko

da shugaban sashen Hausa Malam Yusuf Ladan Sanyinna da dukkan malamaina da kuma abokan aikina na Sashen Hausa da ke Kwalejin Ilimi ta Shehu Shagari, Sakkwato. Na gode, Allah ya saka wa kowa da alhairi.

Haka kuma, ina miqa godiyata ga mahaifana Alhaji Isma'ila Zinare da mahaifiyata Malama Juwairiya Ahamadu Toro da kakata Hajiya Aishatu Kyafe kan irin xawainiyar da suka yi da ni tun daga haihuwa har zuwa girma. Ba zan manta da tarbiyya da haqurin da suka yi da ni tun daga haihuwata zuwa yau ba. Na gode. Tabbas, su ne mufarin duk wani abin qwarai da na aiwatar da kuma cin nasara a rayuwata. Ina alfahari da ku ganin cewa addu'o'in da kuka yi min ba dare, ba-rana don samun nasara, Allah ya saka, ya kuma gafarta muku.

Bugu da qari, ba zan tava mantawa da kakana Alhaji Abdullahi Kyafe da kawuna Alhaji Abdullahi Bala Sokoto ba, wanxanda suka tsaya a matsayin iyaye ba don na yi rashin iyaye ba, suka kuma xauki xawainiyar magance duk wata matsalar da ta tinkaro ni a harkar karatuna. Haqiqa sun taka muhimmiyar rawa a rayuwata ta xalibta, wanda ba zai yiwu in manta ba. Allah ya saka musu da mafificin alhairinsa, ya kuma albarkaci zuriyarsu.

Alal haqiqa, abokan karatuna sun cancanci yabo, musamman Jibril Yusuf da Muhammad Abubakar Zabi da Abdullahi Haruna Imam da Ahmad Garba Aliyu (Malam G.) da Musa Abdurrahman. Ina yin jinjina da godiya a gare ku, na gode da kulawa. Allah ya bar zumunci, ya biya muna buqatunmu na alhairi.

Ina godiya ta musamman ga mai xakina Zainab Yusuf Mai'akwai domin haquri da juriyar rashina da ta yi a dalilin wannan bincike. Haqiqa ba don haxin kai da haqurin da ta yi ba,

da aikin zai iya samun cikas a kan hanya. Na gode, Allah ya qara mana albarka, ya kuma bar mu tare.

Ba zan tava yin tuya in manta da albasa ba. Wajibi ne in miqa godiyata zuwa ga aminina, Bashir Haliru, wanda ya taimaka qwarai da gaske wajen ganin ya share min hawaye a duk lokacin da na koka kan duk wata matsala da ta taso. Na gode, Allah ya bar zumunci. A qarshe ina miqa godiyata ga duk waxanda suka taimaka wajen ganin kammaluwar karatun nan ta kowace siga, walau da kuxinsu ko tunaninsu ko iliminsu ko qarfinsu ko addu'o'insu, waxanda na ambata da ma waxanda ban ambace su ba, hakan ba yana nuna cewa na manta da su ba ne. Na gode, Allah ya saka da alheri.

QUNSHIYA

Taken Bincike.....	i
Sadaukarwa.....	ii
Certification.....	iii
Godiya.....	iv
Qunshiya.....	vii
Tsakure.....	xii
Abstract.....	xiii

BABI NA XAYA: GABATARWA

1.0	Shimfixa.....	1
1.1	Manufar Bincike.....	1
1.2	Tambayoyin Gina Bincike.....	2
1.3	Muhimmancin Bincike.....	2
1.4	Farfajiyar Bincike	3
1.5	Hanyoyin Gudanar Da Bincike.....	3
1.6	Ra'in Bincike.....	5
1.7	Naxewa.....	6

BABI NA BIYU: BITAR AYYUKAN DA SUKA GABATA

2.0	Shimfixa.....	7
2.1	Waqa Baka.....	7
2.1.1	Kundaye.....	9

2.1.2	Maqalu.....	11
2.1.3	Littattafai.....	12
2.2	Al'ada.....	17
2.3	Bazawara.....	18
2.3.1	Dalilan Da Ke Haddasa Zawarci.....	22
2.3.2	Mutuwar Miji.....	23
2.3.3	Vacewar Miji.....	23
2.3.4	Raba Aure.....	24
2.3.5	Saki.....	24
2.3.6	Dalilan Da Ke Haddasa Saki Da Raba Aure.....	27
2.3.7	Auren Dole.....	27
2.3.8	Rashin Son Haihuwa.....	27
2.3.9	Kishi.....	28
2.3.10	Rashin Haquri.....	28
2.3.11	Zargi.....	29
2.3.12	Aure Don Wani Dalili.....	29
2.3.13	Rashin Xaukar Aure A Matsayin Ibada.....	29
2.3.14	Qazantar 'Ya mace.....	30
2.2.15	Asiri.....	30
2.3.16	Xaukar Shawarwarin Banza.....	30
2.3.17	Shisshigi.....	31
2.3.18	Rashin Addini.....	32
2.3.19	Bayyanar Ciwo Ko Hali.....	33
2.3.20	Kasa Xaukar Xawainiyar Mace.....	33
2.3.21	Dukan Mace Ko Zagi.....	33
2.3.22	Rashin Haihuwa.....	34
2.3.23	Idda.....	34
2.3.24	Ire-iren Zawara.....	34
2.3.25	Qaramar Bazawara.....	35

2.3.26	Safci Ga Wawa (Sakin Wawa).....	35
2.3.27	Babbar Bazawara.....	35
2.3.28	Xabi'un Zawara.....	36
2.3.29	Tsafta Da Yawan Kwalliya.....	36
2.3.30	Yawan Karva Zance.....	37
2.3.31	'Yan Yawace-Yawace.....	37
2.3.32	Ladabi Da Biyayya.....	37
2.3.4	Kundaye.....	38
2.3.5	Maqalu.....	39
2.4	Sani Xanbalxo.....	47
2.5	Zumunci.....	51
2.6	Kunyatarwa.....	51
2.7	Shiririta.....	51
2.8	Horo.....	51
2.9	Kwaxayi.....	51
2.10	Karuwa.....	51
2.11	Ruwan Ido.....	51
2.12	Alqawari.....	52
2.13	Yaudara.....	52
2.14	Makirci.....	52
2.15	Duwatsu.....	52
2.16	Lalle.....	52
2.17	Akaifa.....	52
2.18	Tagumi.....	52
2.19	Zane.....	52
2.20	Tsaki.....	53
2.21	Taki.....	53
2.22	Takalmi.....	53
2.23	Hujjar Cigaba Da Bincike.....	53

2.24	Naxewa.....	54
------	-------------	----

BABI NA UKU: TARIHIN RAYUWAR SANI XANBALXO

3.0	Shimfixa.....	55
3.1	Haihuwarsa.....	55
3.2	Quruciyarsa.....	56
3.3	Iliminsa.....	56
3.4	Sana'arsa.....	57
3.5	Aurensa Da Iyalansa.....	57
3.6	Fara Waqarsa.....	58
3.7	Shirya Waqarsa.....	61
3.7.1	Shiryawa.....	61
3.7.2	Qire.....	62
3.8	Ficensa A Fagen Waqa.....	63
3.9	Salsalar Waqar Bazawara.....	64
3.10	Naxewa.....	66

BABI NA HUXU: HALAYEN BAZAWARA A BAKIN SANI XANBALXO

4.0	Shimfixa.....	67
4.1	Halayen Bazawara Tsakaninta Da Iyayenta Da "Yan uwanta.....	67
4.1.1	Rashin Karvar Zaven Iyaye.....	67
4.1.2	Vata Zumunci.....	68
4.1.3	Kunyatarwa.....	70
4.2	Halayen Bazawara Na Kanta.....	71
4.2.1	Shiririta.....	71
4.2.2	Qyamar Horon Wani.....	72
4.2.3	Kwaxayi/Xora Takalifi.....	73
4.2.4	Hira da Karuwai.....	74
4.2.5	Ruwan Ido.....	75
4.2.6	Rashin Tattali.....	76
4.3	Halayen Bazawara Tsakaninta da Al'umma.....	77

4.3.1	Kwance Alqawali.....	77
4.3.2	Yaudara da Cin Amana.....	79
4.3.2.1	Bazawara da Xankiri.....	80
4.3.2.2	Bazawara da Xansakai.....	80
4.3.2.3	Bazawara da Runji.....	81
4.3.2.4	Bazawara da Wanzamai.....	82
4.3.2.5	Bazawara da Sarkin Maqera.....	83
4.3.2.6	Bazawara da Fillani.....	83
4.3.2.7	Bazawara da Xanbalxo.....	85
4.4	Halayen Bazawara Tsakaninta da Bazawari.....	86
4.4.1	Makirci.....	87
4.4.2	Daddagar Qasa.....	88
4.4.3	Tara Duwatsu.....	89
4.4.4	Xibar Ramnon Bango.....	89
4.4.5	Dubin Lalle.....	90
4.4.6	Xiban Akaifa.....	90
4.4.7	Buxe Tabin Hannu.....	91
4.4.8	Tagumi.....	91
4.4.9	Zane.....	92
4.4.10	Jere.....	92
4.4.11	Dubin Baibayar Xaki.....	93
4.4.12	Leqen Garka.....	93
4.4.13	Tsaki.....	94
4.4.14	Takin Takalmi.....	94
4.5	Naxewa.....	95
BABI NA BIYAR: KAMMALAWA		
5.0	Shimfixa.....	96
5.1	Taqaitawa.....	96
5.2	Sakamakon Bincike.....	97

5.3	Manazarta.....	98
5.4	Rataye Na Xaya Hoton Alhaji Sani Xanbalxo Waramu.....	103
5.5	Rataye Na Biyu Tambayoyin Bincike.....	104
5.6	Rataye Na Uku Waqar Bazawara.....	105

TSAKURE

Hausawa na cewa “Zawara zauren Qarya”. Wannan bincike ya yi nazarin waqar bazawara ne ta Alhaji Sani Xanbalxo. Aikin ya dubi ma’anar bazawara da dalilan da ke haddasa zawarci ga mata kamar mutuwar miji ko vacewar sa ko raba aure ko kuma sakin aure. An yi nazarin kan dalilan da ke haddasa rabuwar aure a tsakanin ma’aurata. Daga nan sai aka dubi halayen bazawara a cikin waqar ta Alhaji Sani Xanbalxo, aka raba halayen zuwa gida huxu; halayenta da suke tsakaninta da iyayenta da ‘yan uwanta da halayenta na kanta da halayenta waxanda suke tsakaninta da al’ummar da take ciki da kuma halayenta da ke tsakaninta da bazawarinta. Duk wannan an yi shi dai dai da abin da Alhaji Sani Xanbalxo ya ambata a cikin waqarsa ta bazawara. Duk da yake an yi hannunka mai sanda a cikin wannan bincike da cewa bazawara baqi qirin take ga Alhaji Sani Xanbalxo don haka bai danganta halin qwarai ko xaya gare ta ba, sai ya buge su abu xaya.

ABSTRACT

The Hausa community usually have a popular wise saying tagged (zaura zauren qarya) which literally means “Divorcee Apartment of Deceit”. As such, this research works aims at looking into the content of the compose song titled (Bazawara) “the divorcee” as composed by Alhaji Sani Xanbalxo. He made mention of various issues as contained in the situational life condition of a divorcee, ranging from what been a divorcee means, what are the root causes resulting to that? Such as the death of the husband, getting missed or absconding including causes marriage termination between couples. All ware studied as shown within the composed content of the song. As a result of outlining the caused situational conditions into four aspect. Such include; those that rest upon her alone, those that obtain her, the parent, relatives, the immediate community and those that exist between her and he who propose her. Being that all upright behavioral attitudes have not been attributed to her, hence, the composer totally condemned her. Finally this research work suggested certain ideas in order to assist the divorcee, the parents the society and those who intend to propose to mind themselves and watch their steps by knowing their right manner of approach before being engage.

BABI NA XAYA

GABATARWA

1.0 Shimfixa

Ai ko ba a faxi ba, da ganin kura ta ci akuya! Ko ba a ce ba, adabin baka taska ce managarciya ta adana hikimomin Hausawa na tun tale-tale, wato waxanda aka yi gadonsa tun daga kaka da kakanni. Adabi ne wanda ba shi da wata ma'adana da ta wuce kai, ana jiyar da shi ne ta hanyar baki Wannan shi ne dalilin da ya sa ake kiran sa adabin baka. Haka ma, duk yadda aka juya asalin shi ba a rubuce yake ba. Adabin baka na Hausa yana da muhimmancin gaske game da abin da ya shafi rayuwar Hausawa ta kowane fanni. Adabin baka madubin rayuwar al'umma ne, kamar abin da ya shafi ilmantarwa da koyar da harshe da naqaltarsa, kuma abokin hira ne mai sa nishaxi sannan da kuma adana tarihin al'umma.

Gusau (2008xi)

Adabin baka shi ne tushen kowace al'umma. Fahimtar kowace al'umma da halayyar ci gabanta da nasarorinta da matsalolinta, ba za su yiwu ba sai an nazarci adabinta sosai. Ta nazarin adabin ne za a iya sanin al'umma ciki da wajenta da yadda za a samar da ci gaba mai xorewa.

Kasancewar waqa, musamman ta baka, wani vangare na adabi da ake iya fahimtar yanayin al'umma, ya sa aka yi nazarin waqar bazawara ta makaxa Alhaji Sani Xanbalxo, domin fito da yadda al'ummar Hausawa da shi kansa Alhaji Sani Xanbalxo ke kallon bazawara. An bi diddigin waqar aka nazarci yadda Sani Xanbalxo ya ambaci bazawara a cikin waqar tasa. Binciken, an dubi xabi'u da halayen zawarawa da masayin da al'umma ke kallon ta da shi. An karkasa wannan bincike zuwa babi biyar.

1.1 Manufar Bincike

Manufar wannan bincike ita ce, yin nazarin waqar Alhaji Sani Xanbalxo domin hango bazawara da fito da hotonta da halayenta da dangantakar da ke tsakaninta da iyayenta da 'yan uwanta da dangantakar da ke tsakaninta mai neman ta (bazawari) da kuma dangantakar da ke tsakaninta da sauran al'umma kamar yadda makaxin ya zayyana a cikin waqar tasa. Yayin binciken za a tattaro hankalin masu karatu zuwa ga dalilan da ke haddasa zawarci da dalilan da ke sa bazawara ta siffantu da halayen da Alhaji Sani Xanbalxo da sauran al'unna ke kallon ta da su. Bayyana yadda makaxa Alhaji Sani Xanbalxo ya yi amfani da basirar da Allah ya ba shi ya waqe bazawara ya kuma fito da halayenta gwargwadon yadda mafi yawan al'ummar Hausawa ke dubinta. Koyaushe yakan faza a waqarsa yana cewa:

Ni Alhaji kowag gane halin zaura na hi shi,
Kuma duw wada zaura tay yi siyasa,
Duw wada zaura tay yi durama,
Duw wada zaura tas shirya baqin wayo, na san shi.

Kuma Alhaji kowace az zaura na san halinta.
Xanbalxo hwaxas su mu gane, in ka san su,
A ah! Alhaji Balxo mijin Dije da Binta,
Kai kac ce kowace az zaura ka san halinta.

To hwa maza mabixa zaura,
Don Allah ku kakkave kunnenku,
Ga Alhaji nan wa'azi zai kai ma malam,
Kana garkak ka, ka sauraran na hwara,
Don ka gan ni kowace az zaura na san halinta,
Sani Xanbalxo hwaxas su mu gane in ka san su.

1.2Tambayoyin Gina Bincike

Wace ce bazawara?

Waxanni dalilai ke haddasa zawarci?

Zawarawa na da bambanci da za a iya gane su?

Waxanni irin halaye Sani Xanbalxo ya faza game da bazawara?

1.3 Muhimmancin Bincike

Muhimmancin wannan bincike shi ne, fito wa al'umma musamman maza abubuwan da ke haifar da zawarci da zimmar jawo hankalinsu wajen qoqarin magance su domin samar da yanayin zamantakewa ta gari tsakanin al'umma musamman ma'aurata.

Haka ma, wannan bincike yana da muhimmanci wajen faxakar da al'umma game da dalilan da kan sa zawarawa su xabi'antu da wasu halaye da al'umma kan qyamata da zimmar jawo hankalinsu su taimaka wa zawarawa wajen kawar da munanan halayen. Samun haka, zai sa al'umma su dubi zawarawa da wasu idanu ba irin waxanda suka saba dubin ta da su ba. Haka zai xaukaka qimar bazawara a cikin al'umma. Hausawa na cewa "Ko hannunka ya yi ruve ba ka cire shi ka jefar".

Haka kuma, binciken zai taimaka wa manema auren zawarawa su san makama ta yadda ba za su faza tarkon da-na-sani ba, su riqa sara suna dubin bakin gatari a wajen neman auren zawarawa.

1.4 Farfajiyar Bincike

Farfajiyar wannan bincike ita ce Waqar Bazawara ta Alhaji Sani Xanbalxo. Nazarin zai taqaita ne a kan wannan waqa kawai.

1.5 Hanyoyin Gudanar da Bincike

Bincike irin wannan, yana buqatar a yi amfani da waxansu hanyoyi na musamman domin ganin an sami biyan buqata.

Hanya ta farko da aka bi wajen gudanar da wannan bincike ita ce, karance-karancen ayyukan da malamai da xalibai masu nazarce-nazarce musamman a kan adabi suka aiwatar a cikin kundayen bincike da littattafai da mujallu da muqalu daban-daban. An yi haka ne ta hanyar ziyartar xakunan karatu a jami'o'i da kwalejojin ilimi da sauran wasu

wuraren adana littattafai a lokacin da ake gudanar da wannan bincike. Daga cikin xakunan karatu da za a ziyarta domin wannan aiki akwai xakuna karatu na Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya da aka kai ziyara a farkon wannan aiki da kuma ranar 29 ga watan Aprilu na shekara ta 2019 da na Jami'ar Bayero ta Kano da na Jami'ar Usmanu Xanfodiyo da ke nan Sakkwato.

Haka kuma, an ziyarci waxansu xakunan karatu a wasu manyan makarantu da kwalejojin ilmi, kamar xakin karatu na kwalejin ilmi ta Shehu Shagari da ke nan Sakkwato a ranar Litinin 10/04/2017 da kwalejin ilmi ta Adamu Augie da ke Argungu a ranar Alhamis 13/04/2017

An ma leqa wasu hukumomi na adana littattafai da kayan tarihi da suka haxa da hukumar adana kayan tarihi da ke Sakkwato da hukumar adana kayan tarihi ta jihar Kano a ranar Talata 30/11/2017 da ranar Litinin 11/12/2017

Wata hanya kuma da aka bi wajen gudanar da wannan bincike ita ce, ziyarar gidajen yaxa labarai kamar Rima Radio da Vission F.M da gidan talabijin na qasa (N.T.A) da sauransu. Ziyarar kafafen yaxa labarai na da muhimmamci qwarai da gaske ga wannan bincike domin samo waqar da za a yi nazarin kanta ta hanyar rerawa daban-daban da mawaqin ya yi da samun muhimman bayanai da suka danganci makaxin musamman tarihinsa.

Haka ma wata hanya da aka bi ita ce ta tuntubar masana domin jin ta bakinsu domin samun haske ga abin da ake nazari.

Haka ma, an tattauna da mutane daban-daban da suke da masaniya kan mawaqin da ake aiki a kansa wato Alhaji Sani Xanbalxo da waqarsa da sauran mutane masu sha'awa ga sauraren waqoqinsa a dai-dai lokacin gudanar da wannan bincike.

Intanet wata hanya ce mai muhimmanci da ci gaban zamani wadda wannan bincike ya yi amfani da ita domin samun bayanai game da wannan aiki.

Wata hanya kuma da za a bi domin cimma nasarar gudanar da wannan bincike ita ce naxiyar waqar bazawara ta Sani Xanbalxo da aka samu ta hannun Bello Magaji (mataimakin shugaban makarantar sakandaren A.A Raji) cikin kan waya (phone) aka saurare ta a kuma juye ta a kan takarda domin sauqin nazari.

Har wa yau, don ingantawa da kyautata wannan bincike an ziyarci mawaqin da ake nazarin waqar tasa a garin sun a Waramu da ke qaramar hukumar mulkin Anka ta jihar Zamfara ranar Assabat 8/4/2018 wato makaxa Alhaji Sani Xanbalxo, an yi hira da shi a ji tarihin rayuwarsa daga bakinsa. Haka kuma, an ziyarci wasu makusantansa kamar irin su Iro Sarkin gida da Lawwali Xanmarke da Bala Xantamodi da kuma Hafsin Gummi wadda ita ce yaya ga Alhaji Sani Xanbalxo a ranar Lahadi 9/4/2018 a garin Waramu, domin samun qarin bayani bisa ga abin da muka jiyo daga Sani Xanbalxo.

1.6 Ra'in Bincike

Ganin cewa waqar bazawara ta Sani Xanbalxo faxakarwa ce ga al'umma dangane da halayen zawarawa ya sa aka xora wannan bincike a kan mazhabar gudummuwar adabi ga al'umma (psychoanalytical theory). Za a yi haka ne kuwa domin dubin waqar bazawara a matsayin gudummawa da ilmantarwa ga jama'a wajen sani da ganin hoton wata mata da ake ce wa bazawara, domin sanin wani matsayi na musamman da take da shi a cikin al'ummar Hausawa.

Wanda ya samar da wannan ra'i shi ne, Freud Sigmund a qarshen qarni na goma sha tara, sa'annan wannan mazhaba ta samu mabiya, kamar su Lynn Steven da Abrams, M.H da Murfin Ross da Supryia M. Ray da Toby Fulwiler da kuma Gusau, (2015).

Wannan mazhaba ta gudummuwar adabi ga al'umma ta fi mayar da da hankali ne ga rawar da adabi yake takawa a hali na zamantakewa. Kuma tana duba yadda adabi ke tafiya da al'adu da fasahohi na al'umma da yadda suke daxa rukunonin rayuwa.

Ana iya amfani da wannan mazhaba a adabin baka da yadda yake shafar ayyuka na sana'o'i da sauran ayyuka madanganta al'adun jama'a. A wannan ra'i ba lalle ne adabi ya saje da al'adun al'ummar ba. Adabin yakan iya zama ke Vance kamar yadda al'adun ke iya cin gashin kansu, wato sukan cuxanya ne kawai a tsakanin junansu.

Naxewa

A wannan babi an yi nazari ne game da abin da wannan bincike ya qunsa, kamar gabatarwa da manufar wannan bincike da muhimmancin bincike da farfajiyar wannan bincike da hanyoyin da aka bi ta kansu wajen gudanar da wannan bincike da kuma ra'in da aka xora wannan bincike.

BABI NA BIYU

BITAR AYYUKAN DA SUKA GABATA

2.0 Shimfixa

Aikin bincike, aiki ne da ke buqatar a duba ayyukan da aka gabatar, musamman waxanda ke da alaqa da binciken. Yin bitar ayyukan da suka gabata ne yake ba manazarci damar ganin abin da aka yi na nazari da kuma inda aka tsaya. Wannan shi zai taimaka masa ya san wajen da zai fuskanta da nazarinsa. An yi bitar irin waxannan ayyuka domin sama wa wannan nazari gindin zama.

Akwai aikace-aikace da dama waxanda aka gabatar a kan waqa a matakan karatu daban-daban waxanda suka haxa da kundayen bincike da muqalu da mujallu da kuma bugaggun littattafai waxanda hannu ya samu damar kai wa gare su. An yi bitar waxannan ayyuka gwargwadon abin da hannu ya samu kai gare su domin tantance alaqa da bambancinsu da wannan bincike da ake son gudanarwa. An kasa wannan bitar zuwa gida huxu, bita a kan batun da ke qunshe a cikin sunan bincike. An fara da bitar a kan *waqar baka* sannan *bazawara* da *Sani Xanbalxo* da *Halaye* da *Al'umma*. Waxannan su ne batutuwan da bitar ta mayar da qarfi a kansu.

2.1 Ma'anar Waqa

Kasancewar aikin a kan waqar baka, ya sa aka fara duba ayyuka masu alaqa da ma'anarta da kuma wasu nazarce-nazarce da aka yi a kanta masu makusanciyar alaqa da wannan aiki. Bitar an yi ta ne a kan ayyuka da dama da suka gudana a matakan nazari daban-daban waxanda suka haxa da kundayen bincike da mujallu da muqaku da bugaggun littattafai. Kasancewar aikin a kan waqar baka ne, sai aka fara duba irin ma'anonin da masana suka ba wa waqa tare da waxansu ayyukan Malamai da masana da manazarta irin su Gumel (1992) da Yahya (1997) da Gusau (1988) da Gusau (2003) da Dumfawa (2003) da Dumfawa (2004) da Gusau (2005) da CNHN (2006) da Xangambo (2007) da Gusau (2008) da Bunza (2009) da Gusau (2011) da Funtua da Gusau (2011) da Gusau (2011) da Malumfashi da Nahuce (2014) da kuma Yahaya (2016) duk sun tofa albarkacin bakinsu dangane da yadda suke kallon waqar baka.

Dumfawa (2003:ix) ya bayyana siffantuwar magana da reruwa shi ke sa a kira irin wannan zance da sunan waqa. Rashin reruwa shi ke hana maganganu komai laushinsu ko dakin zance kuma komai shiga jikin da yake da shi a kira shi da suna waqa. Ya ci gaba da cewa rerawa kuwa ba ta samuwa sai da kari wanda ya qunsar qafa ko qafofi; ita kuwa qafa ta qunshi gavovi.

Gusau (2003:xi) ya ce "Waqar zance ne shiryayye cikin hikima da azanci da ke zuwa gava-gava bisa ga qa'idoin tsari da daidaitawa a rera cikin sautin murya da amsa-amon kari da kixa, sau da yawa kuma tare da amshi.

C.N.H.N (2006:466), waqa wata tsararriyar magana ce da ake rerawa a kan kari ko rauji.

Waqar wani saqo ne da aka gina shi kan tsararriyar qa'ida ta baiti, xango, rerawa, kari (bahari), amsa-amo (qafiya), da sauran qa'idoin da suka shafi daidaita kalmomi,

zavensu da amfani da su cikin sigogin da ba lallai haka suke a maganar baka ba Xangambo (2007:6).

Waq'a wata baiwa ce inda ma'abota zalaqa da hikima da fasaha da gwanintar harsh eke baje kolinsu a cikin ta. Idan aka xauki waqoqin baka, za a tarar suna amfani da adon harshe da azanci da sakaya zance da sauran hanyoyin nuna gwaninta Muhammad (2012:1)

Malumfashi da Nahuce (2014:15) ya ce "Waq'a ta kasance maganar hikima da ake amfani da zavavven lafazi da karin murya mai saurin jawo hankali. A bisa yanayi, waq'a ta shafi maza (manya da yara) kuma akan rera ta lokacin gudanar da wata sana'a ko wasa ko aiki ko kuma sharholiya da raha.

Dangane da kalmar waq'a kuwa, Yahya (2016:26) ya ce "Waq'a tsararriyar maganar hikima ce da ta qunshi sa'o cikin zavavvun kalmomin da aka auna domin maganar ta reru ba faxuwa kurum ba.

2.1.1 Kundaye

Gusau (1988), ya dubi waqoqin baka ne ta la'akari da sigogin da ya kamata kowace waq'a ta fada ta qunsa. Bayan nan, sai ya duba yanaye-yanayen waxannan waqoqi daga waqoqin makaxan fada da ba su gaza waq'a 33 ba. Daga qarshe ya yi sharhin wasu daga cikin waqoqin, ya kuma kawo ratayen waqoqin makaxa guda xari da huxu (104).

Ba shakka, wannan akin na Gusau yana da alaqa da wannan bincike musamman da yake sun shafi waqar baka. Wurin da suka bambanta shi ne, shi ya yi nazarin waqoqin makaxan fada ne ta fuskar sigoginsu yanaye-yanayensu, yayin da wannan bincike ya karkata akalarsa ne ga nazarin halayen bazawara a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo wanda shi ma makaxin baka ne.

Gumel (1992), ya yi aiki ne a kan yadda ake amfani da waqoqin baka wajen ba da tarbiyya ga al'mmar Hausawa, wanda ya haxa tsakanin iyaye da 'ya'yansu ko tsa kanin miji da mata ko a tsakanin malami da xalibi ko tsakanin mai mulki da talakawa ko tsakanin maqwabci da maqwabci. An yi sharhi mai gamsarwa tare da isassun misalai daga waqoqin mawaqa daban-daban irinsu Uwaliya mai Amada (ta fadar Sarkin Kano) da Xanmaraya Jos da Mamman Shata da Muhammadu Bawa Xananace da sauransu.

Haka kuma, nazarin ya yi bayani sosai a kan yadda waqoqin baka ke taimakawa ainun wajen bayar da tarbiyya ga mutane, yadda mutum zai tarbiyantu da wasu xabi'u na musamman waxan da suka bambanta shi da dabba. Wannan aiki na Gumel zai qara wa wannan bincike haske wajen fahimta irin halayen zawarawa da kuma tsamo halayen a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo. Akwai alaqa a tsakanin wannan bincike da aikin Gumel, domin duk sun yi tarayya a waqar baka. Baya ga alaqa kuma akwai bambanci a tsakanin ayyukan biyu, domin shi ya duba tarbiya ce a cikin waqoqin baka na Hausa, shi kuwa wannan bincike ya yi nazari a kan halayen bazawara a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Muhammad (2012), ya gudanar da bincike a kan makaxa Sa'idu Maidaji inda ya fito da tarihin rayuwarsa tun daga quruciyarsa har zuwa tsufa da kuma rasuwarsa. Haka ma, ya fito da zalaqarsa da kuma ainihin fasaharsa tare da zaqulo yanayin gwanintarsa da hikimominsa da luggoginsa waxanda ya aiwatar yayin rera waqoqinsa.

Wannan bincike na Muhammad yana da alaqa da wannan bincike da ake gudanarwa, domin duk sun yi tarayya a adabin baka na Hausa, haka ma sun yi tarayya a wajen nazarin waqoqin makaxan baka na Hausa. A hannu xaya kuma ayyukan sun bambanta, domin shi ya yi nazarin waqoqin Sa'idu Maidaji Sabon Birni ne, shi kuma wannan bincike ya yi nazarin waqar bazawara ta Alhaji Sani Xanbalxo Waramu ne.

Ayuba (2013), ya yi binciken nazarin falsafar kyautayi daga waqoqin baka na Hausa, inda ya fuskanci wasu daga cikin ayyukan da suka yi tsokaci game da kyautatawa Hausawa da muhimmamncin ta da kuma zamantakewar Turai. Haka ma ya yi nazarin wasu ayyuka da aka gudanar a kan waqoqin baka na Hausa, sannan ya kawo wasu ma'anar kevantattun kalmomi, wato falsafa da adabin baka da waqa da makamantansu. Haka kuma mai binciken ya kasa kyautayi zuwa gida biyu, kyautayi ta zahiri da kyautayi ta baxini.

Wannan aiki na Ayuba yana da alaqa da wannan aiki domin duk sun yi tarayya a kan waqar baka, sai dais hi, ya yi nazarin kyautayi a waqoqin baka, wannan bincike ya keventa ne a waqar bazawara ta Alhaji Sani Xanbalxo.

Koko (2014), ta yi bayani game da waqar baka da ire-irenta da kuma bayanin yadda wasu al'ummomi na nesa da kusa da Bahaushe ke kallon mace a idanunsu. Daga nan kuma ta fito da mace a cikin adabin Bahaushe, da kuma matsayin mace Bahausa a qarni na 21. Daga nan kuma Koko ta fito da irin turaku da tubalan da mawaqa suka yi amfani da su a kan mata domin samun fito da saqonsu cikin sauqi, ta xauki kowane turke daga cikin turakun da ta kawo misalin inda aka ambaci mace. Haka kuma, Koko ta fito da mace kafin zuwan addinin Musulunci da kuma mace bayan zuwan addinin Musulunci da kuma bayan zuwan Turawa tare da fito da jinsi a cikin adabin Hausa. Daga nan kuma, ta fito da dalilan da ke sa a yi wa mace waqa kamar karimci da aminci da wayar da kai da gado da kuma nasaba. Haka kuma, ta fito da ire-iren matan da ake yi wa waqa kamar matan aure, matan sarakuna, mata masu sana'a, mata 'yanbariki da kuma matan mawaqa.

Wannan aiki na Koko ya qara min qwarin gwiwa ga nawa aikin wajen shiga sahun masu laluben matsayin mace bazawara a adabin Hausa. A hannu guda kuma ayyukan sun

bambanta da juna domin ita ta yi nazarin mace ne a idon mawaqan baka, shi kuwa wannan bincike zai yi nazarin dalilin da ke haifar da zawarci da nazarin halayen bazawara a cikin waqar Sani Xanbalxo.

2.1.2 Maqalu

Dumfawa (2004) ya zaqulo ire-ire da nau'o'in zuga da ake samu a cikin waqoqin fada kamar zuga kumburau da zuga kariyau da kuma zuga ingizau.

Wannan muqala tana da alaqa da wannan bincike ta fuskar waqar baka, bambancinsu kuwa shi ne, shi ya kalli zuga ne a cikin waqoqin fada, wannan bincike kuwa zai yi nazarin halayen bazawara a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Usman (2013), ya fito da ma'anar salon waskiya daga nan ya shiga bada misalan waskiya daga waqoqin baka na mawaqa daban-daban kamar irin su, Musa Xanqwairo waqar Shehun Borno da Aliyu Xandawo waqar Sarkin Yawuri da Narambaxa waqar Abu Namodi Shirarre da waqar Gogarman Tududu da waqar Idi Xangiwa Zuru ta Sarkin Zazzau da waqae Sarkin qaraye Abubakar ta Abdu waziri Xanduna da waqar Shago ta Xan'anace da waqar 'Yanbarkeji ta Kassu Zurmi. Haka ma, marubucin wannan maqala ya bayyana, waqa c eke jan mawaqa har su furta wani abin da yake da gyara ko nauyin da idan aka bar shi akwai matsala. A irin wannan lokaci ne suke amfani da salon waskiya don su goge vamvaramar da suka yi tunda maganar ba ta komawa.

Shuni (2015), ya bayyana yadda addinin Musulunci ya yi tasiri a cikin adabin Bahaushe musamman waqar baka. Marubucin wannan maqala ya ya qara fito da irin tasirin Musulunci da za a iya tsinta a cikin waqoqin baka na Hausa, tasirin kuwa shi ne yadda tawassuli ke fitowa nan da can a cikin waqoqin. Wannan maqala ta yi qoqarin fitowa da

tawassuli a cikin waqoqin baka na Hausa, kuma an yiwa wannan batu kariya da nassoshi na shari'a dangane da tawassuli a addini.

2.1.3 Littattafai

Yahya, (1997) ya yi sharhi a kan waqa da tarihinta a qasar Hausa. Haka kuma, ya tavo siga da ire-iren waqa da muhimman jigogin waqoqin baka da rubutattu. Daga qarshe marubucin ya yi sharhi a kan jigo da zubi da tsari da kuma salo a rubutacciyar waqa da ta baka. Fa'idar wannan littafi gare ni ita ce, fito min da nau'o'in waqoqin Hausa inda na fahimci Xanbalxo na daga cikin makaxan baka.

Aikin Yahya yana da alaqa da wannan bincike musamman ta fuskar waqar baka dangane da turke da kuma salo. Haka kuma bayan wannan alaqa akwai bambanci a tsakaninsu, ta yadda shi ya yi bayani ne a kan rubutacciyar waqa da kuma waqar baka. Wannan bincike kuwa, ya mayar da hankali ne wajen nazarin halayen bazawara a cikin waqar Sani Xanbalxo ta bazawara.

Yakawada, (2002), ya yi bayanin malaman farko na fararen fata na qasar waje waxanda suka fara nazarin waqa, kamar su Prietze da Greenberg da Smith da Beasmer da King da Powe da makamantansu. Ya kuma kawo bayanin malamai 'yan qasa waxanda suka zurfafa nazarinsu a waqa zuwa ga qolouwar daraja ta karatu, kamar irin su Xandatti Abdulqadir wanda ya yi aiki a kan Shata da Sa'idu Gusau wanda ya yi aiki a kan makaxan fada da Beasmer wanda ya yi rubutu a kan Hausa Court Music in Kano. Sai kuma Arme da King waxanda suka rubuta littafe mai suna "Glosory of Hausa Music and its Social Context.

Haka kuma marubucin ya kuma karkasa mawaqa rukuni-rukuni inda ya kawo misalign Sa'idu Faru da Mamman Shata da Haruna Oji da Xanmaraya Jos da ali Makaho da Sani

Sabulu da dai sauransu. Ya kuma fito da misalan waqoqin da ake yi babu kixa kamar waqoqin mata da yara da na labarai da tatsuniya daga nan ya kawo samfurin wasu daga cikin waqoqin Hausa ya kuma fassara su zuwa Ingilishi, kamar waqar Gambu mai waqar varayi da waqar Mamman Shata ta xan 'yar Bayye da waqar Kassu Zurmi ta Garba Zakkoki da dai sauransu.

Gusau, (2003) ya gudanar da wani bincike a kan yadda waqar baka take da nau'o'inta da sigoginta. Daga qarshe marubucin ya kawo jerin matanonin waqoqin Ibrahim Narambaxa guda goma sha bakwai (17). Wannan littafi ya qunshi hanyar da manazarci zai bi domin nazarin waqar baka.

Wannan aikin na Gusau, ya qara wa wannan bincike haske ta fuskar nazarin waqoqi da kuma sharhinsu domin ya zayyana hanyoyin da mai nazari zai bi don yin sharhin waqar baka. Bambancin da ke tsakanin wannan aiki da wannan bincike shi ne, shi ya bayyana hanyoyin nazari ne kawai, shi kuwa wannan bincike ya kalli tarihi da nazarin halayen zawarawa a cikin waqar Sani Xanbalxo.

Gusau, (2005) ya yi bayanin hanyoyin nazarin adabin Hausa da adabin Larabci da na Turanci. Daga nan kuma, marubucin ya yi sharhin tarihin ginuwar nazari da fexe adabin Hausa. Daga qarshe, marubucin ya yi bayanin ra'ayoyin manazarta adabin Hausa dangane da hanyoyin da za a iya amfani da su wajen fexe adabin Hausa.

Aikin ya taimaka wa wannan bincike musamman wajen samun ra'ayoyin manazarta dangane da nazarin waqar baka. Don haka littafin ya zama jaragora ga wannan binciken. A hannu guda kuma, ayyukan sun bambanta domin wannan littafi yana bayani ne a kan dubarun nazarin adabin Hausa a jimlace, shi kuwa wannan bincike ya yi nazarin halayen bazawara a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Gusau, (2008) ya yi bayani a kan qasar Hausa da yanaye-yanayenta, sannan ya kawo tarihin kixa a qasar Hausa da ire-iren kaxe-kaxen Hausawa tare da kawo jerin wasu daga cikin kayan kixa na Hausawa. Ya yi bayani game da waqoqin baka na Hausa ya fito da halaye da xabi'un Hausawa da wasu daga cikin aikace-aikacensu da kuma tarihin kafuwar garuruwan Hausawa. Daga nan, ya yi bayani a kan makaxan baka na Hausa da rabe-raben makaxan, sannan, marubucin ya bayyana irin halayya da nau'o'in waqoqin baka na Hausa. Daga qarshe, marubucin ya yi bayanin turke da nau'o'insa a waqoqin baka na Hausa.

Wannan bincike ya taimaki wannan bincike wajen nazarin turke dangane da ma'anarsa da kuma nau'o'insa. Bambancin littafin Gusau da wannan binciken shi ne, shi ya dubi waqoqin baka ne dangane da yanaye-yanayensu da sigoginsu, wannan bincike kuwa zai kalli waqar bazawara ta Sani Xanbalxo a matakin nazarin halayen bazawara.

Bunza, (2009), ya kawo tarihin rayuwar Narambaxa tare da sharhin turakun waqoqin Narambaxa da masarautar da yake yiwa waqa da salon da ke duncule a cikin waqoqinsa da rabe-raben waqoqinsa tare da fashin baqin bakandamiyarsa. Daga nan, ya kawo jerin waqoqin Ibrahim Narambaxa. Daga qarshe ya kawo jerin hotuna da ya kira da suna gani ya kori ji.

Wannan aiki na da alaqa da wannan bincike da ake gudanarwa domin duk sun yi tarayya a kan makaxan baka. Sun kuma bambanta da wannan bincike domin shi ya yi nazarin tarihin Ibrahim Narambaxa da waqoqinsa, shi kuwa wannan bincike an gudanar da shi ne kan waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Satatima (2009), ya yi bayanai da suka haxa da ginuwar waqoqin xarsashin zuciya da yanayinsu da turakunsu da kuma awon waqar baka. Bayan haka, binciken ya qunshi

waqoqin nishaxi da na gargaxi da na nasiha da na juyayi da na ta'aziyya da na zambo da kuma na soyayya. Wannan aiki na Satatima yana da alaqa da wannan bincike da ake gudanarwa ta fuskar waqoqin baka, sai dai kuma aikin ya bambanta da wannan bincike, domin shi ya yi bincike a kan waqoqin xarsashin zuciya ne na mawaqa daban-daban wanda aka ambaci mata da kuma nuna matsayinsu a cikin waqoqin baka na makaxa daban-daban, wannan bincike kuwa nazari ne a kan halayen bazawara a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Funtuwa da Gusau, (2011), sun tace maqalu daban-daban waxanda qwararrun masana da manazarta da xaliban ilmi suka rubuta dangane da waqoqin Hausa na baka. Waxannan takardu sun tava sassa iri-iri game da nazarin waqar baka ta Hausa kama daga tarihin samuwa da ginuwar waqoqin baka da hanyoyi da dabarun nazari da falsafar waqoqin har zuwa ga tsarin waqoqin wajen inganta rayuwar al'umma, musamman al'ummar Hausawa.

Wannan littafi na da alaqa da wannan aiki da ake gudanar domin dukkansu sun dubi makaxan baka da waqar baka, kuma ya taimaka qwarai da gaske wajen gudanar da wannan bincike ta fuskar dubarun nazarin waqar baka. Baya ga alaqa, kuma akwai bambanci tsakanin wannan littafi da wannan bincike da ake gudanarwa. Bambancin shi ne, wannan littafi yana qunshe da muqalu daban-daban da masana da manazarta da xaliban ilmi suka rubuta dangane da waqoqin baka na Hausa na mawaqa daban-daban, wannan bincike kuwa ya tsaya ga waqar Sani Xanbalxo ta bazawara a matakin nazari.

Gusau, (2011), ya yi bayani tare da yin nazarin rayuwar makaxa da mawaqan Hausa kamar haihuwa da quruciya da shahara a fagen waqoqin baka. Ya kawo azuzuwan makaxan ne da irin waqoqin da suke gudanarwa, daga nan ya raba makaxan zuwa kashi-kashi har kashi biyar (5), kamar makaxan yaqi a kashi na xaya, a kashi na biyu ya

kawo makaxan sarakuna rukunin farko su goma sha biyu (12), a kashi na uku ya kawo makaxan sarakuna rukuni na biyu su tara (9), a kashi na huxu ya kawo makaxan jama'a su biyar (5), a kashi na biyar ya kawo makaxan sana'a su biyu (2) Alhaji Muhammadu Bawa Xan'anace da Abubakar Kassu Zurmi.

Wannan aiki ya taimaka qwarai da gaske wajen haska wa wannan bincike ta fuskar sanin tarihin mawaqi da iri waqoqin da yake gudanarwa. Bambanci tsakaninsu shi ne, littafin ya karkasa makaxan ta fuskar waqoqin da suke yi, wannan aiki kuma ya yi nazarin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo ne kawai.

Gusau, (2014), ya bayyana ma'anar waqar baka da faruwar waqar baka, sannan ya kawo masu yin waqar baka kamar yara, samari, 'yammaza da 'yammata da mata manya da maza manya, sannan marubucin ya kawo ire-iren waqoqin baka na makaxa guda biyu, waqoqin gargajiya da na zamani. Daga nan kuma ya kawo muhiman sigogi na waqoqin baka na makaxa da kuma matakan nazarin waqar baka. Daga qarshe marubucin ya yi ratayen waqoqi guda biyu.

Wannan aiki yana da alaqa da wannan bincike da ake gudanarwa ta fuskar waqoqin baka na gargajiya, haka kuma, wannan littafi ya zama fitila ga wannan bincike musamman wajen nazarin waqar baka ta gargajiya. Bambancin da ya zo tsakaninsu shi ne, shi ya kawo mihimman sigogin waqar baka na makaxa da kuma matakan nazarin waqar baka, wannan bincike kuwa ya yi nazari ne a kan halayen bazawara a cikin waqar Sani Xanbalxo ta bazawara.

Waxannan su ne ayyukan da hannu ya kai gare su a dai-dai wannan lokaci, dangane da abin da ya shafi waqar baka.

Idris (2016), ya bayyana abubuwa muhimmai a tarihin waqoqin Hausa na siyasa a qasar Haua, yakuma tawo zamunna da suka haxa da zuwan Turawan Mulkin Mallaka qAsar Hausa, irin yadda aka yi gwagwarmaya da su ta yadda har waqoqi aka riqar rubutawa ana karantawa game da nuna rashin yarda da zuwan nasu. Haka ma ya yi nazarin waqoqin siyasar jamhuriya ta farko waxanda suka haxa da NEPU da NPC waxanda sune manyan siyasu a Arewa a wannan lokacin. Sannan kuma ya dubi wasu daga cikin waqoqin da aka samu a cikin jamhuriya ta biyu, inda ya dubi waqoqin NPN da PRP. Haka ma ya yi nazarin bijirewa a cikin waqoqin jamhuriya ta uku inda ya dubi waqoqin jam'iyyar NRC da SDP. Haka kuma yay a tattaro sakamakon waqoqi masu xauke da bijirewa da aka samu lokacin mulkin dimokraxiya a sakamakon waqoqin da aka nazarta.

Al'ada

Kalmar al'ada ba Bahaushiyar kalma ba ce, Hausawa sun aro ta ne daga Larabci. A luggar Larabci al'ada tana nufin wani abin da aka saba yi, ko ya saba wakana, ko aka riga aka san da shi.

A harshen Hausa kalmomin da suka fi kusa da Kalmar al'ada su ne, Kalmar "sabo" da "gado" da "hali" da "sada" da "gargajiya". Bunza (2006:xxv).

Idan muka dubi wannan ma'ana da ta gabata, za a iya fahimtar al'ada hanyar rayuwa ce ta 'yan Adam, kowace al'umma tana da irin nata, wannan hanyar rayuwa ta shafi yanayin zaman mutane da tunaninsu da imaninsu da duk wani abu da ya shafi rayuwarsu. Al'ada kan iya zama ta gari (kyakkyawa) da za ta taimaka wajen samar da ingantacciyar al'umma ko kuma ta zamo mummuna (gurvatacciya) wadda kan iya samar da gurvatacciyar al'umma.

2.2 Bazawara/Zawarci

Dangane da wannan sashen bincike kuwa akwai masana da dama da suka tofa albarkacin bakinsu a fannin da ya shafi mata. Kasancewar bazawara daga cikin jinsin mata ce ya sa aka yi bitar waxannan ayyuka kuma aka samu bayanai masu muhimmanci waxanda za su tallafa wajen ginuwar wannan bincike. Wasu daga cikin ayyukan da wannan bincike ya samu damar dafa hannu sun haxa da: CNHN (1981) da Qaura (1990) da Muhammed (1994) da Garba (1998) da Birniwa (1999) da Dumfawa (1999) da Ibrahim (2000) da Abdulmumin (2002) da Fagge (2002) da Kabir (2003) da Kabir (2006) da CNHN (2006) da Mahuta (2007) da Ibrahim (2010) da Mohammed (2011) da Yakasai (2011) da Sarkin Sudan (2012) da Abdulqadir (2013) da Sarkin Gulbi da Rambo (2013) da Hassan (2013) da Bakura (2014) da Koko (2014) da kuma Hassan (2016) da Yakasai (2016).

CNHN, (1981:14) Bazawara ita ce matar da ta tava yin aure amma yam utu. Idan auren yam utu za ta yi zaman idda na watanni uku. Bayan ta gama idda, sai ta fara zawarci, sai zawarawa (maza) maneman aure su fito.

Bazawara kalma ce wadda ke nufin matar da ta yi aure amma daga baya ta rabu da mijin ta hanyar saki ko mutuwa, ana kiranta bazawara. An samo sunan bazawara daga Kalmar zawarci, wato lokaci na zaman da mace ke yi bayan rasa aurenta har zuwa yin wani auren. Haka ma, manemin ita bazawara ana yi masa laqabi ba bazawari. Fage ya qara da cewa wannan yanayi da mace take samun kanta na mutuwar aurenta kafin ta ti wani auren ana kiran sa da zawarci (Fagge, 2002:99).

Fagge (2002), ya bayyana kalmar bazawara da matar da ta tava yin aure daga bisani aurenta ya mutu ko ta rabu da mijinta kafin ta sake wani auren. Sannan ya kawo ire-iren

karin harshen da zawarawa ke amfani da shi a cikin qananan hukumomin Dala da Gwale da Fage Da Tarauni da kuma Nasarawa duk a cikin jihar Kano. Kafin nan, Fagge ya kawo ma'anar harshe da yin tsokaci a kan karin harshen Hausa da karin harshe na yanayi da karin harshe na rukuni da kuma abin da ke haddasa samuwar canji a harshe. Wannan muqala ta taimaka wa wannan bincike da ake gudanarwa a yanzu, domin duk a kan zawarawa aka yi su duk da yake shi ya dubi harshen da zawarawa ke amfani da shi a cikin wasu qananan hukumomi a cikin garin Kano.

A nan za mu iya fahimtar cewa a duk lokacin da ake zamantakewa ta aure a tsakanin miji da mata akan sami sami savani iri-iri a tsakanin su, idan rayuwar aure ta zo qarshe, miji ya fahimci ba zai iya ci gaba da zama tare da matarsa a matsayin mat aba yakan sallame ta ta hanyar sakinta. Wasu lokuta ana bin hanyoyin sulhu domin sulhunta ma'auratan idan abin ya citura a cimma saki. Tun daga ranar da miji ya furta sakin matarsa da bakinsa ko ya bata takardar saki to ta zama bazawara.

Shi kuwa CNHN (2006:43) ya ce "Bazawara ita ce matar da aurenta ya mutu ko mijinta ya mutu ta gama idda tana zaman gida kafin ta sami wani mijin".

Ta la'akari da wannan ma'ana, za a iya fahimtar bazawara da macen da ta tsinci kanta a cikin xaya daga cikin waxannan halaye, wato na mutuwar aure ko mutuwar miji, sai ta aiwatar da xaya daga cikin ibadun da addinin Musulunci ya yi umarni da zaran ta kammala adadin kwanakin xaya daga cikin waxannan ibadodi sai kawai ta tsunduma cikin zawarci, wato ta qaddara wa kanta da kanta cewa yanzu fa it aba matar aure ba ce. Haka kuma, za ta dinga aiwatar da wasu al'adu waxanda su ne za su share mata fage na samun wani bazawari wanda zai nuna mata soyayyarsa a gare ta, har kuma ya kasance sun yi aure.

Yakasai, (2011:225) ya bayyana bazawara ita ce matar da ta tava yin aure amma mijin nata ya rasu, ko kuma aurenta ya mutu saboda wasu dalilai. Duk da matar ta tsinci kanta a irin wannan hali takan so ta qara samun wani namjin wanda zai sake aurenta su zauna a matsayin waxansu sababbin ma'auratan.

Ta la'akari da wannan ma'ana da Yakasai ya baiwa bazawara za mu iya fahimtar cewa aure na mutuwa bisa waxansu dalilai waxanda za su iya zama sanadiyar mutuwar aure, kuma za mu iya fahimtar cewa waxansu zawarawa suna tsaintar kansu ne cikin halin zawarci ba don suna so ba, wannan ne ya sa take neman samun wani mijin domin ta sake aurensa su zauna a matsayin sababbin ma'aurata.

Shi kuwa Sarkin Sudan (2012:473) cewa ya yi, Bazawara, a Hausance, ita ce matar da ta tava zama a qarqashin namiji a matsayin matar aure. Daga baya wani dalili ya sa ta wayi gari ba a cikin wannan yanayi na aure ba. Haka kuma, ya qara da bayyana sharuɗɗan zama bazawara kamar miji ya saki mace ko mata ta kashe aurenta ko mutuwar miji ko iyaye su raba aure da kuma vacewar miji.

Idan muka dubi wannan ma'anar za mu iya fahimtar cewa kalmar bazawara kalma ce da ke nuni da matar da ta tava zama qarqashin kulawar wani namiji a matsayin matarsa aure, daga baya sai wasu qaddarori suka rutsa suka rabu. Tun daga lokacin da ta rabu da mijin har zuwa lokacin da ta yi wani auren ko ta koma wa mijinta, ana kiran ta *bazawara* ko *zawara*. Jam'i kuma a ce *zawarawa*. Yanayin da bazawara ke shiga na fafutikar jan hankalin namiji ya fito neman auren ta shi Hausawa ke kira zawarci. Akan kira namiji mai neman *bazawara* musamman wanda ya tava yin aure da *bazawari*, (bazawarin wance). Haka akan ce, "Wane shi ke zawarcin wance", idan aka ga yana hidimar neman bazawara da aure. Akan bayyana daxewar mutuwar auren mace ba tare da yin wani aure ba da *tsohuwar bazawara*.

Zawarci wani abu ne da ke faruwa ta hanyar rabuwar mace da mijinta, ko ta hanyar saki ko ta hanyar barinsa duniya, kamar mutuwa ko vata ko kuma dai wata hanya da ba a tabbatar da kasancewarsa rayayye ba (Abdulqadir, 2013:3).

Idan muka yi la'akari da wannan ma'ana za mu iya fahimtar cewa a zamantakewar al'ummar Hausawa ake laqana ko xora kalmar zawarci a kan matar da mijinta ya mutu ko matar da ta tava yin aure da take zaune a gidan mahaifanta, ko a gidan mijinta wanda ya mutu ko ya vata ba ta da miji tana jiran Allah Ya kawo mata wanda za ta aura.

Zawara dai suna ne da Hausawa suke yi wa duk wata macen da ba ta da miji, kuma ta tava yin aure. Rashin mijin nan yakan kasance a dalilin rabuwar aure ko mutuwar miji (Sarkin Gulbi da Rambo, 2013:119).

Dangane da kalmar zawarci kuwa, Hassan (2013:290), ya ce "Zawarci shi ne zaman da matar da aurenta ya mutu ko mijinta ya mutu take yi a lokacin da take neman miji ko bazawari da za ta aura bayan ta gama idda ko takaba".

A cikin wannan ma'ana da ta gabata, za mu iya fahimtar cewa mutuwar aure ko mutuwar miji ke haddasa a kira macen da suna bazawara. Haka kuma, ya qara nuni da hanyar da a kan bi aure ya mutu ba hanya xaya ba ce kawai akwai mutuwar maigida. Za a iya samun wata bazawara a lokacin da take zawarci ta samu farin jini a wuri maza da yawa, waxanda kowanne daga cikinsu yana nemanta da aure kuma kowane da irin hidimar da yake yi mata domin ya karkato hakalinta zuwa gareshi, duk wanda hankalinta ya kwanta da shi, to shi fa za ta ba dama domin ya dinga zuwa zance a gidansu ta yi watsi da sauran.

A wata ma'anar an kuwa bayyana zawarci da cewa, idan mace aurenta ya mutu za ta fara shiga zawarci ne da zaran ta gama iddarta. Idan kuwa mijinta ne ya rasu, to, sai

bayan ta gama takaba (Hassan, 2016:28). Ta fuskar waxannan ma'anoni da suka gabata kuwa, za a iya bayyana ma'anar kalmar zawarawa da cewa, kalma ce wadda take nuna irin alaƙar da ke tsakanin matan da suka tava yin aure da kuma waxanda suke nemansu a lokacin da suka gama iddar mutuwar aurensu ko suka gama takabar mutuwar mazansu.

Akwai wasu al'adu da mata zawarawa ke aikatawa a lokacin da suke neman mazan da za su aura a lokacin da suke zawarci, waxannan al'adu sun haxa da rashin lulluve kawunansu da mayafi, wanda qin yin hakan yana nuni da cewa wannan matar ba ta aure ba ce, sannan zawarawa sukan dinga yawo a kowace rana ta Allah a cikin shiyoyinsu har ma da wasu shiyoyi, lungu-lungu, saqo-saqo, an ci kwalliya ana tafe ana rangwaxa duk don neman dacewa da wani namiji da za ya nuna soyayyarsa gareta, irin wannan kai-komo da bazawara ke yi shi ake kira kafa tarko.

Ta la'akari da bayanana da suka gabata dangane da ma'anar kalmar bazawara ana iya cewa, bazawara ita ce macen da duk ta tava yin aure tana zaune ba ta da miji, ta rasa aurenta ta hanyar saki ko mutuwar miji ko mace ta nuna qiyayya ga mijinta a yi mata hulxi (ta ba shi kuxin da za ya auri wata mata) da zaran haka ya auku dole ya sauwaqa mata daga wannan lokacin ta shiga zawarci kenan har sai lokacin da ta sake samun miji ta yi aure.

2.2.1 Dalilan da Suke Haddasa Zawarci

Dalilin da ke haddasa yin zawarci ga mace na da dama. Mace na zama bazawara ne saboda rashin aure. Rashin aure kuma na faruwa ne saboda; mutuwa da saki da kuma jingine aure

2.2.2 Mutuwar Miji

Mutuwar miji tana xaya daga cikin abin da ke haddasa zawarci. Waxansu mata sukan rasa mazajensu ne ta hanyar mutuwa; wannan mata da mijnta ya mutu kan fara zawarci ne bayan wani qayyadadden lokaci da addinin Musulunci ya shata na idda (kwanakin takaba). Takaba ita ce zaman da mace ke yi bayan mutuwar mijinta, na waxansu kwanuka sanannu, ba tare da ado da kwalliya ba, ba tare da yin wani aure ba ko yi wa wani alqawari ko sanya dukkan abin da za ya ja hankalin wani na tufafi ko qarauqarau. A lokacin da mutum ya rasu zai bar iyalinsa a cikin xaya daga cikin halaye biyu, ko dai ya zama tana da juna biyu ko kuma ba ta da shi. Idan ba ta da juna biyu takabarta ita ce wata huxu da kwana goma, kamar yadda Allah (S.W.A) ya ce a cikin suratu_Baqara aya ta 234. To amma idan ya rasu ya bar ta da juna biyu, a wannan lokaci qarshen takabarta ita ce ta haife wannan ciki da take xauke da shi. Idan ya rasu yau ta haihu gobe, ta qare takaba kuma ta shiga zawarci. Daga cikin xabi'un da mai takaba ke aikatawa a akwai rashin yawo da rashin kwalliya da sanya turare da makamantan waxannan.

Idan matar na da juna biyu mijnta ya mutu to iddarta shi ne haihuwar cikin da ke gare ta. Idan ba ta da juna biyu iddarta ita ce wata huxu da kwana goma. Daga nan sai ta shiga zawarci. A lokacin da mace ke takaba tana nuna waxansu xabi'u waxanda ke nuna wa jama'a tana takaba.

2.2.3 Vacewar Miji

Vacewa na nufin rasa ganin wani abu CNHN (2006:60). Vacewar miji na xaya daga cikin dalilan da ke haddasa zawarci. A duk lokacin da miji ya bar gida na dogon lokaci bai dawo ba, matarsa ko matansa za su ci gaba da zama da tunanin yana raye ko kuma zai

bayyana zuwa wani lokaci. Tsawaitar wannan lokaci yakan sa magabata su warware aure, musamman ga matar da take da sauran quruciya ko sha'awar kasancewa da namji. Mafi yawa, iyayen mace su ke fara tuntubar iyayen miji tare da amincewar matar da mijinta ya vata. Daga lokacin da magabata suka yanke shawara suka raba wannan aure, to ta zama bazawara, da zaran ta cika idda. Wani lokaci maganar kan kai ga alqali. Bayan alqali ya gama bincike sai ya raba auren.

2.2.4 Raba Aure

A al'adance, iyaye ko magabata daga vangaren miji ko matar aure su ke sasanta rikici a tsakanin ma'aurata. Su ne ake kai wa koke idan wata matsala ta auku domin a sasanta. A lokacin da iyaye suka kasa yin haka saboda sarqaqiyar lamarin, sai a xauki matakin raba aure. Haka ma idan an yi aure, sai miji ko mata suka xauki waxan su halaye da suka sava wa hankali, to iyaye ko magabata suna iya raba aure. Misali, idan aka yi aure, sai miji ko mata suka tsiri wasu halaye da suka sava wa hankali, to iyaye ko magabata suna iya raba auren. Irin waxannan halayen sun haxa da wani abin kunya da za su sa mutum yin da-na-sani ko kwartanci ko sata ko a kama matar aure tana lalata da wani da dai sauransu. Idan kuwa abin ya fi qarfin iyaye ko magabata to za a kai qara wurin Alqali domin raba wannan auren.

4.2.5 Sakin Aure

Bayan halatta aure da Allah ya yi, ya kuma halatta saki. Allah ya halatta saki, amma kuma shi ne mafi qi a cikin ayyukan da Allah ya halatta.

Sakin aure na nufin qarewar zamantakewa ta aure a tsakanin mata da miji ta hanyar furta kalmar saki daga miji ko wani abu mai nuna haka. Dalijan da Wasagu (2016:125). A zamantakewa ta aure, akan samu savani iri-iri tsakanin ma'aurata. Idan rayuwar aure

ta kai qarshe, miji ya fahimci ba zai iya zama da matar a matsayin matarsa ba, yakan sallame ta ta hanyar saki. Wasu Lokuta akan kai ga wannan mataki ne bayan an bi hanyoyi da dama na sulhu a tsakanin ma'auratan amma abin ya faskara. Daga ranar da miji ya furta ya saki matarsa, za ta yi zaman idda. Da zaran ta cika idda, ta zama bazawara har zuwa ranar da ta qulla sabon aure.

Musulunci da yake shi ne addinin mafi yawan Hausawa, ya ba miji damar sakin matarsa idan zama ya qi daxi a tsakaninsu. Duk da haka, Musulunci bai saki wannan damar haka sakaka ba, sai da ya nuna qyama ga yin haka, ya kuma yi wasu tanade-tanade, kamar sulhu da damar mayar da mace ga sakin da bai kai uku ba, da sa hul'i. Hul'i shi ne mace ta fanshi kanta daga wurin mijinta ta hanyar biyan shi kuxim fansa. Ya halatta mace ta biya mijinta kuxin fansa (Hul'i) in har ta ga ba za ta iya biyan haqqoqinsa na aure ba, Gummi, (1972: 229). Malamai sun ce hul'i yana matsayin saki xaya, sai dai yana nisanta mata da miji ta yadda ba zai iya sake zama da matar ba sai ya sake biyan sadaki sannan a sake xaura sabon aure a tsakaninsu Risala (S:94). ga matar da ta nemi mijinta ya sake ta. Idan aka bi duk hanyoyin da suka kamata na hana aukuwar saki amma abu ya buwaya, to sai saki ya biyo.

Da zarar miji ya furta ya saki matarsa, to zaman aure a tsakanin su ya qare, sai ta shiga abin da ake ce ma idda (Risala S:94). Sakin da miji zai yi iri biyu ne; wanda yake iya dawowa da matarsa da wanda ba ya iya dawowa da ita.

Sakin da miji ke iya dawowa da matarsa shi ne wanda ya furta kalmar saki sau xaya ko sau biyu ba bisa ga matar ta biya shi wani abu ba. A irin wannan yana da damar dawowa da aurensa ba tare da biyan wani sabon sadaqi ba ko da ba ta yarda ba, amma kafin ta cika idda. Idan kuwa har ta cika idda, to sai dai ya sake neman aurenta. Idan ta yarda ta sake aurensa sai ya sake biyan wani sadaki. Idan kuwa ba ta so ba, sai ta auri wani. Idan

kuwa ta biya shi wani abu kafin ya sake ta ne ba ya da damar dawowa da ita sai da yardarta, kuma ya sake biyan sadaki a sake qulla sabon aure.

Sakin da miji ba ya iya dawowa da matarsa shi ne sakin da miji ya furta sau uku, a lokaci xaya ko lokuta mabambanta. A irin wannan saki, ba zai iya dawowa da ita ba har sai ta yi wani aure ta fito. Mazaje na xari-xari da auren irin wannan mata, domin tsoron ta qi zama ta koma gidan tsohon mijinta.

A addinin Musulunci, sharaxin sakin aure kuwa shi ne, Allah (S.W.) yana cewa “Ya kai wannan Annabi, a duk lokacin da kuka yi nufin sakin mata, to, ku sake su cikin tsarkin su (wanda mazajensu ba su kusance su ba a cikinsa), sannan ku lissafa (kwanakin) tsarkin, kuma ku ji tsoron Allah Ubangijinku, kada ku kuskura ku fitar da su daga gidajensu, kada su (matan) su kuskura su fita (a lokacin da suke cikin idda), sai dai idan har sun zo da alfasha mabayyaniya. Waxannan su ne iyakokin Allah. Wanda duk ya qetare iyakokin Ubangiji haqiqa ya zalunci kansa (domin kuwa) ba ka sani ba Allah ya haifar da wani al’amari (na sulhu a tsakaninku). (Gummi, 1972. S1:A1).

Lallai Musulunci ya tanadi waxansu hanyoyi don hana rabuwar aure, ta yadda ya umarci dangin miji da na mata da su tura wakilai daga kowane vangare na ma’auratan a lokacin da suka ga cewa lallai akwai savani tsakanin ma’aurata. Wakilai za su nazarci dukkan vangarorin biyu, su yi qoqarin daidaita su. Allah (S.W.T.) yana cewa “Idan kuka ji tsoron savanin da ke tsakaninsu (mata da miji) to ku tura wani mai hukunci daga danginsa da kuma mai hukunci daga danginta, muddin suka yi nufin gyara to Allah zai daidaita tsakaninsu”. Gummi (1972: Sura 4, Aya35).

A cikin Alqur’ani Allah (S.W.A) ya qara da cewa “Sulhu dai shi ne mafi alhairi”. Gummi (1972:Sura 4:Aya128). Saboda haka, a waxannan ayoyi da suka gabata sun nuna mana

lallai Musulunci ya kula da dukkanin vangarori biyu (miji da mata) domin ganin kada rabuwa ta auku. Yana daga cikin sharuƙƙan saki cewa sai mutum ya yi furuci da shi, ko kuma ya rubuta a takarda. Bambancin da ke tsakanin sakɓin da aka yi a furuci da na takarda shi ne, daga lokacin da mutum ya furta wa matarsa cewa ya sake ta, to fa ta saku, amma saki na rubutawa a takarda mace ba ta saku ba har sai ranar da takardar ta samu isa zuwa gare ta.

2.2.6 Dalilan da ke Kawo Saki da Raba Aure

Hausawa sun ce “Ruwa ba ya tsami banza” kuma duk inda aka ga hayaqi ba za a rasa wuta ba. A duk lokacin da aka samu mutuwar aure to ba za a rasa dalilin da ya haifar da wannan saki ba. Dalilan da ke haifar da saki ba xaya ba ne. Akwai dalilai da dama da ke iya kawo sakɓin aure a tsakanin ma’aurata kamar auren dole da rashin son haihuwa da kishi da rashin haquri da zargi da aure don wani dalili da rashin xaukar aure a matsayin ibada da qazantar ‘ya mace da asiri da xaukar shawarwarin banza da shisshigi da dai suransu. Haka ma ana raba aure dalilin rashin addini ko bayyanar ciwo ko wani mugun hali ko kasa xaukar xawainiyar mace ko dukan mace ko zagi ko rashin samun haihuwa da dai sauransu.

2.2.7 Auren Dole

Auren dole, aure ne da ake yi ba tare da son ma’aurata ko xayan vangare na ma’aurata ba. Mafi yawa an fi yin auren dole ga mace. Lokuta da dama iyaye ne suke yi wa ‘ya’yansu auren dole ga wani mutum wanda suke ganin hankalinsu ya kwanta da shi. Da yawa akan samu matsala musamman idan wanda aka aura wa yarinya ya kasance shekarunsa sun ja Rashin soyayya da ake samu ga auren dole ita c eke haifar da mutuwar. Haka kuma a kan bai wa mutum qaramar yarinya ya aura, ko dai saboda

mai hannu da shuni ne, ko kuma saboda wani muqami da yake da shi, ko kuma saboda wani dalili na samun abin duniya, wasu kuma suna yi wa 'ya'yansu auren dole ne domin qarfafa zumunci a tsakaninsu, idan suka haxa aure a tsakaninin xan wa da 'yar qane ko kuma 'ya'yan aminai domin a qara qulla alaqa tsakanin iyaye ko kuma abokai.

2.2.8 Rashin Son Haihuwa

Albarkar aure tana a ciki haihuwa tsakanin ma'aurata, akwai mazan da za su auren mace tana xaukar ciki sai su xauki karan tsana su xora mata. Duk da haka, akwai mazan da ke auren mace amma ba su son ta haihu. Hakan kan faru ne wani lokaci saboda suna da wasu 'ya'ya na wasu mata, ko kuma haihuwar ta ishe suna son a tsaya. Irin waxannan maza da zaran sun ga matar da suka auro ta xauki ciki sais u xora mata karan tsana. Daga nan sai savani ya xora shiga tsakaninsu wanda daga qarshe zai yi sanadiyar mutuwar auren.

2.2.9 Kishi

Kishi na nufin rashin jituwa da nuna qyashi irin wanda matan da ke auren mutun xaya ke yi wa juna CNHN (2006:246). Kalmar kishi na nufin rashin jituwa da nuna qyashi da hasada ko kuma nuna gaba irin wanda matan da ke auren mutum xaya ke yiwa junansu. Qazamin kishi ne ke haifar da manyan matsaloli a tsakanin kishiya da abokiyar zamanta, a rasa samun zama lafiya a gida fitinar yanzu daban ta an jima daban, ta yau daban ta gobe daban, masifa bata qarewa dalilin tsananin kishi, har abin zai iya kai wa maigida ba ya da sukuni kullum a cikin fargabar abin da ke faruwa a gidansa yake, hakan kan yi sanadiyar mutuwar auren xaya daga cikin matan ta hanyar saki. Wasu lokuta kuma, kishiya ce za ta shiga bokaye neman maganin da za ta yi wa kishiyarta domin ta haxa matsala tsakaninta da maigida ko kuma a haukatar da ita baki xaya.

2.2.10 Rashin Haquri

Haquri na nufin juriya ga wani abu na vacin rai ko masifa CHNH (2006:190). Rashin haquri na nufin rashi juriya daga vacin rai ko musifa. Sau da yawa maza kan kasa jurewa da matansu ko su kasa bayar da uzuri da zaran wani abu ya auku. Wasu lokuta matar aure kan iya fita ba da sanin maigida ba ko kyauta da abin mai gida ba tare da ya sani ba ko ta qulla abota da waxansu da bai gamsu da su ba ko kuma wasa da dukiyyar maigida ko kuma faxace-faxace cikin gida, wasu lokuta idan irin wannan ya faru abin a nemi hanyar gyara sai sai kawai maigida ya kasa haquri ya xauki matakin sallamar mace ta hanyar saki.

2.2.11 Zargi

Zargi na nufin tuhumar mutum da wani laifi CNHN (2006:491). Ana nufin mutum ya ayyana wa ransa cewa wani yana yin wani abu ko yana aikata wani abu. To, a zahirin gaskiya a duk lokacin da zargi ya shiga a tsakanin miji da mata na cewar ta aikata sata ko yawon banza ko qarya, to babu sauran kwanciyar hankali a tsakaninsu, don haka ma shari'a ta yarda da a raba auren.

2.2.12 Aure Don Wani Dalili

Maza sukan yi aure don su amfana da nasaba ko dukiyyar gidan surukinsa. Wasu mazan suna yin aure don kwaxayin cewa mahaifin yarinya yana da abin duniya (kuxi) kuma ba za su samu damar shiga cikin wannan abin duniya ba sai har sai sun auri xiya a gidan, wani namiji kuwa yakan auri yarinya ne domin ganin dukiyyar ubanta idan yam utu ya samu gado. Idan an yi auren bai samu abin da yake zaton samu ba sai auren ya mutu nan take.

2.2.13 Rashin Xaukar Aure a Matsayin Ibada

Aure nau'in ibada ne mai muhimmancin gaske cikin mutunci. Manzon Allah (S.A.W) ya kawxaita a yi aure, ya kuma qyace ga wanda ba ya son aure Bugyatul Muslimin (S:28). A wannan zamani ba a cika xaukar aure da muhimmamnci ba balle a yi shi don Allah da neman lada ba. Abin takaici shi ne da yawa wasu mutane sun xauki aure a matsayin wata kafa ta biyan buqatar sha'awa ba wai don yana ibada ba, irin waxannan mutane auren sha'awa (auren xaxxane ko auri saki) kawai suke yi har iqirari suke yi da cewa su fa mace tamkar hula ce a wurinsu sukan sa duk wadda suka ga dama su canza lokacin da suka ga dama. Wani lokaci ma waxansu mazan kan nemi mace da harkar banza (zina) idan ba su samu sa'a ba sai su neme ta da aure bayan xan lokaci idan sun biya buqatarsu sai su sake ta, wani kuma budurwa kawai yake so, da zaran ya aure ta ta xauki ciki sai ya sake ta ya sake auro wata. Irin haka ne namiji kan tara 'ya'ya da yawa ba za a samu biyu waxanda suka fito ciki xaya ba.

2.2.14 Qazantar 'Ya Mace

Qazanta na nufin vata ko lalata ko dauka ko datti CNHN (2006:280). Tsafta tana daga cikin abin da kan sa namiji ya so mace tun kafin ya aure ta, kuma soyayya ta xore har bayan aure sanadiyar tsafta. Wannan ya haxa da tsaftar muhalli da kuma ta jiki. Miji na son ko da yausha ya ga matarsa da yaransa da gidansa a cikin tsafta. Rashin tsafta zai sa namiji ya gaji da mace kuma ya tsane ta, daga qarshe ya sake ta. Wannan bincike ya tattauna da wani bawan Allah da ya ce "Wallahi ya saki matarsa ne saboda qazantarta".

2.2.15 Asiri

Asiri na nufin magani irin na tsibbu CNHN (2006:21). Asiri wata hanya ce da mutane suke mallakar masoyansu ta hanyar asiri ko surkulle. Akan yi hakan ta hanyar bin miyagun malamai da bokaye, wanda a qarshe idan ya karye sai ya haifar da rashin

qauna, daga qarshe ya jawo mutuwar aure. Haka ma ana samun waxansu kishiyoyi masu shiga irin waxannan miyagun bokaye domin su raba auren kishiyoyinsu domin su zauna su kaxai. Wani lokaci sai su sako mata wani ciwo ko hauka wanda ba za a iya zaman aure da ita ba.

2.2.16 Xaukar Shawarwarin Banza

Wata mace ba ta da matsala da mijinta, amma tana xukar shawarwarin banza daga ‘yan uwanta da abokanta, sukan ba ta shawarar banza a kan bin da za ta yiwa mijinta domin ta cutar da shi ko kuma ta hanyar sa shi yin abin da ba ya iyawa wanda idan bai yi ba aurensu zai iya mutuwa. Wata kuma za a ce ki tashi ki nemi na kanki namiji ba xan goyo ba ne, ko a ce kowa ya ce duk wadda ta ce namiji uba ne, to za ta mutu maraya. Ko wata rana ta ce tana son tafiya wani wuri ya ce a’a, sai ka ji an ce yana son raba ki da ‘yan uwanki, ko a ba ta shawara ta rage kuxin cefane, ko ta lalube aljifan mai gidanta. Wasu matan kuwa ba wanda yake ba su shawara, shawarar kansu ce.

2.2.17 Shisshigi

Shisshigi na nufin karambani ko cusa kai ko shiga sharo ba shanu ko kuma wuce gona da iri CNHN (2006:414). Shisshigi na nufin cusa kai da wani mutum zai yi ya nemi sanin sirrin wani mutum (ko xan uwansa ko abokinsa ko tsakanin mata da miji) ko aibinsa ko wani abin da yake aikatawa wanda shi bai bayyana ba, kuma ana bibiyansa ba tare da saninsa ba, kuma mai yin wannan bincike babu wanda ya sa shi, yana yi ne don wuce gona da iri kawai. Irin wannan hali na shisshigi ya kutsa a cikinma’aurata sosai, sai ka ga mace tana biyar sawun mijinta, tana neman sanin sirrinsa wanda abale ta sani ba, misali mace ke xaukar wayar (phone) mijinta ta shiga akwatin saqonsa domin ta ga su waye yake tura wa saqonni ko kuma su waye ke turo masa, ko ta shiga kafafen sadarwa

na zamani da yake amfani da su kamar irin feshbuk da watsaf da tuwita damin ta gane mutanen da yake hulxa da su kuma wace irin hulxa ce ke tsakaninsu. Irin wannan wuce gona da iri ya yi sanadiyar mutuwar aure da dama har ma da salwantar rayuka. Haka ma dangin ma'aurata su ne 'yan'uwan miji ko 'yan'uwan matar da aka auro. Haka kuma daga cikin dangi akwai na kusa da na nesa. Dangin ma'aurata na daga cikin masu taka rawa ga mutuwar aure. Wannan da nasaba ne da irin gutsuri tsomar da suke yi a cikin aure. Sau da yawa tun kafin a xaura aure dangin ma'aurata ke lalata shi, ko kuma su kashe shi. Farkon matsala ita ce, daga wajen kayan lefe, wasu lokuta za ka ji dangin amarya na cewa lefen bai yi ba, ko kuma nasa dangin su ce an tsawwala wa yaron ko kuma su ce ya zama bawan mace duk bixar da ya yi bai amfani kowa ba sai mace.

Haka zalika, duk sauran abubuwan da ake yi na biki, sai a ce ba su yi ba, hakan na sanya ma'auratan ba su ji daci ba, ko wurin biki aka je sai su koma gefe xaya. To ko da an yi auren sai ka ji suna faxin ba haka muka so ba ko ba da yawunmu ba. Haka dai za a yi ta kai ruwa rana har auren ya mutu. Wannan ta fuskar dangin miji idan mata ne.

Su kuwa qannen miji idan mata ne, sai su ce duk abin da aka saya wa matar su ma sai an saya musu nasu, idan ba a saya musu ba su ce ta hana, idan suka zo gidan xan uwansu su ce matar ta mallake shi, idan kuma maza ne su yi ta shiga gidan kamar wani shago, wasu lokuta su mai da ta tamkar baiwa. Idan wani abu ya haxa su ta yi magana ko da maganar ba mai zafi ba su nemi su zage ta. Idan ta gaya wa mijinta, ya yi musu magana, su kuma su tafi gidansu su gaya wa Hajiya (mahaifiyarsa) ta hau bala'i ta ce "Ya fi son matarsa fiye da 'yan uwansa".

Idan kuma 'yan uwan matar ne su ce mijin ba ya da alheri (mijin wance kam jam! Wallahi marowaci ne), idan qannenta maza suka zo tare da abokan wasanta (taubashi) ya hana su shiga sai a ce yana neman raba zumunci. Haka dai matsaloli iri-iri, har abin

ya kai ba a ga maciji, abubuwa su yi zafi, wani lokaci matar da kanta ta nemi saki, wani lokaci dangin mijin za su tursasa shi dole sai ya saki matarsa wanda da zaran saki ya biyo to aure ya mutu.

2.2.18 Rashin Addini

Annabi (S.A.W) ya ce “Ana auren mace don abubuwa huxu; kyau da dukiya da nasaba da addini, sai ya ce ina umurtar ku da ku zavi ma’abuciya addini sai ku rabauta” Bugyatul Muslimin (S:30). A halin yanzu ba haka ba ne, zuciya ta fi karkatuwa zuwa qyalqyali ko maiqo maimakon addini, hakan yakan sa aure ya mutu.

Wannan mihimmin abu ne da kan kawo mutuwar aure tsakanin ma’aurata, musamman idan ya kasance mace ta auri mutumin da ba ya kulawa da addininsa ko koma ya yi ridda. Kuma matar ta yi iya qoqarinta domin ya gyara addininsa, amma abin ya ci tura. To a kan wannan dalili sai magabata su raba aure. Idan mijin ya qi sakin matar, sai a je alqali ya raba auren domin shari’a ta yarda “Idan xaya daga cikin ma’aurata ya yi ridda ya canza addinin, to, aure ya vaci” Risala (S:94).

2.2.19 Bayyanar Cowo ko Hali

Ciwo na nufin rashin lafiya CNHN (2006:78). Rashin bayyana cutar da mutun ke fama da ita a lokacin neman aure na xaya daga cikin abin da ke haddasa mutuwar aure. Da yawa mutane na voye cuta ko wani hali wanda a qarshe idan ya sai bayyana ya haifar da mutuwar aure. Wasu iyaye ba su bincike a kan wanda ke neman xiyarsu da aure ko kuma xiyar da xansu ya ke nema. Sai bayan an yi auren wasu halaye ko cuta su bayyana sai a babbar matsalar da dole aure ya rabu

2.2.20 Kasa Xaukar Xawainiyar Mace

Manzon Allah (S.A.W) ya ce “Ya ku taron matasa, wanda yake da iko ya yi aure, wanda ba ya da hali ya yi azumi” Bugyatul Muslimin (S:28). A nan ana nufin duk wanda yake iya biyan kuxin sadaki da kuma iya ciyar da mace da shayar da ita da nema mata wurin zama da suturta ta da kuma kare mutuncinta da sauran haqqoqinta na aure to ya yi aure, wanda kuma ba zai iya wannan ba, to, ya yi azumi har ya samu wannan dama. Akwai aurarraki da yawa da suna mutuwa saboda miji ba shi da aikin yi, da zaran garar aure ta qare sai a rabu saboda ba shi iya xaukar xawainiyar matarsa.

2.2.21 Dukan Mace ko Zagi

Dukan mace ko zagin iyayenta suna yawan haddasa mutuwar aure. Haka ita ma idan ta kasance tana zagin iyayen mijin nata shi ma yana kasha aure. Yin haka ya sava wa addinin Musulunci da kuma al’adar Bahaushe. To a nan dole a sa ido domin tabbas wani na matuqar cutar da xan’uwansa kuma a san matakin da za a xauka domin shawo kan lamarin tun kafin a kai ga rabuwa.

2.2.22 Rashin Haihuwa

Mutanen da ya yi aure yana da buqata da ya ga samu haihuwa. Rashin haihuwa kan kawo rashin jituwa tsakanin ma’aurata. Wani lokaci abin kan wuce zuwa mahaifan ma’auratan, a wasu lokuta ana samun laifin daga matan ne, ko ita wadda za ta yi auren ko daga wasu cikin danginta su ba ta maganin da ba za ta xauki ciki ba don komai ba wai don sai ta gani idan mijin da ta aura irin nijim da take so ne.

2.2.23 Idda

Duk matar da ta rabu da mijinta ta hanyoyin da aka ambata can baya, za ta yi zaman idda kafin ta fara zawarci. Zaman idda shi ne matar da ta rabu da mijinta za ta yi na tsawon lokaci domin tabbatar da ba ta xauke da juna biyu. Zaman da mace ke yi na

qididdige kwanakin wata uku ga matar da ta tsufa ko kuma yarinya wadda ba ta fara al'ada ba (haila) ko kuma tsarki uku (na haila) bayan sakin damijinta ya yi mata. Ita kuwa ga matar da aka saka da ciki ba za ta kamala idda ba har sai lokacin da ta haife wannan ciki da aka sake ta da shi Idan sakin da aka yi bai wuce xaya ba ko biyu to matar za ta yi iddarta ne a xakinta, bai halatta mijin ya fitar da ita ba. Hikimar idda a xakin mace, idan mutum ya rabu da matarsa ta hanyar saki xaya ko biyu, tana nan a matsayin matarsa matuqar ba ta kamala iddar ba. Haka ma idan mijin ya mutu kafin ta kamalla idda zaa ta yi gado kuma za ta yi takaba, to a nan tunda a gidanka take yin idda, za ka iya dawowa da ita a duk lokacin daka ga dama kafin ta kammala iddar ba tare da an sake xaura wani aure ba kuma ba sai ka tura masu biko ba.

2.2.24 Ire-Iren Zawarawa

Zawara suna ta tara ba iri xaya ba ne. Akwai zawarawa iri daban-daban. An dubi irin waxannan zawarawa da irin sunan da al'umma ke kiran su da shi.

2.2.25 Qaramar Bazawara

Qaramar bazawara ita ce, matar da aurenta bai jima da mutuwa ba kuma take neman mijin da za ta aura ba ta da gurin zaman gida. Za a iya samun qaramar bazawara da 'ya'yan da yawansu ba su wuce uku ko huxu ko ma qasa da hakan. Dalilin da ya sa ake kiranta qaramar bazawara shi ne, ba ta daxe tana zawarci ba, wata kila 'yan watanni ne ta yi da ciki idda. (Hassan: 2016:6)

2.2.26 Safci Ga Wawa (Sakin Wawa)

Shi ma wannan nau'in zawarawa ya yi fice a qasar Hausa, har ma wasu na kiran wannan nau'in zawarawa da sakin wawa (wanda bai mori matar da ya aura ba ya sake ta). Sakin wawa ita ce yarinyar da aka yi wa aure ba ta tava kwanciyar aure da mijinta ba, ko kuma ba ta haihu ba, ko kuma ba ta daxe da yin aure ba, bayan ta yi auren ba da jimawa ba sai auren ya mutu sanadiyar mutuwar miji ko kuma da savani ya shiga tsakaninta da mijinta ko kuma ya sallame ta, ta hanyar saki. Hassan (2016:6). Wani lokaci idan irin wannan aure ya mutu, mijin na neman a biya shi haqqinsa da ya kashi a lokacin neman auren, wasu mazan kuwa sukan qwace duk kayan da suka yi wa amarya musamman sutura. Idan kuma ba a biya shi ba ko bai samu qwatar wani abu ba sai ya je kotu don neman hakkinsa. Haka ma a na samun zawara sanadiyar auren dole, idan aka yi wa yarinya aure da wanda ba ta so, kuma ta ji a rantaba za ta iya zama da shi ba, to ba zai gane kanta ba, za ta riqa gudun shi ko kuma yi masa wulaqanci iri-iri ko ta tada masa fitina kala-kala har sai ya gaji ya sake ta.

2.2.27 Babbar Bazawara

Babbar bazawara ita ce macen da aurenta ya daxe da mutuwa, ana fitowa neman aurenta ta qi amincewa, domin ba ta samu irin mijin da take so ba ko ruwan ido ko kuma wani dalili na karan kanta. Haka ma daga cikin xabi'un babbar bazawara akwai yawan surutu ko bayar da labarai a lokacin da ake tafiya ko take zaune a gida da 'yan uwanta mata, kuma takan xaga murya domin ta ja hankalin waxanda take kusa da su. Haka ma duk lokacin da babbar bazawara ta fita za ta je unguwa tana yawan kallon maza idan suka haxu a hanya, wani lokaci ma takan xan yi murmushi ga mazan, haka ma tana yawan ciye-ciye a hanya kamar cingam da alawa da ma duk abin da ta gani ya kwanta mata a rai takan saye kuma ta ci lokacin da take tafiya a hanya. Haka ma babbar bazawara kan xauki dogon lokaci tana labarai ko hira da namiji tare da qyalqyata dariya

da nuna jin daxi a kan hanya ko a gida ba tare da nuna wata alama ta damuwa ko jin kunya ko tsoron wani ya gan ta ba, sannan kuma takan qura wa namijin da take labari ko hira da shi ido ba tare da jin wani nauyi ba, wani lokaci har shi namijin zai kauda nashi idon.

2.2.28 Xabi'un Zawarawa

Kowane rukunin mutane a cikin al'umma yakan kasance da wasu xabi'u da ake danganta su ga wannan rukunin mutane kuma ake gane su da su. Su ma zawarawa akwai irn xabi'un da aka san su da su waxanda da yawan zawarawa suna aikata su. Waxannan xabi'u da zawarawa ke aikatawa su suka bambanta su da xabi'un sauran matan aure ko 'yan matan da ba su tava yin aure ba.

2.2.29 Tsafta da Yawan Kwalliya

Hausawa sun ce "Tsafta ita ke samar da riga". Kasancewar bazawara mai neman wanda zai ce yana son ta shi ya sa take lizimtar tsafta da kwalliya domin jawo hankalin mazan da ta yiwu su haxu da ita. Wannan shi ya sa tsafta da yawan kwalliya yake daga cikin xabi'un zawarawa. Suna yin tsafta ne mafi yawa a lokutan da za su fita yawo ba don komai ba sai don fatar gamo da katar, wato wasu su gan ta su ji son ta.

2.2.30 Yawan Karva Zance

Bazawara takan saki fuska ga maza da takan haxu da su. Irin wannan sakin fuska ana yin sa ne domin jawo ra'ayi ko kaxan ba za a same shi ga matar aure ko budurwa ba. Takan riq'a fara'a da ba'a da kuma son tsayawa a yi zance da maza ko da a kan hanya ne ba lalle

sai da dare ba ko sai an je gidansu ba. Ta hakan akan fahimci bazawara ce musamman ga waxanda ba su san ta ba ko ba wuri xaya suke ba. Haka ma a lokacin zance bazawara tana maqe murya ko magana ta shagwawa ko rangwaxa don satar zuciyar namiji ko jan hankalisa. Daga irin wannan ne, har wata ran ta sami wanda zai bi ta har gidansu. Ta haka sai a yi dace aure ya qullu.

2.2.31 ‘Yan Yawace-Yawace/Zumunci

Hausawa sun ce “Ruwa ba ya tsami banza”. Matar aure ba a san ta da yawan yawace-yawace ba sai a kan lalura. Haka ma ‘yan mata fitar su sai bisa lalura ko idan iyaye sun aike su. Ganin mace babba ta cik yaawo, to alama ce ta rashin miji, wato zawarci. Zawarawa suna yawan fita yawo a cikin gari kamar zuwa kasuwa ko wasu shaguna da sunan sayayya ko cefane. Wani lokaci akwai yawan kai ziyara ga ‘yan uwa da qawaye da ake gari xaya da yawon halartar bukukuwan dangi na aure da na haihuwa. Bazawara kan riqa fita yawo har zuwa wasu garuruwa da take da dangi da sunan sadar da zumunci da halartar bukin dangi. Duk waxannan yawace-yawace da bazawara keyi tana yin su ne da fatar haxuwa da wanda zai ce yana son ta.

2.2.32 Ladabi da Biyayya

Ladabi da biyayya na nufin miqa wuya a kan umarni da hani CNHN (2006:297). Ladabi da biyayya kyakkyawar xabi’a ce da ke sa a qaunace wanda ke da su. Bazawara na qoqarin nuna ladabi da biyayya ga namijin da ta samu kanta ba don komai ba sai don jawo hankalin mazan da take haxuwa da su, su ruxu da kyawawan halayen da take nunawa su ji suna son ta.

Mafi yawan waxannan xabi’u zawarinne suna aikata su ne ba don komai ba sai domin su samu namiji wanda zai gani ya ce yana so ko ya shiga cikin manema aurensu.

2.2.3 Kundaye

Muhammad (1994), ya bayyana ma'anar karuwanci tare da kawo dalilin yin karuwanci da illolinsa da kuma ra'ayoyin masana a kan karuwanci. A cikin aikin nasa ya yi sharhin waqar "mai yawon ta zubar" ta Shehu Ajilo da waqar tsohuwar karuwa gamsheqa ta Musa Xangoma. An yi sharhin waxannan waqoqin ne ta hanyar warwarar jigo tsakanin xiyan waqoqin, sannan ya yi tsokaci a kan tsarin waqoqin daga qarshe kuma aka kawo ratayen waqoqin. Wannan aikin ba zai rasa nasaba da wannan aikin ba da yake wani xan waqa a cikin waqar Xanbalxo yana nuni da cewa bazawara ma na iya zama karuwa.

Salamatu, (1995) ta bayyana matsayin mata a adabin Hausa, ta kawo yadda ake nuna mace da matsayin da ake ba su cikin wasannin kwaikwayon don tabbatar da adalcin magana. Ta nuna yadda ba a yi wa mata adalci idan an kwatanta irin matsayin da ake ba maza a cikin wasannin kwaikwayo. Aikin zai taimaka wa wannan aiki da ake gudanarwa domin duk ayyukan suna nuna yadda ake nuna matsayin mata ne, amma ita ta dubi wasan kwaikwayo ne, wannan bincike kuwa zai dubi halayen bazawara da matsayinta a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Garba (1998), binciken nata ya yi qoqarin fito da matsayin mace a cikin Hausawa ta fuskar rubutaccen adabi kamar na halayen mata masu kyau da munana. Halaye masu kyau sun haxa da ladabi da biyayya da haquri da kunya da sauransu. A cikin binciken na Rabi kuwa, munanan halaye da suka danganci mata kuwa, su ne, kamar kwaxayi da kishi maras fa'ida da sauransu. Aikin Rabi yana da alaqa da wannan bincike da ake gudanarwa, amma kuma a hannu xaya sun yi karo da juna domin Rabi ta yi nata bincike ne a kan rubutaccen wasan kwaikwayo (rubutaccen adabi) shi kuwa wannan bincike zai ginu a kan waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Ibrahim (2000), ta yi nazarin jigon karuwanci a cikin waqoqin baka da kuma rubutattu. Daga nan kuma ta fito da dalilan da ke haddasa karuwanci a qasar Hausa a cikin waqoqin baka da rubutattu, sannan kuma ta fito da wasu daga cikin salailan da mawaqan Hausa ke amfani da su wajen nuna karuwa a cikin waqoqinsu. Daga qarshe kuma ta yi nazarin wasu daga cikin waqoqin da aka yi wa karuwai.

Wannan bincike na Ibrahim ya yi qarin haske ga wannan bincike da ake qoqarin gudanarwa wajen fito da dalilan da ke haddasa zawarci da halayen bazawara a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo. A hannu xaya kuma sun bambanta domin ita ta yi nazarin jigon karuwanci ne a waqoqin baka wannan bincike kuwa za a yi nazarin waqar bazawara ne ta Sani Xanbalxo.

Kabir (2003), ta fito da bayani ne dangane da matsayin mace a cikin adabin gargajiya, inda ta fito da rabe-rabensa da matsayin mace a cikin kowane fanni na adabi. Ta tavo abubuwa da suka shafi karin magana da tatsuniya da labarai irin na gargajiya. Ta kawo misalai a cikin karin magana da kuma cikin tatsuniya waxanda ke bayyana halaye da xabi'u iri-iri na mata. Daga nan kuma sai ta fito da misalai daga waqoqin mata da suka shafi rayuwar matan Hausawa.

Alaqar da ke tsakanin wannan aiki na Asabe da wannan bincike ita ce, duk sun yi tarayya a kan mace, a hannu guda kuma ayyukan sun bambanta domin ita ta yi nata nazarin ne a kan mace a cikin adabin gargajiya shi kuwa wannan bincike ya karkata ne a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo waqar da Asabe ba ta shigo da ita a cikin kundinta ba.

Ibrahim (2010), ta fito da irin matsalolin da mata suka fuskanta tun zamanin jahiliyya. A cikin binciken ta nuna yadda al'mmomin duniya na qasashe daban-daban ba su ba mata

muhimmanci ba a cikin rayuwarsu ta yau da kullum har sai lokacin da addinin Musulunci ya zo. Haka kuma binciken ya yi tsokaci dangane da mata a addinin Musulunci da kuma wannan zamani da muke ciki da adabin baka haxi da rubutaccen adabin Hausa.

Haka kuma binciken na Balbasatu ya yi qoqarin kawo taqaitaccen tarihin kafuwa da kuma halayyar Hausawa, kamar abin da ya shafi gaskiya da riqon amana, son zumunta, ladabi da biyayya, juriya, jarunta, kunya da kuma riqo da addini. Haka kuma binciken ya fito da wasu daga cikin munanan halaye kamar irin qarya sata kwaxayi da fasiqanci. Dangane da munanan halaye binciken ya yi tsokaci a kan hanyoyin da Hausawa ke bi domin gyaran su kamar almara da tatsuniya da camfi da ilimi. Wannan aiki ya taimaka sosai wajen fahintar munanan halaye a cikin waqar bazawara ta sani Xanbalxo. Haka kuma, wannan aikin yana da alaqa da wannan bincike da ake gudanarwa domin duk sun yi tarayya a kan mace, a hannu guda kuma ayyukan sun bambanta domin ita ta yi nazari ne a kan gudummuwar mata a adabi wannan bincike kuwa zai karkata akalarsa zuwa ga waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Muhammed (2011), ta yi bayanin gudummuwar da mawaqan baka suka bayar wajen fito da wasu kyawawan halaye na mata a gargajiyan da kuma zamanance kamar ladabi da biyayya, haquri da juriya, tausayi, kunya da zumunci, soyayya, yanga da kuma rauni. Inda ta nuna halaye masu kyau kamar yadda sunansu ya nuna karvavvu ne tun daga gargajiyar Bahaushe har zuwa addinin Musulunci. Daga nan kuma ta fito da wasu daga cikin munanan halayen mata waxanda suka haxa da fasiqanci da bin bokaye da tsabar kishi da sauransu. Daga nan ta fito da hanyoyin kyautata xabi'a waxanda suka haxa da ilmi, addini, sana'a.

Aikin Rabi ya so ya yi kama da wannan aiki da ake gudanarwa, a hannu guda kuma sun yi ban hannun makafi, domin ita ta yi nazarin xabi'un mata ne a bakin mawaqan baka na Hausa, wannan nazari kuwa zai fito da dalilan da ke haddasa zawarci ne da kuma fito da halayen bazawara a cikin waqar Sani Xanbalxo ta bazawara.

2.2.4 Maqalu

Qaura, (1990) ya bayyana matsayin mata a addinan da suka gabata da kuma addinan da muke da su a yanzu kamar addinin Musulunci da Kiristanci. Haka ma, ya bayyana mace a matsayin wata abin mallaka a kuma yi amfani da ita yadda ake so a cikin al'ummar Girka da Hindu da Romawa da kuma al'ummar Sin. Waxannan al'ummomi sun xauki mata a matsayin marasa hankali da basira waxanda ba za su iya amfana wa kansu komai ba balle su amfani wani. Haka ma, ya bayyana matsayin mata kafin jihadi Mujaddadi Usmanu Xanfodiyo da kuma matsayinsu bayan jihadi.

Wannan aiki na Qaura yana da muhimmancin gaske ga wannan aiki da ake gudanarwa, domin duk sun yi tarayya a kan mace, kuma zai qara mai haske game da abin da ya shafi sanin wasu daga cikin xabi'un mata.

Birniwa, (1999), ya yi bayani game da abin da ya shafi matsayin mace a al'ummar Hausawa tare da kawo yadda mawaqa suke dubin mace a cikin waqoqinsu. Daga nan kuma ya kawo misalai daga cikin wasu rubutattun waqoqi. Waqoqin da aka kawo misalai daga cikinsu sun haxa da waqoqin su Aliyu Namangi da Mamman Kwanna da Maikudu da kuma Bello Gixaxawa. An kawo misalai na munanan halayen mata ne waxanda ban a kirki ba kamar irin halayyar mugunta da sheri da qeta da dai sauransu. Wannan muqala tana da alaqa da wannan bincike da ake qoqarin gudanarwa, domin duk ayyukan sun fuskanci mata ne. A hannu guda kuma sun sha bamban domin shi ya yi

nazarinsa ne ta fuskar rubutattun waqoqi, shi kuwa wannan bincike zai karkata akalarsa ne zuwa halayen bazawara kaxai, kuma daga cikin waqar baka.

Dumfawa, (1999), ya yi bayanin yadda ‘yan boko ke kallon mace, inda ya yi bayani kan matsayin mace a wurin Bahaushe a gargajiyance da kuma yadda ‘yan boko ke kallon su. Ya yi bayanin yadda Bahaushe ke dubin mace kafin ya karvi addinin Musulunci da kuma yadda yake dubinta bayan ya karvi addini da kuma yake kallonta bayan zuwan Turawan mulkin mallaka a qasar Hausa har zuwa wanzuwar boko a qasar Hausa.

Wannan muqala za ta a gazawa wannan bincike da ake gudanarwa, kasancewa duk sun yi tarayya a kan mace, a hannu xaya kuma sun bambanta domin shi ya yi nasa nazari ne a kan yadda xan boko ke kallon mace, wannan aiki kuwa zai mai da zai karkata akalarsa a halayen bazawa ne a cikin waqar Sani Xanbalxo ta bazawara.

Abdulumumin (2002), ya yi cikakken bayani game da yadda ake tauye wa mata hakkinsu da kuma gwada musu fin qarfi game da abin da ya shafi ilminsu da damarsu ta magana da zaven miji da sauransu. Ya yi amfani da wasu littattafan wasan kwaikwayo guda biyu don ba da misali. Littattafan su ne: *Ai Ga Irinta Nan* da kuma *Uwar Gulma*. Ya bayyana littattafan guda biyu duk sun yi nuni da yadda iyaye ke nuna fin qarfin ‘ya’yansu domin kwaxayi su tilasta wa ‘ya’yansu auren mazan da ba su so. A wasannin guda biyu mazan da suka auri ‘ya’yan duk mashaya giya ne, kuma suna tauye wa matayen haqqoqinsu ba ciyarwa ba sutura da sauransu. Wannan muqala ta taimaka wa wannan bincike da ake qoqarin gudanarwa kasancewar duk a kan mata aka yi su, sai dai shi ya yi magana ne a kan rubutattun wasannin kwaikwayo na *Uwar Gulma* da *Ai Ga Irinta Nan*. Shi kuwa wannan bincike za ya karkata aklarsa ne a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Kabir (2006), ta yi bayani game da yadda matan Hausawa na gargajiya ke amfani da nau'oin hikimomin al'umma a hankalce a matsayinsu na iyaye mata domin su nuna wa yara hanyoyin rayuwa ta duniya. Ta nuna cewa, mata Hausawa tun farko sukan yi yan waqe-waqe na aiki da na reno da sauransu. Ta nuna waxannan waqe-waqe suna da ma'ana a irin muhallin da aka yi amfani da su. Suna daidaita halayen 'yanmata bisa xabi'u na gari, su iya haquri da kuma irin yadda ya kamata su kasance kafin su yi aure da kuma yadda ya kamata su kasance bayan sun yi aure. Wannan muqala ta Asabe da wannan bincike da ake gudanarwa suna da alaqa ta fuskar waqa sai sai dai a hannu guda kuma san bambanta domin ita ta gina muqalarta ne bisa ga waqar aiki ta mata, shi kuwa wannan bincike ya ginu a kan waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Mahuta (2007), ya yi bayanin matsayin mata a cikin karin maganar Hausa, inda ya raba karin magana da aka yi game da abin da ya shafi mata zuwa gida biyu, masu xaga darajarsu da masu kushe darajarsu. Daga nan kuma ya ci gaba da kawo halayen mata daban-daban waxanda ake iya samu a cikin karin magana kamar irinsu kishi, cin amana, makirci, almubazzaranci, lalaci, zalunci da dai sauransu. Duk da wannan aiki an yi shi ne game da abin da ya shafi karin magana, tabbas zai haska wa wannan aiki fitila domin fito da halayen bazawara a cikin waqar Sani Xanbalxo ta bazawara domin duk sun yi tarayya ne a kan mace.

Yakasai (2011), ya yi bayani a kan ma'anar aure musamman tsakanin zawarawa tare da bayyana ita kanta kalmar bazawara, sannan ya fito da sawun al'adun auren zawarawan xaya bayan xaya domin fayyace al'adun da suka yi daidaito ko bambanta tsakanin auren zawarawa da kuma na saurayi da budurwa. Daga qarshe ya yi qoqarin fito da waxannan al'adu dalla-dalla da kuma yadda ake aiwatar da su. Muqalar Yakasai tana da nagarta, kuma ta taimaka wa wannan bincike da ake qoqarin gudanarwa da yake duk a kan

zawarawa aka yi su, duk da yake shi ya dubi al'adun auren zawarawa ne, shi kuwa wannan bincike ya dubi halayen bazawara a cikin waqar Sani Xanbalxo bisa faifan nazari.

Yakasai (2016), ya gabatar da takarda mai taken Nazarin Salo A Waqar "Mai dadiro" da kuma waqar "Fijot fik'uf". Marubuci wannan takarda ya kawo misalai daga waqoqin na dabarar kamantawa da dabarar siffantawa da kuma salon sarrafa harshe dangane da aron kalmomi da tsofaffin kalmomi. Ya nuna cewa a cikin waqoqin nan guda biyu, Sani Sabulu ya fi yawaita amfani da karin harshen Sakkwatanci.

Wannan takarda ta Yakasai musammam waqar "mai dadiro", ta taimaka wa wannan bincike wajen fahimtar halayen bazawara a waqar Sani Xanbalxo ta bazawara. A hannu guda kuma ayyukan sun bambanta, saboda shi ya yi nazarin salo ne a cikin waqoqin Sani Sabulu, shi kuwa wannan bincike an yi nazarin halayen bazawara a cikin waqar Sani Xanbalxo ta bazawara a matakin nazarin waqar baka.

Sarkin Sudan (2012), ya yi fashin baqin kalmar bazawara tare da kawo sharuwxan zama bazawara waxanda suka hada da miji ya saki mace da mace ta kashe aurenta da mutuwar miji da sauransu. Haka kuma, ya yi bayanin yadda zawarci ke bayyana, kamar hulxa da maza, cin kasuwa da kuma samun abin sayarwa, inda ya ce abu ne mawuyaci siffan jikin mace ya iya bayyanar da kasancewarta bazawara. Ya fito da matakan auren bazawara tare da kawo hukunce-hukuncen auren bazawara a maguzance kamar qayyade lokacin sake aure da sauya miji da kome da auren matar mamaci. Wannan maqala ta agaji wannan bincike da ake qoqarin gudanarwa ta fuskar qarin haske a kan wasu sharuuxa da ke haddasa mace ta zama bazawara.

Sarkin Gulbi da Rambo (2013), sun yi nazari da sharhi dangane da waqar zaura ta Alhaji Sani Xanbalxo Waramu inda suka fito da jigo da salo tare da dubarun da mawaqi ya yi amfani da su wajen fayyace saqonsa ga jama'a da kuma zubi da tsarin waqar. Sannan tun daga farko, manazartan sun yi matashiya da ma'anar waqa da taqaitaccen tarihin mawaqi tare da kawo dalilan da suka haddasa waqar.

Wannan takarda da wannan bincike suna da kusanci, domin takardar ta yi magana ne kacokam, a kan mawaqin da aka yi nazari a kansa. Bayan haka, akwai bambanci tsakanin ayyukan guda biyu. Gulbi da Rambo sun yi nazarin waqar zaura ne a taqaice ta dubi jigo da salo da zubi da tsari, wannan bincike kuwa ya yi nazarin halayen bazawara a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Hassan (2013), ya yi bayanin auren dole da auren da ake qullawa ba tare da amincewar kowane xaya daga cikin ma'aurata ba. Ya ce aure ne da iyaye ko magabata ke haxawa gaba gaxi ta hanyar tursasawa ga ma'auratan ba tare da suna so ko xaya daga cikinsu yana so ba. Hassan ya qara fito da ma'anar aure ta fusoki daban-daban da masana suka kalle ta. Daga nan, yi bayani rabe-raben aure da ake samu a tsakanin al'ummar Hausawa, haka kuma ya yi bayanin dalilan da ke haddasa auren dole da sharuqqan da ke hana aukuwar auren dole da kuma illolin auren dole ga al'ummamr Hausawa. Bayan nan kuma, ya yi tsokaci abubuwan da ke sa a warware aure da muhimmancin aure a rayuwar al'umma. Daga qarshe ya ba da shawarwari a kan yadda za a yi maganin waxannan matsaloli na auren dole.

Wannan maqala ta yi qarin haske ga wannan bincike da ake gudanarwa domin kasancewar auren dole xaya daga cikin abin da ke haddasa zawarci da mace-macen aure a cikin al'umma.

A cewar Waya (2013), bazawara ita ce, macen da ta tava yin aure, sai ta rabu da mijin ko kuma ya mutu, to, ita ake kira bazawara.

Bakura (2014), ya yi bayanai game da yanayin kishi a qasar Hausa, sannan ya kawo rabe-raben kishi a qasar Hausa, wanda ya kasa shi zuwa rukunna manya: Ya kawo rukunin kishi tsakanin matan Hausawa. A qarqashin wannan rukuni an kawo bayanai dangane da kishin birni da kishi a tsakanin kishiyoyi da kishin mata ga mazansu na aure, haka kuma, an bayyana abubuwan da ke haddasa kishi a tsakanin matan Hausawa, haka kuma an kawo hujjojin da ke tabbatar da rinjayen kishin maza a kan mata. An zo da amfani tare da illolin da ke tattare da kishin kishiyoyi. Daga nan sai kishin Hani, inda ya bayyana shi da kishin uwar miji da kishin qanin miji da kishin matan samri da bayanai game da kishin mata da 'ya'yan miji da yanayin kishin matan aure da masu hidimar gida. Daga nan kuma sai kishin maza, wato kishin da aka fi samu a cikin jinsin maza. Inda ya nuna cewa hasali maza su suka fi shahara da kishi, wannan nau'i na kishi na tattare da bayanai game da kishin masu neman aure ga kishin maza ga matansu da kishin 'yan uba daga qarshe ya zo da bayanin kishin sarauta.

Wannan aiki yana da muhimmanci ga wannan bincike da ake gudanarwa domin yana daga cikin abin da ke haddasa qiyayya a tsakanin matan gida har ta kai ga sanadiyar mutuwar aure. Kishi yana xaya daga cikin dalilan da ke haifar da samun zawarawa. A hannu guda kuma ayyukan sun bambanta domin shi ya dubi kishi ne a qasar Hausa wannan bincike kuwa yay i nazarin dalilan da ke haddasa zawarci da halayen bazawara a cikin waqar bazawara ta Sani xanbalxo a matakin nazari.

Ta la'akari da wannan ma'ana za mu iya fahimtar cewa daga cikin sharuqqan zama bazawara akwai aure da tarewa a gidan miji da kuma kwanan aure, idan waxannan sharuqxa guda uku suka kammala daga baya aka samu rabuwa a tsakanin waxannan

ma'aurata to wannan matar ta zama bazawara daga lokacin da ta kammala idda ko takaba har sai ranar da ta sake yin wani sabon aure. Haka kuma, wannan ma'anar ta fito da rashin lafiya daga cikin dalilin da ke haddasa mutuwar aure.

Idan muka dubi wannan ma'ana za mu iya fahimtar da zaman da mace ke yi bayan kamala iddar mutuwar aurenta ko kamala takabar mutuwar mijinta, inda maza za su dinga ziyarar ta har ta samu wanda take so daga cikinsu ta aura. Daga lokacin da ta samu wanda ta amince da shi ya xaura mata aure ta tashi daga zama bazawara, domin rashin miji shi ne dalilin da ya sa ake kiran ta da suna bazawara.

Za a iya bayyana kalmar zawarawa da cewa kalma ce wadda take nuni a kan matar da take neman mijin da za ta aura bayan ta gama iddar mutuwar aurenta ko takabar mutuwar mijinta. Haka kuma, kalma ce da ke nuni da duk wani wanda yake neman matar da ta gama iddar mutuwar aurenta ko takabar mutuwar mijinta (Hassan, 2016:28).

Hassan (2016), ya yi bayani a kan wasu daga cikin kevantattun kalmomin da zawarawa ke amfani da su wajen isar da saqo a tsakaninsu a cikin garin Dutsin-ma da kewaye. Kafin nan sai da mai wannan takarda ya kawo ma'anar harshe da karin harshe da ire-iren karin harshe, inda ya yi tsokaci a kan karin harshe na nahiya da kuma karin harshe na matsayi. Mai takardar ya yi bayani a kan waxan da ake kira zawarawa a Baahaushiyar al'ada. Daga nan kuma, sai ya yi bayanin muhimmancin karin harshen zawarawa da kuma illolin karin harshen zawarawa. Wannan muqala ta agaji wannan bincike da ake gudanarwa ta fuskar qarin haske da fito da ma'anar bazawara da kuma ire-iren zawarawa.

2.3 Sani Xanbalxo

A ci gaba da fito da kundaye da suke da alaqa da wannan bincike, an samu wasu kundaye digirin farko da aka rubuta, aka kuma yi bitarsu. An yi bitar kundaye ne saboda alaqaarsu makusanciya ce da wannan aikin bincike da ake gudanarwa. Waxannan kundaye su ne, Abdullahi (1999) da Anka (2001) Umar (2014) da kuma Idris (ba shekara).

Xayan kundi shi ne wanda Abdullahi (1999), ya yi qoqarin bayyana mata a cikin adabin baka na Hausa waxanda suke da gurbi a cikin raha da ban dariya da sha'awa da sanya farin ciki da holewa da shaqatawa da dai sauransu. Daga nan ya fito da misalai qarfafa waxanda suka fito da hotunan mata a cikin adabin baka, an kawo tatsuniya a matsayin misali ne domin nuna zamantakewar aure da abin da ya shafi zaven miji da kuma sakamakon mai girman kai wajen zaven miji. Ya kawo tatsuniyar Xanlauxi da wata yarinya wadda ta ce ba za ta auri kowa ba sai wanda bai da tambo a jiki. Haka kuma, Abdullahi (1999) ya ci gaba da fito da hotunan mata a cikin rassan adabin baka kamar irin kacici-kacici, karin magana, habaici, barkwanci, magana mai sarqaqiya da zaurance da waqoqin dandali da waqoqin dave da waqoqin tashe da waqoqin daka da waqoqin bikin sallah da waqoqin raino da kuma waqoqin kishi.

Daga nan kuma, sai ya yi sharhin wasu abubuwa guda huxu da suka shafi mata a cikin adabin baka, waxanna abubuwa su ne, soyayya da aure da karuwanci da kuma tallace-tallace, inda ya yi sharhinsu tare da nuna mace a adabin baka. Daga nan kuma sai ya yi tsokaci a kan zawarci a adabin Hausa. Daga nan sai ya shiga sharhin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo filla-filla game da abin da ya shafi jigon waqar wanda ya haxa zambo, habaici da zagi. Daga nan kuma, sai ya fito da salo da kuma azanci a cikin waqar ta bazawara, inda ya fito da salon kamance da siffantawa da washi da kuma salon maimaitawa.

Alaqar da ke tsakanin wancan bincike na Abdullahi da wannan bincike da ake gudanarwa ita ce, duk sun yi tarayya a kan mawaqi xaya da kuma waqa xaya (waqar bazawara). Baya ga alaqa kuma akwai bambanci tsakanin ayyukan. Shi ya yi nazarin waqar bazawara ne ta fuskar jigo da kuma salo kawai, shi kuwa wannan bincike zai yi nazarin halaye da matsayin bazawara a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Anka, (2001), ya gudanar da bincike a matakin digiri na farko, mai taken “Kixan Tama A Qasar Hausa: Bincike A Kan Alhaji Sani Xanbalxo Waramu”. Anka ya kasa kundinsa zuwa babuka guda biyar. A babin farko gabatarwa. A babi na biyu, ya yi magana a kan ma’anar waqa da rabe-raben waqoqin baka da makaxan baka na Hausawa da kayan kixan Hausawa da kuma muhimmancin waqoqin baka na Hausa. A babi na uku ya kawo taqaitaccen tarihin Sani Xanbalxo, sannan ya yi nazarin waqar Tama a babi na huxu, sai kuma a babin qarshe inda ya kammala aikinsa.

Idan aka yi la’akari da kundin Anka (2001) da wannan bincike sai a ga cewa duka sun yi tarayya kan Sani Xanbalxo ne. Ke nan fagen nazari kowanensu shi ne, rayuwar Sani Xanbalxo da hikimarsa da aiwatar da waqa. A xayan vangare kuma ayyukan sun bambanta da tazara mai tsawo. Na farko, shi Anka (2001), ya taqaita nazarinsa ga waqar tama.

Abu na biyu, kundin Anka (2001) ya taqaita, abin da ya hana shi faxaxa nazari a fagen turaku da salo da zubi da tsari da sauran abubuwan da masana irin Gusau (1993) suka nuna su ake dubi a nazarin waqar baka. Shi kuma wannan bincike ya yi nazarin waqoqin Sani Xanbalxo ne ga ra’in mazhabar gudummuwar adbi ga al’umma. Da wannan ke nan, wannan bincike ya bai wa na Anka (2001) zambiya mai yawa.

Umar (2014), ya yi bayanin waqeqeniya da muhallin waqeqeniya da dalilan da ke haddasa waqeqeniya, waxanda suka haxa da raddi, rashin jituwa, gasa, qurewa, bambancin ra'ayi, soyayya ko qauna da kuma koxa kai. Daga nan, ya kawo bayanai a kan turke da muhallinsa da warwararsa da tubalan gina shi da nau'o'in turaku da suka haxa da zambo, habici, faxakarwa, koxa kai, soyayya, tarihi da zage-zage duk a cikin waqoqin waqeqeniya tare da kawo misalai a cikin waqa. Haka kuma, ya yi bayanin waqoqin waqeqeniya da sharhinsu. Daga cikin waqoqin da ya yi sharhi sun haxa da waqar uban Gero Zartu ta Sani Xanbalxo da waqar uwar Xanbalxo ta Gero Zartu da waqar mu fatattaki 'ya'yan naqi ta Ali Makaho da waqar Baban Naziru ta Sani Xan'indo. Dukkan waqoqin ya kawo dalilansu da turken waqoqin da kuma salon waqoqin.

Wannan aiki na Umar yana da alaqa da wannan aiki da ake gudanarwadomin ya tavo Sani Xanbalxo. A hannu guda kuma ayyukan sun bambanta domin shi ya yi nazarin waqeqeniya da dalilan da ke haddasa waqeqeniya a matakin nazari, shi kuwa wannan bincike ya yi nazarin halayen bazawara a cikin al'umma a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

Idris (ba shekara) ya dubi tsattsafin dariya da ita kanta dariya a cikin waqar zaura ta Sani Xanbalxo, tun farko mai nazarin ya bayyana dangantakar da ke tsakanin Xanbalxo da bazawara har ta sa shi yin wannan waqa, daga nan kuma ya dubi ita kanta kalmar dariya da yadda ake yin ta da yanaye-yanayenta da kuma rabe-raben dariya har guda goma sha huxu. Haka ma ya yi qoqari fito da ire-iren guda uku a cikin waqar da suka haxa da dariyar raha da dariyar qeta da dariyar mamaki.

Wannan bincike na Idris da wannan bincike da ake gabatarwa duk bori xaya suke yi wa tsafi, domin duk sun yi tarayya a kan mawaqi xaya da kuma waqa xaya, wato Sani Xanbalxo da waqarsa ta bazawara. A hannu xaya kuma sun bambanta da juna domin shi

ya yi nazarin dariya ne a cikin waqar bazawara, wannan bincike kuwa za a yi nazari ne a kan halayen bazawara a cikin waqar Sani Xanbalxo ta bazawara.

Muhammed (2017) ta fito da ma'anar kalmar zaura kamar yadda Xanbalxo ya yi amfani da ita a cikin waqarsa daga nan ta bayyana alaƙar da ke tsakanin Xanbalxo da bazawara, haka ma ta fito da waqar zaura bisa faifan nazari inda ta fito da manazarta da dama da suka yi nazarin waqar tare da bayyana waxansu waqoqi masu turken faxakarwa. Daga nan ta yi nazarin gaskiya da qarya a cikin waqar zaura, inda ta fito da abin da makaxa Xanbalxo ya faha game da bazawara, ta nuna waqar tun daga farko har qarshe an gina ta ne bisa turken zambo da wulaqanci wanda kan iya haddasa wasu maza su ci gaba da mayar da mace ba bakin komai ba a idon al'umma. Haka ma ta danganta waqar zaura ta Xanbalxo da wasu waqoqi ta fuskar turke.

Wannan muƙala ta Muhammed tana da alaƙa da wannan bincike domin duk sun yi tarayya a kan mawaƙi xaya da kuma waƙa xaya wato Sani Xanbalxo da waqarsa ta bazawara. A xayan vangare kuwa ayyukan sun bambanta domin ita ta yi nazari tsakanin gaskiya da qarya a cikin waqar shi kuma wannan bincike zai yi nazarin halayen bazawara a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

2.4 Zumunci

Zumunta na nufin dangantaka ta jini, wani lokaci zamantakewa ko ta aure ko kuma ta abota tsakanin mutum da mutum Sa'id (2006:496).

2.5 Kunyatarwa

Kunyatarwa na nufin shiga halin jin kunya CHNH (2006:254).

2.6 Shiririta

Shiririta na nufin rashin mayar da hankali wajen aikin da ke gaban mutum CHNH (2006:414).

2.7 Horo

Horo na nufin ladabtarwa ko kuma koya wa mutum wani abu CNHN (2006:101)

2.8 Kwaxayi

Kwaxayi na nufin nuna sha'awa ga wani abu na duniya Muhammed (2011:124).

Kwaxayi na nufin tsananin son wani abu, musamman abin da za a ci ko za a sha, wanda mutum bai mallaka ba, ko kuma son karvar wani abu cikin sauqi a wajen mutane CNHN (2006:260).

2.9 Karuwa

Karuwa na nufin macen da maza k enema su ba ta kuxi CHNH (2006:236).

2.10 Ruwan Ido

Ruwan ido na nufin gaza zaven abu guda xaya daga abubuwa da yawa ko kuma haxama Dikko da Maccixo (1991:85).

A wata ma'anar kuma, an nuna cewa ruwan ido na nufin tashin tsaida rai a wajen zaven abu xaya CNHN (2006:377).

2.11 Alqawari

Alqawari na nufin ambaton yi wani abu CNHN (2006:13).

2.12 Yaudara

Yaudara na nufin wani hali na voye gaskiya da niyyar cutar wani ko zambatar wani CNHN (2006:480).

2.13 Makirci

Makirci na nufin makida ko yaudara CNHN (2006:323).

2.14 Duwatsu

Duwatsu (tilo dutsi) na nufin dunqulallen abu mai tauri da qarfi da ake samu a qasa CHNH (2006:115).

2.15 Lalle

Lalle na nufin wani tsiro mai tsaurin saiwoyi da qananan ganye, wanda mata ke dakawa suna yin qunshi a qafa da hannu domin ado CHNH (2006:300).

2.16 Akaifa

Akaifa na nufin qumba CNHN (2006:7).

2.17 Tagumi

Tagumi na nufin xora kunce ko hava a tafi hannu ko gwiwa saboda tunani ko kuma takaici CNHN (2006:419-420).

2.18 Zane

Zane na nufinsura ko layuka da aka rubuta a kan takarda ko rairayi ko wani bango ko kwali CNHN (2006:489).

2.19 Tsaki

Tsaki na nufin wani irin motsi da sauti da ake yi da baki yayin nuna qyamar wani abu CHNH (2006:430).

2.20 Taki

Taki/taka ma'anarsu xaya, wadda ke nufin xora qafa a kan wani abu da qarfi CNHN (2006:420).

2.21 Takalmi

Takalmi na nufin makarin tafiya daga rana ko qaya wanda ake yi da fata ko roba ko qyalle CNHN (2006:421).

2.22 Hujjar Ci Gaba da Bincike

Kamar yadda aka sani cewa duk wani muhimmin abu da mutum zai yi dole ya kasance yana da hujja ko madogara da za a dogara a kanta, wadda za ta ba shi damar aiwatar da nazarinsa ko wani al'amari na rayuwa domin samun inganci. Idan aka yi la'akari da bitar ayyukan da suka gabata, idan an kwatanta wannan bincike da ake qoqarin gudanarwa da ayyukan da aka yi bita, za a ga ba a cike gurbin wannan binciken da ake gudanarwa ba. A taqaike babu nazari kai tsaye da ya yi dai-dai da wannan da ake gudanarwa. Sai dai waxanda ke da makusanciyar alaqa da ma waxanda alaqa ta nesa ce. Daga cikin nazarce nazarcen da suke da makusanciyar alaqa da wannan bincike akwai aikin Abdullahi (1999) inda suka yi tarayya a kan makaxi xaya da kuma waqa xaya, sai dai shi ya yi sharhin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo filla-filla game da abin da ya shafi jigon waqar wanda ya haxa da zambo, habaici da zagi, shi kuwa wannan bincike ya ta'allaqa ne a kan halaye bazawara a cikinwaqar bazawara ta Xanbalxo. Sai kundin Anka (2001) wanda suka yi tarayya a kan makaxi xaya tak, domin shi ya yi nazarin waqar tama ta Xanbalxo shi kuwa wannan bincike zai yi nazarin halayen waqar bazawara ta Xanbalxo

a matakin nazari. Waxannan su ne kundaye makusanta da wannan bincike da ake gudanarwa, amma bisa yadda aka yi bitarsu har yanzu ba a haxu da wani aiki da kai tsaye ya yi nazarin halayen bazawara ta nazarin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo, da kuma dalilan da ke haddasa zawarci ba. Zuwa wannan lokaci da ake gudanar da wannan bincike, babu wani qwaqqwaran aiki na a zo a gani da aka yi a kan irin wannan bincike da ake aiwatarwa. Duk da irin karvuwa da wannan waqa ta yi, wannan ya sa aka ga cewa ya kyautu a yi wannan aikin domin a cike givin da ake ganin an bari.

2.23 Naxewa

A cikin wannan babi an bitar ayyukan da suka gabata, musamman waxanda suke da alaqa da wannan bincike. An kawo bitar ne ta hanyar kawo abin da masana suka ce dangane da kowane kanu da aka kawo ta la'akari da abubuwan da masanan suka tattauna dangane da wannan batun dai-dai fahimtarsu. A cikin babin an kawo ma'anar waqa da Bazarawa da kuma abin da wasu masana suka ce dangane shi kansa mawaqin da aka yi nazarin waqarsa wato Sani Xanbalxo. Haka ma, an yi bitar littattafai da kundaye da muqalu waxanda masana suka rubuta, sannan aka kawo hujjar da aka dogara da ita domin ci gaba da wannan bincike daga qarshe aka zo da naxewa.

BABI NA UKU

TARIHIN RAYUWAR SANI XANBALXO

3.0 Shimfixa

Wannan babi yana magana ne a kan tarihin rayuwar Sani Xanbalxo, domin shi ne wanda wannan bincike yake gudana kansa. Ya zama wajibi a san ko waye Sani Xanbalxo. Babin ya qunshi bayanai a kan taqaitaccen tarihinsa tun daga haifuwa ya zuwa quruciyarsa da ilminsa da sana'arsa da aurensa da iyalinsa. Haka kuma, an yi bayanin yadda ya fara waqa da yawace-yawacen na waqa da kuma yadda yake shirya waqa da shahararsa da kuma rawar da ya taka a fagen raya adabin Hausa. Bayan haka sai aka kawo salsalar waqar da ake nazari, wato waqar bazawara.

3.1 Haihuwarsa

Muhammadu Sani Xanbalxo mutumin garin Waramu ne, da ke qarqashin Qaramar Hukumar mulki ta Anka a jihar Zamfara, kimanin tafiyar kilomitoci 11 daga garin Anka. An haifi Muhammadu Sani ranar Litinin 6 ga watan Augusta 1957¹. Sunan mahaifinsa Abdullahi Vangore, sunan mahaifiyarsa Aishatu, sunan kakansa Malam Gado, sunan kakarsa Halimatu. Ya sami laqabin Xanbalxo daga wata Bafillata mai suna Balxo da ke hulxa da kakarsa. Balxo tana kiran Sani xanta, har takan goya shi ta je tallar nono wasu wurare da shi. Daga nan sai aka kama kiran sa Xanbalxo. Wato xan Bafullatana Balxo. Ta haka laqabin ya bi Sani har girmansa. Akwai kuma wani laqabi da mafi yawa a garin Waramu ne kawai ake kiransa da shi, wato Maidoguwa. Sani ya ce ana yi masa wannan laqabi saboda wata doguwar gona da yake da ita. Da yawa mutane da ba su sani ba suke zaton yana amfani da aljana doguwa ne.

3.2 Quruciyarsa

¹ Hira da Muhammadu Sani Xanbalxo a gidansa da ke garin Waramu ranar Assabat 8/4/2017 da karfe 10 na safe zuwa qarfe biyar na marece.

Sani Xanbalxo ya yi quruciyarsa ne a garin Waramu. Tun yana yaro ya tashi da hazaqa da kuzari. Xanbalxo zakara ne ko a lokacin quruciyarsa, domin ya zarce tsara a fagen qoqari da qarfi da juriya. Ya gudanar da mafi yawan quruciyarsa ne a daji, a gona idan lokacin damina ne ko kuma wajen farauta idan da rani ne.²

Xanbalxo mutum ne wanda ya san dabarun faxe domin kariyar kai, musamman lokacin da suke yara, domin ana samun barazana sosai. Ya yi wasan kokawa, kuma ba a tava kai shi qasa ba a lokacin da yake kokawa har lokacin da ya bari.³

Wasu daga cikin abokan quruciyar Xanbalxo sun haxa da Lauwali Xanmarke da Bala na Tamodi da kuma Iro Sarkin gida.

Iro sarkin gida shi ne babban abokin Xanbalxo tun na quruciya wanda abokantaka tasu ta xore har zuwa yanzu da ake gudanar da wannan bincike. Kakar Xanbalxo ce ta haxa su abota tun suna yara, ta hanyar xaurawa kowannensu siliya a wuya kuma ta ce idan Allah Ya sa kun rayu na haxa ku abota ko da bayan raina ne. Daga wannan lokaci kuwa suka zama tsintsiya maxaurinki xaya, domin duk abin da yake so a wurina yana samu duk abin da na ke so wurinsa ina samu.⁴

3.3 Ilminsa

Xanbalxo bai sami damar halartar makarantar boko ba, saboda haka ba ya da wata takarda ta shaidar karatun boko. A fagen ilmin Muhammadiyya kuwa tun yana xan shekara huxu da haihuwa yayyensa ke zuwa da shi makarantar allo don koyon karatun addini a nan garin Waramu. Malaminsa shi ne Malam Jibo. A wurinsa ne ya yi saukar Alqur'ani mai girma. Bayan ya sauke Alqur'ani sai ya ci gaba da karatun littattafan sani,

² Hira da Iro Sarkin gida, babban aminin Sani Xanbalxo ranar Lahadi 9/4/2017 a gidan Alhaji Sani Xanbalxo a garin Waramu da qarfe 10 na safe zuwa 5 na yamma.

³ Dubi lamba ta biyu.

⁴ Dubi lamba ta xaya.

kamar littafan Qawa'idi da Ahlari da sauransu. Bayan wannan kuma ya je yawon karatu a garin Jega a cikin jihar Kabi da Damri (a Qaramar Hukumar Mulkin Bakura ta jihar Zamfara) da Akawo (cikin Qaramar Hukumar Mulkin Bukkuyum) ta jihar Zamfara.

Duk da yake Xanbalxo bai sami damar yin karatun boko ba daga baya ya shiga ajin koyon karatun yaqi da jahilci. Bai daxe ba shi ma ya yi watsi da shi. Duk da haka, a halin yanzu Sani Xanbalxo ya na iya karantawa da rubutawa a cikin Hausar boko.

3.4 Sana'arsa

Xanbalxo mutum ne da Allah Ya halitta shi da kuzari da hanzarin neman na kansa da dogaro da kai. Wannan ya sa bai yarda da zaman banza ba. Xanbalxo manomi ne na gaske, tun daga quruciyarsa yake noma a lokacin damina. Idan kuma damina ta qare (lokacin rani) sai ya koma sana'o'i irin sayar da goro ko sayar da rake da mangwaro. Haka ma yakan je waxansu garuruwa wurin sana'a, inda ya samu kansa cikin sana'ar taula da yaron mota da da alaro (xaukar buhuhuwa). Idan kuma damina ta zagayo za ya ajiye kowace irin sana'a da yake yi ya koma gona. Bayan mayyantarsa sai ya rungumi noma haiqan. Yanzu haka yana noma xaruruwan damma na gero da dawa. Bayan waxannan, Xanbalxo yana noma wasu kayan gona irinsu masara da kabushi da guro da gyaxa da wake idan kuma damina ta wuce, yana noman rani. Idan aka cire sana'ar noma, Xanbalxo ba ya da sana'ar da ta wuce kixa da waqa⁵.

3.5 Aurensa da iyalinsa

A lokacin da Xanbalxo ya kai shekara 19 da haihuwa, mahaifinsa ya fara nema masa auren matarsa ta farin mai suna Hadiza, wadda ake yi wa laqabi da "Dije". Dije ita ce mahaifiyar mafi yawan 'ya'yansa. Bayan auren Hadiza, Xanbalxo ya ci gaba da aure-aure

⁵ A dubi lamba ta xaya.

har ya auri mata guda huxu. A halin yanzu kuwa, Xanbalxo yana da mata uku waxanda suka haxa da Dije (matarsa ta farko) da Binta wadda ya aura bayan ya dawo daga aikin Hajji a shekarar 1984, a lokacin da yake da shekaru 27 da haihuwa. Akwai Halima, wadda ya aura yana da shekaru 35, sai matarsa ta huxu Matuna wadda ya aura yana da shekaru 39 (wadda Allah Ya yi wa rasuwa a shekara ta 2009). Allah Ya albarkaci Xanbalxo da haihuwar 'ya'ya goma sha biyar maza da mata. Daga cikinsu guda bakwai (namiji xaya da mata shida) sun yi aure, wasu kuma suna Zariya wurin karatu wasu kuma Allah Ya yi musu cikawa. Daga cikin waxanda suke raye akwai Kulu da Shamsiya da Mas'uda da Hauwa'u da Asama'u da Zinatu da Basiru da Abdullahi (Baban gida) da Abu da Safiyanu da kuma Iro.⁶

3.6 Fara Waqarsa

Makaxa Sani Xanbalxo ya yi gadon waqa ne a wurin mahaifinsa mai suna Abdullahi Vangore. Abdullahi Vangore makaxin noma ne, yana kixa da kalangu, kuma ana yi mashi amshi, Xanbalxo yana daga cikin waxanda suke yi mashi amshi.

Alhaji Sani Xanbalxo ya fara waqarsa ne kamar wasa, domin kuwa yana yi ne ba da kayan kixa ba. Tun yana yaro yake shirya waqa cikin tsaransa ana dariya. Daga haka har ta kai idan wani abu na murna ya samu akan kira shi ya zo ya yi waqa, ko da yake a wancan lokacin bai xauke ta a matsayin sana'a ba. Amma idan ya yi aka yi masa kyauta kuma ya karva ya kai wa kakarsa.

A lokacin da tafiya ta fara takawa, sai ya soma yin kirarin noma irin na tamanci. Kirarin tamanci ya ta'allaqa ne kacokam a kan mazaje masu nuna bajinta a wajen noma. Sai a ce wane ya yi tama. Musababin tamanci shi ne, lokacin da aka je gona wajen aikin gayya

⁶ A dubi lamba ta xaya.

matasa kan je domin su nuna tasu bajinta da qwazo. A lokacin da aka taru a gona domin aikin gayya sai wasu manoma su fara miqewa suna kirari. Duk wanda aka kaxa takensa sai ya miqe ya xora kirari kamar yana waqa. Misalin wani kirarin tamanci na Sani Xanbalxo:

Bisimillahi Rabbana Allah Sarkin sarauta
Da yay yi qanen Isah da Hafsin Gumi,
Na roqi Ubangiji Rabbana Sarkin sarauta,
Da yay yi qanen Isah da Hafsin Gumi.

Allah taimaki Balxo maidoguwa,
Yaron Waramu bakin ruwa,
Na Ma'inna qanen Hasan Xantama,
Mai shagon xumi mai buhum Magana,

Ni da yawan xumi yac ci raina,
Ya azabe ni yas sha man kai,
Ga shi shi na hita ga daukina,
Bai samu hita ga baki ba.

Yaro ko kana jin salom magana?
Zo zan hwaxa ma wata,
Idan ka ce kana jin salom Magana,
Ka ce tsari tsara tsarin tsawo,
Matan tsarin tsaf,
Inda Tsahara zani na in sha hura.

Ka san Xanbalxo maidoguwa,
Kaxan nike ba ni son xan kaxan,
A bari sai mai yawa ya taho,
Don dud da na goye ya san kura,
In ba maganaq qeta ba.

Na gane ruwa suna maganin dauka Sani,
A yi a gama aiki sai an gwada min shi ya,
Makari na da aiki da mun kama sai an gama shi,
Don ba qyalewa mukai ba,
Don shih aka nan maganar na Hafsin Gumi,
Na Amadu xan Shehu kam da aren Isah na Hafsin Gumi.

Amma ka bari in wasa Hafsin Gumi,
Laina mai kyawon shiri,
Daluma wata hwara,
Mai tahiya tana rangaji,
Kamar an wa rama yayyahi.

Al'amarin duniya komi sai an yi sannu,
Idnn han na tahi Anka wasa,
Mai Zanhwara Lauwali nak kiraye ni,
Don in yi wasat tama,
Rannan nis san Magajin da a Anka,
Baba hamsin-hamsin yakain wadda ba canji...

A haka abin ya yi ta ci gaba, duk wajen da za a yi aikin gayya sai a kira Xanbalxo, in ya je kuma sai ya yi tamanci. Xanbalxo ya tsunduma a cikin harkar kixa da waqa ne lokacin da wasu daga cikin matasan da yake tare da su suka tsokane shi da cewa, idan ya haihu ya gaji mahaifinsa da kixa maimakon wasan tama da yake yi. Wannan shi ne abin da ya fusata shi har ya sawo kalangu ya soma kixa. Waqar farko da Xambalxo ya fara yi da kayan kixa ita ce waqar mashin C.G. Dalilin wannan waqar kuwa shi ne, lokacin da aka ba shi kyautar mashin C.G. ya yi waqar ne dalilin wata kayarwa da mashin C.G da aka ba shi ya yi masa a kan kwalta a garin Jabo. Xanbalxo ya yi rauni mai yawa a sanadiyar faxuwar, wannan ne ya sa ya waqe mashin C.G yana cewa:

Kwaxa mai mari abin banza,
Wanda bai san darajjar uba nai ba.

Malam mai tahiya ka dawo akwai hira,
Na xauki waqa da Turanci,
Dole in vaci CG ga hirata,
Don CG tsakak kwaltaj Jabo yak kasan.

Kowa an ka ba ba ya amsa ta,
Dus sun hidda rai ba ni kai sahe.

Ban yi adon da yah huda Sani ba,
Sai dab baya Xanbalxo ya girma,
Ko'ina idona da lambobi,
Don haka ban ga ranas saye nai da kuxxi ba.

Ko kyauta an ka ban ba ni amsa tai,
Kai mai saye tun da ka tara kuxxinka,
To zo kwatanci ni kai ma da xan baya.

Dab baya shegen shalinshasshi zag girma,
Rodu masta ar uban shegen,
Bari in rabke su in vace 'yan baya,
In vaci shegen da yah haihi shegen da yak kasan.

Haka makaxa Sani Xanbalxo ya ci gaba da gwama kirarin tama da kuma waqa, har Allah Ya sa waqa ta rinjayi kirarin tama ta zama sana'a gare shi, har ya kai ana zuwa xauke shi da sunan yin waqa. Fitar da Xanbalxo ya fara yi ta farko don waqa ita ce, zuwansa garin Bena inda aka xauke shi domin ya je ya yi waqa. Bayan ya gama wasa a garin Bena kuma

sai aka wuce da shi Wasagu. Daga can kuma sai suka wuce garin Zuru. Bayan ya qare wasa Zuru sai sojoji suka xauko shi cikin motarsu suka kawo shi har gida. Da aka gan shi da soja sai aka fara faxin Xanbalxo ya xauko rigima, ga sojoji can sun zo da shi. Duk wannan ya faru ne a shekarar 1975.

Daga cikin garuruwan da Xanbalxo ya zagaya yawon kixa akwai Sakkwato da Katsina da Kano da kuma Kaduna. Qasashen waje kuwa, Xanbalxo Jamhuriyar Nijer kawai ya je⁷.

3.7 Shirya Waqarsa

Haqiqa shirya waqa ba wasa ba ne, sai makaxi ya dage sosai, kuma a kullum ya dinga bitar waqar don kada taguje masa. Hasali ma, wata waqar makaxi yakan xaukikwana biyu ko fiye da haka kafin ya haxa ta ta shiryu kamar yadda ake buqata. Gusau (2002:12)

Hanyoyin shirya waqa a wajen Xanbalxo kashi biyu ne, shiryawa da qire. Ga bayanin kamar haka:

3.7.1 Shiryawa

Shirya waqa shi ne tsara tunani da kalmomi da za a sa a gindin waqa. A lokacin akan kawo wata kalma a jefar da wata, har a dace da kalmomin da suka cancanta. Daga nan a samo sautin kixan da zai dace da hawa da sukar muryarsu. Daga nan kuma sai a ci gaba da kawo kalmomi waxanda za a harhaxa a samar da xiyan waqar.

A lokacin da ake gina waqar kowane xaya daga cikin 'yan qungiyar mawaqi zai yi qoqarin jefo kalma, idan ta dace za a maimaita ta, idan kuwa ba ta dace ba, to babu wanda zai kula da ita ballanta a karve ta har a saka ta cikin zubin kalmomi.

Haka makaxi da yaransa za su ci gaba da yi har su cimma adadin xiyan da suke son ginawa a waqar. (Gusau 2002:12)

⁷ Tattaunawa da Sani Xanbalxo ta hanyar wayar salula. An samu damar tattaunawar ne ta hanyar Sani Aliyu Anka da wannan lambar waya: 07037186369 ranar Lahadi 1/04/2018 da qarfe 10 na safe.

Da yake Sani Xanbalxo shi kaxai yake tsara waqarsa ba shi da masu taimaka masa ta fuskar qari ko ciko ko amshi, don haka idan ya tsara gindin waqarsa shi kaxai zai riqa maimaita shi bayan ya jero xa ko xiyan waqar da yake buqata⁸.

3.7.2 Qire

Qire yana nufin makaxi ko mawaqi ya yi waqa nan take ba tare da tsayawa wani dogon tunani ba. A irin wannan yanayi ne waqa take zo wa makaxi kamar wata ilhama. Babban abin da ke haifar da qiren waqa shi ne halin tafiya. A halin tafiya idan makaxi ya gamu wani abu na nishaxi ko wata matsala ko wani abin al'ajabi nan take ya waqe wannan abin ba tare da ya shirya ba. Irin waxannan waqoqi ba su cika tsawo ba, kuma mafi yawan waxannan waqoqi suna nishaxantar da masu saurarensu. Gusau (2002:13)

Xanbalxo yakan qirgiri waqa nan take ba tare da vata lokaci ba, musamman idan ya gamu da wani abu da ya burge shi. Misali irin waqar da ya yi ta “kunkuru” wadda ya yi saboda haxuwarsa da kunkuru a lokacin da za ya je gona da kuma waqar tsohuwa mai satar gyaxa. Irin wannan shiri na waqa shi manazarta irinsu Gusau (2002) ke kira ‘riske’. Waqoqin Xanbalxo na riske ba su da yawa kuma sun cika dakin saurare. Misalin waqar kunkuru

Ya saba bani dariya ko dai ban gida,
Don wata rana za ni na Gumi,
Allah Ya kai ni nan cikin hwadama na ganai,
Zam mamaki qwarai,
Ga Sani ga maza sannan ga kunkuru,
Ya zaka shi kunkuru yana kallon an taho,
Da hasken hitila xayau,
Yaz zo yat tsare mu kallon mu xai yakai,
Nic to kunkuru abin ga da ban hirgita,
Ko ban hwaxi ba manya nai na kusa,
Sai kwaxxo yat taho garan ya iske ni nan,
Sai yay yi tuma katsal,
Nic ce ban damu ba,
Na dai xau kunkuru.

⁸ A dubi lamba ta xaya

Waqar tsohuwa mai sata a cikin gona, wadda ita ma qire ce. Wata rana Sani Xanbalxo ya je jewayar gonarssa sai ya tarad da tsohuwar da ke yi masa satar amfanin gona da ya tabbatar da satar amfanin gonarsa ne take bai ce mata komai ba, sai kawai ya qirgiri waqa tana xibar kayan gona shi kuwa yana gyaran gonarsa yana waqarsa yana faxin:

Allah ka ceci Balxo ga samnat tsohuwa,
Karkara taka yawo swahe dut,
Komi kaka shukka ta ganai,

Katsa-katsa ba dawa ta ba,
Kunnen guro mai bushewa maza,
Tururuwa mai tsigag gujjiya,
A dai rage sata tsohuwa,
Ni ko in rage waqa swahe dut.

Hwaxi Balxo Mamman Xantama,
Abin da tai maka sata kag gani.

Tsohon yabarin gindin tsana,
Wanda tab bi da xiba swahe dut,
Tah hana mishi yin tohon qwarai.

Hure kika xiba tsohuwa,
Mik kai ki ga taba kik katso?

3.8 Ficensa a Fagen Waqa

Duk wani abu da mutum ke aikatawa yau da gobe za a cim ma ya zama gwani ya kuma samu shahara da qwarewa da fice a cikinsa. Daga cikin dalilin da suka haifar da ficen Sani Xanbalxo a fagen waqa akwai, haxarin da ya samu da mashi C.G ya yi mai rauni mai yawa. Bayan ya yi jinya ya samu sauqi, sai ya shirya wa mashin C.G waqa. Daga wannan lokacin ne ya xore da yin waqoqi har zuwa wannan lokaci da ake gudanar da wannan bincike, waqar C.G ita ce waqa ta farko da ya fara yi da kayan kixa, kuma ita ce ta fara fito da shi. Waqarsa ta ita ce ta qara fito da shi mafi yawan mutane suka san shi. Daga nan ne mutane suka kula da shi suka fara gayyatar sa a wuraren bukukuwa don ya yi musu waqa.

Daga cikin waqoqnsa sanannu akwai wadda ya yi wa Sarkin Zamfaran Anka Lauwali a lokacin da ya kawo wata ziyara a garin Waramu. Da ya rera masa waqa aka ba shi kyautar kudi masu yawan gaske. Ga waqar:

Goshin gulbi kake Maimartaba,
Kowa ka haye maka bai qarsuwa,
Ruwan dare mai mahe duniya,
Sarkin Zanhwara mai martaba.

Kai nika kallo Maimartaba,
Ka zama tauraron duniya.

Baba abin da kakai qasag ga,
Allah xai ka biyan Xanhassan.

Sarki ga Tauhidi ga xaukaka,
Allah xai ka biyan Xanhassan.

Masu hushi su bari Xanhasan,
Sadauki in Allah yay yi shi,
In kaj ja da shi zuqewa kakai.

Idan nis samu ruwa masu kyau,
Gurvatattu ab ba ni sha.

Farin nono kake Maimartaba,
Farin sarki kake Xanhassan,

Allah Ya yi ma gambun tsari.
Sarki hwatad da mukai maka,
Allah shi yi ma gambun tsari,
Amma ga waxancan 'yan hasada.

Kuma masu adawa sun bari,
Kowa nak karvi zuma yah haxe,
Ko an ba shi alewa ijewa yakai.

3.9 Salsalar Waqar Bazawara

Kamar yadda makaxa Sani Xanbalxo ya faxa, ya fara yin waqar bazawara ne a garin Nassarawan Burqullu ta jihar Zamfara. Kamar yadda mawaqin ya bayyana, waqar bazawara guda xaya ce, sai dai kuma tana da rerawa daban-daban, har gida uku, sai dai dukkan rerawar sun samo asali ne daga ta farkon. Yadda abin yake shi ne, bayan ya yi ta

farkon sai ya kasance duk inda aka gayyace shi domin ya yi waqar bazawara sai ya sami sababbin kalmomi da azanci yana qarawa tare da la'akari da canjin zamani. Haka abin ya ci gaba har zuwa yau.

Komai ba ya rasa dalili, wannan waqa ta bazawara ta Sani Xanbalxo ita ma tana da dalilin yin ta, sanadiyyar yin waqar bazawara shi ne, makaxin ya yi zawarcin wata bazawara a garin Nassarawan Burqullu mai suna Fati, har ta kai ga sun yi alqawarin aure da ita. Wannan ya sa ya xauki larurorin Fati na yau da kullum, kamar yadda yake faxa a cikin waqar tasa kamar haka:

Daxa hwarkon hwara laluratta,
Wane sayo mini takalmi, nau sun katce,
Kuma qanne shidda gare ta, sai ka sai su

Sawo 'yankunne sawo gazal,
Sawo hwankeke sawo kwalli,
Sawo jan-baki da hoda xai,
Daxa kai dai ba ka lalura dus sai tata.
Sai ta qwance ka kamak kaxa ta tashi,
Bayan ta ware ka kamar rago xan uda....

Akwana a tashi sai qara samun cigaba suke yi a al'amarin soyayyarsu. Wata rana sai Fati ta nemi Xanbalxo ya raka ta garin Boxinga domin ta kai ziyarar sada zumunta a wurin danginta da ke can, idan suka dawo, sai a yi shirye-shiryen aure. Kafin ranar da suka sa ta zuwa Boxinga ta zo, sai Xanbalxo ya xauki mashin xinsa ya kai garin Gusau domin yin 'yan gyare-gyare. Tafiyarsa garin Gusau ke da wuya, sai Fati ta je wurin aminin Xanbalxo mai suna Abu ta ce da shi "kana da labarin abin da ake ciki?" Abu ya ce "a'a". Ta ce "ita fa gidan uban 'ya'yanta za ta koma domin bai sake ta ba, don haka kowa ya janye har da Sani Xanbalxo". Ta ce "amma ban gaya wa Xanbalxo ba, domin akwai kunya tsakaninmu". Ashe duk wannan magana qarya ce, ta yi alqawarin aure ne da wani mutum.

Dawwowar Xanbalxo ke da wuya sai amininsa ya kwashe labarin duk abin da ya faru tsakaninsa da Fati ya gaya masa. Xanbalxo ya ce, “Ba komai”. Ai Hausawa sukan ce “wanda ab bisa sa bai kwaxayin tozo”. Ma’ana ai ko da Sani Xanbalxo ke neman Fati to akwai wata yarinya budurwa mai suna Matuna wadda ta shiga rayuwarsa. Da jin wannan labari sai Xanbalxo ya hau mashin xinsa daga Nasarawa Burqullu ya nufi garinsu Waramu ya xauki kayan kixa ya waqe bazawara yadda ransa ke so. Da ya qare sai ya xauko rikodarsa da kaset xinsa ya je wurin da yake zama wurin wani mai sana’ar shayi kusa da gidan su Fati ya zauna ya sa kaset ya kunna rikoda ya koma gefe ya zauna.

Jin wannan waqar ke da wuya sai mutane suka fahimci cewa akwai matsala tsakanin Fati da Xanbalxo. Taubashiyar Xanbalxo mai suna Hafsi ita ta fara tambayarsa dalilin yin wannan waqa. Sai ya kwashe labarin duk abin da ya faru ya gaya mata. Bayan ya gaya mata sai ta je wurin mahaifiyar Fati ta gaya mata abin da ya faru a tsakanin Xanbalxo da Fati. Sai mahaifiyar Fati ta kira ta ta tambaye ta ya wannan labarin yake. Sai ta ce ita ba ta faxa wa Xanbalxo komai ba amma ga yadda suka yi da Abu. Daga nan aka nuna mata rashin gaskiyar da ta yi, da kuma wautar da ta yi na gaya wa Abu wannan zance domin da Abu da Xanbalxo ba mai raba su sai Allah⁹. Tun daga wannan lokaci waqar bazawara ta zama xaya daga cikin shahararrun waqoqin Sani Xanbalxo.

3.10 Naxewa

Kamar yadda aka gani a wannan babi an kawo tarihin rayuwar makaxa Sani Xanbalxo tun daga haihuwarsa har zuwa aurensa da iyalinsa. Haka kuma, a cikin babin an fahi yadda makaxa Sani Xanbalxo ya fara waqa da yawace-yawacen da ya yi na waqa da kuma yadda yake shirya waqarsa. Bayan haka, an yi bayanin shahararsa da kuma salsalar waqar bazawara wadda a kanta ake gudanar da wannan nazari.

⁹ A dubi lamba ta xaya

BABI NA HUXU

HALAYEN BAZAWARA A BAKIN SANI XANBALXO

4.0 Shimfixa

Duk da yake ba a taruwa a zama xaya, amma shi sani Xanbalxo bai ambaci hali ko xaya na kirki ga bazawara ba. Haka ya faru ne sakamakon irin yadda ya sami kansa a hannun bazawara. Xanbalxo ya karkasa halayen bazawara kashi huxu, halayenta tsakaninta da iyayenta da tsakanin ta da 'yan uwanta da halayen ta na kanta da halayen ta tsakanin ta da al'umma da halayen ta tsakanin ta da bazawari.

4.1 Halayen Bazawara Tsakaninta da Iyaye da ‘Yan uwa

Iyaye su ne rukunin mutanen da suke xauke da xawainiyar mutum, musamman daga yaranta zuwa girmansa. Irin waxannan mutane suna da qima da suka cancanci a kyautata musu. A nan an yi nazarin yadda Sani Xanbalxo ya nuna halayen bazawara ga iyayenta da danginta a cikin waqarsa ta bazawara, misali, kamar rashin karvar zavin su da vata zumuci tsakanin ‘yan uwa da kunyatar da su.

4.1.1 Rashin Karvar Zavin Iyaye

Iyaye (uwa da uba) rukunin mutane ne masu girma da qima ga ‘ya’ya nagari. Idan aka kau da hakkin Ubangiji, iyaye ne ke da mafi girman hakki a cikin zamantakewar jama’a. Wannan ya sa ake yi musu xa’a, a ji maganarsu, a kuma guji vacin ransu. A sha’anin aure, iyaye, musamman uba ke da muhimmiyar rawar takawa don samun nasara. Shi yake fita, ya ji, ya kuma ga halayen namiji da ke neman xiyarsa. Don haka, shawararsa abin dubawa ce a irin wannan hali.

A waqar bazawara, kamar yadda Xanbalxo ya nuna halin bazawara na qin amincewa da abin da iyayenta suka umurce ta. Iyayenta su ce za su bayar daga baya ta ce Allah baram ita ba ta san haka nan ba. Wannan ya sa Xanbalxo ke cewa:

Zaura ‘yar inna da baba kaxe mai taurin hanci,
Mai sa dattijo a rena mai dattako,
Mai kai tsohonta ga rantsuwar kaffara.
Don dux xa na gudun uban shi da kunya, ita bayan ta.
Tsoho ya rantse da kai aka xaurawa ya ba ka,
Uwa ta rantse da kai aka xaurawa kai ad da,
Ta ce musu to in ku ka zaman xaura na hwasu,

A nan makaxi ya bayyana bazawara da kaxe mai taurin hanci. Kaxe wata bishiya ce wadda take ‘ya’ya a lokacin damina, Sani Xanbalxo ya siffanta bazawara da wannan bishiya ba don komai ba sai domin cijewa da qin yarda da maganar kowa, tamkar yadda

kaxe ke riqewa ga tushensa a yi ta kakkava ba ya faxowa. Ya nuna ko da uwarta da ubanta sun tsaya a kan bayar da ita ga wani mai neman ta, tana iya murje ido, ta cije, ta qi karvar abin da suka yi, ta qi sauraren kowa, ko da iyayen sun yi rantsuwar cewa sun bayar da ita. Haqiqa wannan hali abin qyama ne ga duk wanda aka siffanta shi da shi. Wato ke nan daga cikin halayen bazawara dangane da iyayenta akwai cijewa ga qin karvar shawararsu.

4.1.2 Vata Zumunci

Zumunci dangantaka ce ta jini ko aure, ko kuma jimamin juna da ya haxa mutanen da suke dangi xaya ko gari ko lardi da ke haxuwa wuri xaya su baqunci juna.

Alhaji Sani Xanbalxo ya bayyana cewa bazawara na da hali na vata zumunta a tsakanin ‘yan’uwa, wannan da fito ne a cikin wani xan waqarsa, inda ya bayyana bazawara a matsayin wadda ke yamutsa lissafin dangi, zumunci ya vaci har a kai fagen uwa xaya uba xaya ba a ganin girman juna. Saboda wata kila daga cikin mazan da ke nemanta wannan ya yi kamun qafa ga wannan, wancan ya yi kamun qafa ga wancan, kuma kowannensu ya fi son a yi da wanda ya biyo ta hanyarsa. To duk lokacin da aka yi auren, duk wanda ba a yi da wanda ya biyo ta gefensa ba, ba zai ji daxi ba, kuma zai xauki matakin gaba da wanda ya qulla auren da wani, ko da ko sun kasance uwa xaya uba xaya. Bari mu ji a bakin Xanbalxo da kansa.

Mai sa rabon gida ba a shirya ba,
Da wa da qane da uwa kaka an vata,
Saboda xiya ga ta,
Duk ita tay yamutce dangin ga an dame.

Ka ga kowa ya hwasu qohwa tai wani gehe,
An ruhe zaure dam an dantce,
An kashe hanyan nan an batta.

Idan an lura a waxannan xiyan waqa, Xanbalxo ya fito da wani halin bazawara ne yadda take vata dangantakar da ke tsakanin wa da qanensa ko a tsakanin uwa da kaka, za a cimma dangi a gida xaya, uwa xaya uba xaya, amma sai ta yi sanadiyyar rabuwar kanunsu, har a cimma suna gaba da junansu, har ta kai su ga kowa ya fasa qofar gidansa daban, wanda a da can duk ta qofa xaya kowa ke bi. Wannan ya faru ne sanadiyar miyagun halayen bazawara. A taqaice, waxannan xiyan waqa suna nuni yadda zawarawa ke haddasa rashin jituwa da fahimtar juna a tsakanin danginta. Wani dalili shi ne, idan aka sami wani cikin danginta ya dage kan buqatar ya aure ta, ta qi karvar buqatarsa. Wani lokaci akan sami bazawara ta qulla abota da wani cikin dangi, a ga sun shaqu, sai a buqaci a qulla auren zumunta a tsakaninsu, ita kuma ta buga qafa a qasa ta qi amincewa. A nan sai a rasa dalili saboda alaqa da mai son auren. Haka ma, idan akwai bazawara a gida, sai Allah ya yi wa matar wani rasuwa, hankalin dangi na karkata gare ta cewa ta aure shi. Idan ta qi amincewa aka kuma samu wani daga cikin dangi ya goya mata baya, kowane daga cikin waxannan na kawo rashin jituwa da zai tava mutuncin jama'a, wani lokaci ma har ya sa rabon gado. Ko dai a raba da ita, ko kuma tsakanin dangin da suke da zumunci.

4.1.3 Kunyatarwa

Bazawara kan aikata wani abu wanda kan haifar da jin kunya a tsakanin danginta har ma su kai ga barin gida (qaura) ba su shirya ba. Barin gida ba a shirya ba yana faruwa ne sanadiyyar waxansu dalilai kamar aikata abin kunya ko kuma neman wani abu da kan tuzgo ko kuma faruwar wani abu da ba a san da zai kasance ba. Sani Xanbalxo ya nuna irin wannan barin gida ba da ba shiri ba ya ce:

Mai sa wanta zuwa cin ranin dole.

A cikin wannan xan waqa, Xanbalxo ya bayyana bazawara mai sa wanta ya je cin ranin dole. Dalili shi ne, yana yuwuwa ya daxe yana cin kuxin wani sanadiyyarta, ko kuma ita kanta ta ci abin jama'a da sunan tana son su. Daga baya ta ce ba za ta yi auren ba. Shi kuma yayan don kunya, ko gudun a ce ya biya sai ya bar gari. A wani wuri kuma Xanbalxo ya nuna bazawara tana sa qanen ubanta da qanen uwarta a cikin damuwa, su bar gida zuwa daji, su kuma kasa aikata komai a daji. Ga abin da Xanbalxo ke cewa:

Mai sa qanen ubanta ya kwan gun dangar rogo,
Qanen uwat ta ya yi wurin rake,
Bai ba da ruwa ba ga gutsu duy ya ribce,
Ya hwara gwadin rai nai ya vaci.

Qanin ubanta na kwana gun dangar rogo sanadiyyar halinta, yana yuwa matsayinsa na waliyinta ya shirya da wani daga cikin manemanta har ranar da za a yi aure an sa ko ma har an taru, sai ta ce sam ba za ta yi auren ba. Don tsananin kunya da baqin-ciki, ba zai iya kwana cikin gari ba, sai dai daji, domin kada dangin ango su zo su ce bai yi musu dattako ba. Shi kuma qanen uwarta ya je gonar rake, ya kasa ba ta ruwa, duk ta lalace, wannan na faruwa ne sanadiyyar irin rikicin da bazawara ta xauko ta kawo wa mahaifiyarta, wanda ita kuma mahaifiyarta dole ta nemi qannenta ta sanar da su abin da ake ciki. Tsananin vacin rai ya sa qanen ya je gona ba rake ruwa, sai ya kasa ban ruwa, rayuwarsa a vace, ya rasa abin da ke yi masa daxi. Bari mu ji abin da Xanbalxo ke cewa game da halin bazawara da ke sa mutum ya bar gida bai shirya ba.

4.2. Halayen Bazawara na Kanta

4.2.1. Shiririta

Shiririta wani yawo ne da mutum ke fita ba bisa wani dalili ba. Idan ya kasance ana sanin fitar mace kuma a san wurin da ta tafi, sai a wayi gari tana fita ba a san inda take zuwa ba, wannan alama ce ta shiririta. A irin wannan yawon shiririta ne mace ke zuwa har inda iyayenta ba su sani ba, ta haxu da wasu abokai da ke iya gurvata tarbiyarta ta gari. Ko mace ta bar gidansu, ta tare wani wuri inda ba a san wurin da take ba kuma ta kama hulxa da waxansu maza na daban. Makaxa Xanbalxo ya bayyana halin bazawara na shiririta a cikin waqarsa ta bazawara inda yake cewa:

Zaura ‘yar inna da baba shiririta nomanki,

A cikin wannan xan waqa, makaxa Xanbalxo ya fito da halin bazawara na shiririta wato yawon banza da zawarawa ke yi lokacin da suke zawarci, ba ta tsayawa a mai da hankali ga abin da ke gabanta, ko ta yi abin da za ya amfane ta. Irin wannan hali na fitar ba dalili na zawarawa ne ya say a kira shi da nomanki, ma’ana abin da koyaushe bazawara ke aikatawa.

Shiririta ta qara fitowa a cikin waqar. Zai fi kyau a ji ta bakin makaxa Xanbalxo kafin a yi qarinqin bayani game da wannan hali na bazawara da ya bayyana a cikin waqar. Ga yanda yake cewa:

In ko an so ta ta lalace,
Wajjen toshin aka xaurawa,
Kwana biyu sai ka ji an ce ta kai Legas,
Ka ji tciyaz zaura ta nuna.

Halin bazawara na shiririta ya qara fitowa a cikin waxannan xiyan waqa da suka gabata, Xanbalxo ya ce, duk lokacin da aka samu matsala aka xaura wa bazawara aure da wani wanda ba ta gamsu ba, to, wannan shi zai sa ta shiga gari shiririta ko ma ta bar gari, kawai sai xai a ji labarin tana Legas ko kuma wani gari can daban. A taqaice, yana nufin ta bar gari ko ta bar yankin da ake iya jin labarinta.

4.2.2 Qyamar Horon Wani

A nan Xanbalxo ya bayyana bazawar da wadda ke sa a yi qyamar mace bazawara domin kawai ta tava yin aure. Wannan dalili da ba a san wane irin sabo ta yi ba a gidan mijinta na farko, ya saba mata da jin daxi da abubuwan more rayuwa, to duk wanda ya ce yana son ta idan ba shi da irin waxancan abubuwa da ta saba da su to akwai matsala. Ga irin abin da Xanbalo ke cewa a cikin waqar:

Mata horon wani sheri ta sanqira,
Missa kac ce haka nana Balxo?
Mata horon wani illa ta,
Wata kila mijin ta na hwarin ya vasshe ta.

Ya vata ta da cin kaji ko yausha,
Ya sagarta ta da farfesu ko yausha,
Man shanu shaqe da kwano sai ta bas shi,
Ya sagarta ta da masaq qwai,
Sabon nan na da miyam manja ko yausha.

Kowa arme ta jidali xai yax xauka,
In ba ka da kayan ga,
In sha Allahu tana dawowa garkas su,
Tana iya sunqaqa ma vaci,
Ta ce maka qaton banza wane.

A cikin xiyan waqa, Xanbalxo ya nuna cewa duk matar da ta tava yin aure kuma auren ya mutu ita ce horon wani a matsayin mai illoli, har ma ya kira ta da sharri, domin ba a san irin namijin da ta yi zama da shi ba farkon aurenta. Abin da Xanbalxo ke tsoro a ce mijin nata na farko mai wadata ne ya saba da sayo mata naman kaji ya sagarta ta da cin farfesu koyaushe, kuma ba za a rasa man shanu da masar qwai ba, ko da ta buxe idanu a gidansa cikin jin daxi take, to wannan matar fa kowa ya aure ta ya xaukar wa kansa jidali musamman idan ba a cin irin waxannan kayan a gidansa. Lallai ita ba ta ga wurin zama ba za ta kama yin tsaki da 'yan xumumuwa har abin zai iya kai ga zagi da kiran miji da qaton banza. Da irin haka a hankali auren zai mutu.

4.2.3 Kwaxayi/Xora Takalifi

Kwaxayi na nufin sha'awa wadda mutum kan nuna maitarsa a fili a kan wani abu, musamman abin da za a ci, ko za a sha, ko za a yi amfani da shi nan take ko kuma nan gaba, wanda mutum bai mallaka ba ta hanyar roqo ko nuna sha'awarsa ga wannan abin, cikin sauqi a wajen wani mutum ko waxansu mutane. Kwaxayi muguwar xabi'a ce wadda ba ta da amfani kuma take tattare da illoli a cikinta. Hausawa sun yi wani karin magana da ke yin hannunka mai sanda game da abin da ya shafi kwaxayi domin mutane su guji kwaxayi. Daga cikin karin maganar da aka samar game da kwaxayi akwai: *"kowa ya shiga motar kwaxayi; za ta sauke shi tashar wulaqanci"* da Kuma *"in da kwaxayi da wulaqanci"* da kuma *"kwaxayi mabuxin wahala"*, ma'ana duk wanda yake da kwaxayi to fa zai haxu da wulaqanci da wahalhalu iri-iri.

Xanbalxo ya bayyana bazawara da mai kwaxayi da son banza a cikin waqarsa wadda hannunta ko da yausha a buxar, kullum a ba ta kuma abin duniya ba ya isar ta. Ga wasu daga cikin xiyoyin waqar da suka fito da halayen kwaxayi a cikin waqar bazawara ta Xanbalxo:

Daxa hwarkon hwara laluratta,
Wane sawo mini takalmi nau sun katce,
Kuma qanne shidda gare ta duk sai ka sai su.

Sawo 'yankunne sawo gazal,
Sawo hwankeke sawo kwalli,
Sawo jan-baki da hoda xai,
Daxa kai dai ba ka lalura dus sai tata.

A cikin waxannan xiyar waqa, makaxa Xanbalxo ya bayyana halin bazawara na kwaxayi, inda ya nuna cewa da kun haxu da ita, tana yawan cewa a sayi mata wani abu, ko kuma a ba ta abu kaza. Ya nuna farko idan za ta aza wa mutum lalura, idan buqata ta biya, ka ba ta abin da ta nema to ba a nan za ta tsaya ba, idan ta ce ka sayi mata takalmi to ba nata

kaxai za ka saya ba har na qannenta za ka saye, sannan za ta ce a sayo mata 'yankunne da gazal da fankeke da kwalli da jan baki da hoda, kuma daga ranar da ka fara neman bazawara lalurorin kowa sun tsaya cik, sai nata. Can gaba cikin wani xan waqa Xanbalxo na cewa:

To kuma kuxxin alewa ba su bixaz zaura,

Minti biu na taka tamne su don zaqinsu.

A nan Xanbalxo ya na nufin duk mai jallin sayar da alewa ba ya iya bixar auren bazawara domin jallin shi bai taka kara ya karya ba nan take taka lamshe su tun ba a je ko'ina ba, saboda kwaxayi domin ita kullum cikin a ba ta abu take, kullum lalurar ta ba ta qarewa.

4.2.4 Hira da Karuwai

Kalmar karuwa da Bahausha ke amfani da ita ta asali ita ce kilaki, duk inda Bahausha ya ambaci mace da kilaki yana nufin matar banza mai zaman karuwanci ko mai zaman kanta. Karuwa ita ce macen da ta balaga wadda ba ta qarqashin kulawa ko izinin iyayenta ko wasu daga cikin 'yan uwa na jini ko waxanda Allah Ya xaura wa nauyin kulawa da ita, ta tare gidan karuwai ko take biyar maza ko maza ke biyo ta warin zamanta, kuma take ba da kanta a yi kwanciya da ita don a ba ta kuxi. Kalmar karuwa Hausa ce mai faxi, waxansu sun ce karuwa ita c eke yin zina don ta samu kuxi ko da a gaban iyayenta take, har ana yi mata laqabi da karuwar gida. Akwai masu lavawa ga wata sana'a ko wani aiki suna karuwanci.

Karuwai masu lasisi kan tare a wani gida da ake kira gidan karuwai yawanci gida ne a bayan gari, mai yawan xakuna wani na kallon wani, wanda ya haxa mutane maza da mata iri daban-daban, wuri ne da babu wanda zai ce ka yi dai-dai ko ba aka yi ba, wuri ne da mafi yawan mutanen da aka gani can iskanci ya kawo shi, har ma ana yi mai kirari da cewa "Gidan shege da shegiya idan ka ga xan halak baqo ne. Matattarar karuwai ne da

'yan daudu da kawalai da masu dadiro da 'yan rawar solo. A sha giya a yi caca kuma a yi rawar fitsara da rashin mutunci, sannan kuma a nemi mata, kwana ake yi cashew da kaxe-kaxe mabambanta da juna.

Hira da karuwai na nufin taxin da bazawara ke yi a tsakanin ta da karuwai. A cikin wani xan waqa Xanbalxo ya fito da halin bazawara na biyar karuwai. Zai fi kyau mu ji daga bakin Xanbalxo, ga abin da yake cewa:

Akwai kura mai kwanta cikinkaxa cikinsu,
Wa a kura mai kwanta cikin kaxa?
Zaura mai hira da karuwai ta vaci.

A wannan xan waqa Xanbalxo ya bayyan bazawara da wani mugun hali na hira da karuwai. Bahaushe na dubin karuwa a matsayin ta baya ga dangi abar gudu wadda ba a son a ganin mace ta qwarai tare da ita. A nan Xanbalxo ya yi wa bazawara mai hira da karuwai sunan kura mai kwanta cikin kaxa. Ya yi mata wannan suna ne domin a zahiri ba karuwa ba ce, amma abin tsoro saboda abokin varawo, varawo ne. Haka kuma zama da maxaukin kanwa, yana sa jan kai. Wannan ya sa ya nuna zawara mai hira da karuwai ta vaci.

4.2.5 Ruwan Ido

Ruwan ido na nufin gaza zaven abu guda xaya daga abubuwa da yawa ko kuma haxama. A wata ma'anar kuma, an nuna cewa ruwan ido na nufin rashin tsai da rai a wajen zaven wani abu. Wato kamar akwai abubuwan buqata da yawa sai aka kawo aka ce a zavi xaya daga ciki sai mutum ya rasa wane zai xauka.

Daga cikin halayyar bazawara akwai ruwan ido, domin sau da yawa ake samun wadda take da masu nemanta da aure, amma sai ta tsaya ruwan ido, maimakon ta zavi guda qwaqqwara daga cikin su ta yi aure sai ta qi, idan wannan ya zo yanzu an jima wancan

ya zo, na yau daban na gobe daban. Daga qarshe ta rasa duka. Xanbalxo ya nuna bazawara mai halin ruwan ido, inda yake cewa:

Kuma ba ta da tsoho ba ta da yaro in ta tasa,
Kowan nuna yana so shi an nata.
Sai in ba ka nuna kana so ba,
'Yar Inna da baba xiyag gwaggo,
Ta ci mazan jiya ta ci mazan yanzu,
Balle ta kai ga mazan yau mu,
In mun kai ga katihwa sai ta waye.

A nan makaxa Xanbalxo ya nuna bazawara mai halin ruwan ido domin ba ta da takamammen zavi. Duk wanda ya nema ya samu, ba ruwanta da tsoho ko yaro wanda ya zo ba za ta nuna masa cewa ba za a yi da shi ba. Wannan hali na rashin tsayawa da mutum xaya ya sa Xanbalxo ya kawo wannan. Daga qarshe ya nuna wasu na qoqari ne su kai gare ta kawai, ba don so na aure ba, shi yake nufi dangane da qarshe da ke maganar katifa zuwa wayewa. A cikin wasu xiyan waqa Xanbalxo ya lissafo duk wanda zaura ke hulxa da su, idan ta yi da wannan ta koma ga wancan, kamar kurma da mai alewa da xankiri da xan sakai da 'yan koli da 'yan tireda da runji da wanzamai da maqera da Fillani. Haka ma Xanbalxo ya nuna cewa shi ma bazawara ba ta bar shi ba.

4.2.6 Rashin Tattali

Rashin tattali xabi'a ce maras kyau da mata da yawa suka siffantu da ita. Mutum ya kasa tanadin abin da yake samu yana wulaqanta shi kamar wata rana ba zai bixi wannan abin da yake wulaqantawa ba. Mafi yawan mutanen da ke rashin tattali suna da wuyar al'amari domin suna wulaqanta duk wani abu da suka samu ko su halakar da shi nan take. Rashin tattali xabi'a ce maras kyau da bazawara ta siffantu da ita a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo. Ga yanda yake cewa:

Zaura ta wa 'yankoli shigak kutce kwanukka,
Alhaji na isko siliya da silifa nan garkassu,
Sun yi dubu bakin garkassu,
Madubi tattake sun watce.

Zaura ta samu 'yan tireda kwanakki tag gyare,
Alhaji na isko cakulan da bazooka nan garkassu,
Shi ba a batun biskin, kwali-kwali taka kecewa,
Wai sai tac ce min kamfa na tas samu,
Wai wani taki an nan kamfa,
Nic ce ta ai ba a kai ki furojeb ba yaka.

A cikin waxannan xiyan waqa makaxa Xanbalxo ya nuna bazawara mai halin ko in kula, duk abin da ta samu ya kamata ta yi tanadi, amma ba za ta tanada ba, kuma ba za ta bar mai abu da abinsa ba. Kamar yadda Xanbalxo ke nunawa ya samu siliya da takalmi da madubi bijik a qofar gidansu duk a yamutse, haka ma ga cingam da su alewa da biskin duk a waste. Da ya yi mata magana sai ta ce wai takin zamani ne kamfa ta watsa, kamar wadda ta shuka wani abu.

4.3 Halayen Bazawara Tsakaninta da Al'umma

A duk lokacin da aka ambaci kalmar al'umma, abin da zai faxo a cikin zuciyar mai sauraro shi ne, taruwar jama'a iri daban-daban a wuri guda domin gudanar da wasu al'amura na yau da kullum ko kuma zamantakewa a wuri ko gari guda, wannan ba ya rasa nasaba da ra'ayin CNHN (2006:15), inda suka bayyana al'umma da cewa: "Al'umma na nufin jama'ar qasa xaya, ko masu addini xaya, ko waxanda wani abu guda ya haxa su.

4.3.1 Kwance Alqawari

Alqawari na nufin ambaton nufin yin wani abu. Alqawari muhimmin abu ne a rayuwar xan Adam, yana daga cikin mutumtaka ya kasance mutum ya zama mai cika alqawari. A al'adance akan xauki duk wanda ba ya cika alqawari a matsayin wanda ba dattijo ba. Haka ma cika alqawari wajibai ne ga kowane Musulmi namiji ko mace, kamar yadda

Allah (S.W.T) Ya faxa. “Kuma ku cika alqawari, domin alqawari ya zamto abin tambaya ne (ranar alqiyama)”. Rashin cika alqawari na nufin sava wa a kan abin da wani ya tabbatar da cewa zai yi abu ko ba zai yi ba. Wannan xabi’a ta rashin cika alqawari a Musulunci ba ta da kyau, har ma Manzon Allah (Tsira da amincin Allah su tabbata a gare shi) ya faxi a cikin wani hadisi cewa “Daga cikin alamomin munafuki akwai rashin cika alqawari”.

Yana daga cikin munanan xabi’un bazawara rashin cika alqawari. Tana iya xaukar wa manemanta da dama alqawarin aure, amma ba ta damu ta karya alqawarin ba.

A nan za a yi qoqarin fito da wannan hali na bazawara kamar yadda Sani Xanbalxo ya faxi a cikin waqarsa ta bazawara. Xanbalxo ya nuna cewa da wuya ka samu bazawara mai cika alqawari a lokacin da take zawarci, kuma ba wani abu ke kai bazawara ga wannan ba illa neman abin duniya da son burgewa. Sanadiyar rashin cika alqawarin da bazawara ta yi wa Xanbalxo shi ya haifar da samuwar waqar bazawara, kuma rashin cika alqawalin da ta yi masa ya haddasa qiyayya tsakaninsa da duk wata bazawara. Qin jinin da Xanbalxo ke yi wa bazawara har danginta sai da ya sa su a cikin waqa ya aibata su. Halin rashin cika alqawalin bazawara ya fito qarara a cikin waqa Xanbalxo ta bazawara. Ga yanda yake cewa:

Mai guntun alqawali mai guntun keso,
Mai guntun luddai,
Mai qorai dat tsaka duq qorai sun hude,
Saboda tujarak kwasak kayan,
Kowane kwano tai mai lamba.

Makaxa Xanbalxo ya nuna mummunan halin bazawara na rashin cika alqawali har ya kira ta da “*Mai guntun alqawali*” ma’ana wadda ba ta da alqawali, “*Mai guntun keso*”, wadda ba ta da wurin zama, “*mai guntun luddai*”, duk wurin da ka ganta ba mamaki yanzu tana tashi ta bar wurin, ba ta da wurin zama saboda rashin cika alqawali irin nata,

ba ta zaman aure saboda rashin cika alqawalin da ta xauka luddunanta duk sun karye, qoranta duk sun hude kwannanta duk sun mutu saboda kwasar kaya (ba ta zaman aure), rashin zaman aure kuwa shi ke kawo lalacewar kayan xakin bazawara, domin kullum cikin kwasar kayan ake. Wani wuri a cikin wani xan waqa Xanbalxo na cewa:

Sai ta qwancece ka kamak kaxa ta tashi,
Bayan ta ware ka kamar rago xan uda,
Rannan ka ji ta ce ba ta da halin arme qauye,
Daxa in ga dabarakka sanqira.

A nan, sai kun yi alqawarin aure da bazawara, an xauki lokaci ana buqatar a yi aure, bayan ta amfana da mutum, ta amshi duk abin da take son amsa a wurin mutum (buqatarta ta biya) kwatsam sai ka ji kawai ta ce wai ba ta da halin aure qauye. Daxa idan mutuwa mutum zai sai dai ya mutu ko hawan jini ya kama shi, ba kunya ba tsoron Allah za ta faxi ma haka, ta kwance alqawarin da aka qulla da ita na aure ke nan.

4.3.2 Yaudara da Cin Amana

Yaudara na nufin cin abin mutum ta hanyar da ba ta dace ba ko ba da son ran mai abu ba ko tauye hakki ko yin ha'inci ga wani mutum don a cuce shi. Yaudara na faruwa ne a lokacin da aka samu mutane biyu ko fiye da haka suka qulla wata harka ta sana'a ko zamantakewa ta yau da kullum, takan iya aukuwa a tsakanin namiji da mace ko namiji da wani namiji ko aboki da aboki ko xan uwa da xan uwa ko kishiya da kishiya, musamman idan hulxa ta haxa wani da wani ko da wata. Haka ma ana samun yaudara tsakanin namiji da mace wurin neman aure, sai mace ta samu wani da zai yi ta yi mata hidima, shi yana da qudurin ya aure ta, ita kuma ba shi ne manufarta ba. Ma'ana kamar yadda Hausawa ke cewa "Ana riqa mugu kafin na qwarai ya samu". Ma'ana ba shi take so ba, kuma ba za ta aure shi ba sai dai ta yi amfani da son da yake mata ta ci dukiyarsa.

Waxansu matan sukan xora dukkan nauyin wata lalura ga wanda ke son su (aure) alhali sun san ba shi ne ke cikin zuciyarsu ba kuma daga qarshe za su qirqiri abin da zai haddasa rabuwarsu, kamar yadda ta faru a tsakanin bazawara da Sani Xanbalxo. Ga misali daga cikin waqar:

Hwaxi mazan da ta ci amanas su kai kas san su.

A nan Xanbalxo na nufin duk wanxanda zaura ta ci amanarsu ya san su, ba mutum xaya ba, ba mutum biyu ba, ba uku ba, ta ci amanar mutane mabambanta da juna ba ruwanta da mai qaramin qarfi, ba ruwanta da malami, ba ruwanta da kowace irin sana'a kake yi. Duk wanda ta rutsa da shi ran nan ya gama yawo, shi ne dalilin da ya haifar da samun wani xango a cikin waqar da Xanbalxo ke cewa:

Darzaza bindiga mai vannag ganganci,

Ma'ana ita bindiga babu ruwanta duk wanda ya gitta to nan take za ta gama da shi. A nan haka Xanbaxo yake ganin bazawara. Maganinta guda ne ko da ta ce tana son ka to ka bar ta ka da ka kula ta, idan kuwa ka kuskura ka kula ta, to lallai duk abin da ba ka do shi zai qare. Har ila yau, Xanbalxo ya qara fito da na'ukan wasu daga cikin waxanda ta ci amanarsu a cikin waqar, Ga yadda yake cewa:

4.3.2.1 Bazawara da Xankiri

Da zaura tas samu xankiri tad darzazai,
Dila tai ta yi tsawon Balxo,
Ran nan sai ga ya da leda xai an xamre,
An yi ta ta hwaru ta canye.

Xan kiri na nufin mutumin da yake yawo kasuwa-kasuwa yana baza tarkacen kayan sa sayarwa. A nan xankiri ne ya faxa tarkon neman bazawara. Wurin neman ta ta cinye mai jari, wanda kafin ya fara neman ta, yana da kaya da yawa na sayarwa. Amma a kwana a

tashi sai da bazawarar da yake nema ta cinye masa jari baki-xaya, ba ta bar shi da komai ba sai ledar da yake xaure kayan shi.

4.3.2.2 Bazawa da Xansakai

Bayan ta qare da xankiri, sai ta koma wa xan sakai (mai sana'ar sayar da kayan abinci).

Ga yadda Xanbalxo ke cewa:

Shi bayan ta qare lalura tai sanqira,
Da tat tai tas samu dan sakai tak kurbatsai,
Ni isko shi da mudu,
Nit tahi ni isko shi da mudu nai ya zamna,
Kuma buhuhuna sun kai sittin,
Dub ban isko su da tsaba ba,
Nan emti,
An yi ta ta hwaru ta canye.

A nan kuma, mai sana'ar awo ne (mai sayar da gero da dawa da masara da makamantansu) ya shiga neman bazawara, Xanbalxo ya bayyana cewa, kafin xan sakai ya nemi bazawara idan aka je wurin da yake sana'arsa za a iya samun buhuhuwa na kayan abinci sun kai sittin na sayarwa, amma da ya shiga sahan mabixa zaura wata rana Xanbalxo ya ce ya same shi riqe da mudun awo babu abin da za a aunawa, duk ta cinye.

4.3.2.3 Bazawara da Runji

Bayan ta qare da xan sakai sai kuma ta koma wurin rundawa, sai ta je ta samu wani barunje ta kare shi duka. Ga yadda Xanvalxo ke cewa:

Bayan haka nan ta qare lalura tai hurce,
Kwanakki tah hwasar rundawan wajjenmu,
Xan yaro Bello da tar ribtai tar rabke,
Ragon jikka tara yay yanka,
Xai wajje ya gama hixa,
Xai wajje bai gama hixa ba, sai yax xauka,
Bai cire hanji ba balle tumbi,

Sannan ba a ko katce kai ba,
Ba a ebe qahwahu kai hwata ba,
Sai yax xauka.

Yat tai yak kai saman waya yay yava,
Yas sheqa yak kwaso tukar rake xai yat tura,
Sai nih hangi ashana ga hannu nai ya qyasta,
Yah haye dutci yay yi ta kirari.

Ni na yaron sarkin hwawa,
Mai dahwa nama rwas,
Kai ku taho maza ya soyu,
Ka san runji da halin kara,
Su sun ka cire mishi naman nan gehe,
Nic ce to wanga kashin zaura ya vaci.

A nan kamar yadda makaxa Xanbalxo ke cewa bazawara ce ta haukata wani barunje. Wani barunje ne sunansa Bello kamar yadda Xanbalxo ya bayyana, wanda ya yi nisa cikin neman bazawara, sanadiyyar yaudara da cin amana irin ta (bazawara) hauka ta kama shi lokacin da ya sayo rago ya yi fawa don sayar da nama.

A dai dai wannan lokaci Bello yana tunani da jimamin irin cin amanar da bazawara ta yi masa, ta cinye masa dukiya, kuma ta qi ta aurensa, kawai sai hauka ta taso masa. Barunje ya sayo ragon jika tara (naira dubu da xari takwas) ya yanke, ya fara fixa bai gama, ba a cire kayan ciki ba, ba a cire kai da qafafu da fata ba, kawai sai ya xauka ya yava ragon saman waya. A madadin ya nemi itace ya hasa wuta, kawai ya samu tukar rake ya zuba a murhu ya qyasta ashana, ya koma saman dutsi ya haye yana sambatu yana yi wa kansa kirari. Ganin yanayin gashin naman sai wasu runzawa 'yan uwansa suka san matsala ta faru, suka zo suka yi masa kara, suka gyara masa naman. Ganin irin wannan hali da Bello ya shiga Xanbalxo ke cewa wannan kashin zaura ya vaci.

4.3.2.4 Bazawara da Sarkin Aska

Haka ma Xanbalxo ya kawo wanzamai a rukunin mutanen da bazawara ta yaudara, ga abin da yake cewa:

Kwanakki tah hwasas wanzamai wajjenmu,
Da zaura tac ci amanas sarkin aski,
Nan niz zo ni isko zabiratai garkammu,
Don ban iya aski ba.
Da na xaukik ke zabiran nan na voye,
In ga dubaras sarkin aski.

A nan kuma Sarkin aski ne ya sha wuyar neman bazawara ta yadda ta saka masa tunani har idan ya zauna ya tashi yakan ya manta da zabirarsa. Haka ya faru ne ga wani sarkin aski da ya bar zabirarsa a qofar gidansu Xanbalxo.

4.3.2.5 Bazawara da Sarkin Maqera

Bayan cin amanar sarkin aski, sai kuma Xanbalxo ya kawo sarkin maqera. Ga yanda Xanbalxo ke cewa:

Da sarkin maqera yay yi bixaz zaura,
Lokacin da ana turbe,
Ya shekara bai tava kalmen xan kowa ba.

Sarkin maqera shi ne jagora na rukunin masu aikin gyara kayan aikin noman Hausawa kamar qarfen kalme da gatari da sungumi da kwasa da sauran su. A nan Xanbalxo ya nuna irin yaudara da cin amana da bazawara ta yi wa sarkin maqera ya sa shi cikin damuwa da ta kai bai tava kalmen kowa ba. Ya nuna ana turbe (wato noman da ake yi yi wa shuka idan tana qarama, a raba ta da haki domin ta girma, shi ne noman farko bayan tsirowar shuka). A wannan lokaci ne sarkin maqera ya nemi bazawara, ta ci amanarsa, ya shekara bai yi aikin komai ga kalmen kowa ba. Wannan ya nuna irin girman quncin rayuwa da bazawara ta sa sarkin maqera.

4.3.2.6 Bazawara da Fillani

Bayan gama lissafo waxanda zaura ta ci wa amana sai Xanbalxo ya sake nuna cewa duk inda bazawara take halinsu xaya ne, domin a can baya duk bazawarar da yake magana a kai bazawarar Hausawa ce, sai ya koma cikin Fillani ya nuna zawarawan Filani ma macuta ne kamar yadda ya nuna a cikin xan waqa. Ga yadda yake cewa:

Ya'u irin zaurag ga ta Hillani,
Irin zaurag ga ta Hillani,
Kwanakki Kiruwa tar ribta yaz zwage,
Tat tahi tak kungumi Harumbe tat taushe,
Shi da zaura tac yat tahi ci amanatai,
Shi ya isko ni gida ran nan, yaka,
Ko da yaz zaka na tahi daji na,
Yat tai yat tahi a zaure yay yi zaman shi,
Yay yi tsugunninai gehe,
Alhaji ya aje 'yas sanda tai gehe,
Tare da 'yam malhwa tai gehe,
Yay yi tsgunni nai,
Ni ko na tahi daji,
Na dawo na xauko harawa kanu ukku

In tahi in jehwa harawa sai yag gan ni.
Ya'u irin maganag ga ta Hillani,
Yac ce min kai a Alhaji Xambalxo ka gan ka,
Lallai kai na ka kixin 'yak kumya,
Na dai zo na jehwa na dawo,
Daxa mun gama hannu dai mun gaisa
Sai nis shige niq qyale shi, yaka,
Niz zo nis samo mai tabarmar roba,
Nik kai gun gambu niy yava,
Yak koma yay yi zamanni nai, uhum,
Ko da niz zo Alhaji Xanbalxo,
Fati ta buga damu lis ya kwanta,
Nix xauko tagal-tagal nig girke mai,
Nik koma nic ciko buta dan nib ba shi,
Akwai wani varen goro garan ni ba shi,
Nik koma niy yi gida ni,
Yay yi lalura yai yi lalura tai ya qare,
Da dai yak kurkure baki nai,

Kuma Alhaji ya guma goro nai,
 Ya yi saliva tai hat taka ma,
 Sai nid dawo ni iske shi,
 Ai don in ji bayani nai nib ba shi,
 Da dud yax xauko batun zaura,
 Sai in ce za mu wurin wasa Argungu,
 Haba mutumniyakka ta ci amanata,
 Nic ce iy za mu wurin wasa Argungu,
 Haba Xanbilxo ka saurara,
 Mutumniyakka ta ci amanita,
 Nic ce iy Yawuri waqa tam maishe mu,
 Dub bai gane ba, niq qyale,
 Yag ga alaman na hita shirgi nai,
 Dac can yak karimo Xanbalxo,
 Don Allah Alhaji Xanbilxo,
 Ka jiddu ka qara kixin zaura kura ta,
 Wajjen maraqi huxu nis saikat tac canye,
 Yarana sun yi kiyon rago xan gyarni,
 Su huxu na saikat tac canye,
 Ban haxa taggo sabo nai ba,
 Nih hwaxa ma ko ka mance bayanin ta,
 Akwai wani alqawali na nan ta xauka,
 Zaura kwas sai da bisa bai samunta,
 In kay yi musun maganab Balxo,
 In kaz zo tambayi Hillanin wajjen ku,
 Ni Alhaji kwag gane halin zaura na hi shi,

A cikin waxannan xiyan waqa da suka gabata, Xanbalxo ya bayyana irin yaudarar da bazawara ta yi wa Harumbe, har ya bayyana wa Xanbalxo cewa ya sayar da maraqi guda huxu da raguna huxu duk sanadiyyar ya auri bazawarar, amma duk a banza, ta cinye, kuma ta qi ta aure shi. Shi Xanbalxo ke gaya masa cewa ai zaura ta xauki alqawarin duk wanda ya sayar da dabba wurin nemanta to lallai ba ya samun ta.

4.3.2.7 Bazawara da Xanbalxo

Bayan Xanbalxo ya lissafa irin mutanen da zawarawa suka yaudara, sai ya ce duk mutanen da zaura ta ci amana, ba ta ci amanarsu kamar shi ba. Zai fi kyau mu ji daga bakin Xanbalxo:

Ni Alhaji kowag gane halin zaura na hi shi,
Zaura 'yar inna da baba shiririta nomanki,
Kuma sauran mazan da kaj ji ta ci amana,
Dug guntu ta,
Yanzu ta kai gare ni ku saurara,
Daxa Sani zan ruhe qohwa gub.

Ta kai gare ni ta ci amanata,
Kowac ce ya ji wuyaz zaura na hi shi,
A'a kac ce haka nan Balxo?
Saurara yanzu kana jin ta sanqira.

Ni da zaura ta isko ni gida zamne, na harxe,
Na harxe ga kujerata garkammu,
Kuma ran nan gani da shadda ta sha guga,
Na take maka takalmin 'yan gaye,
Na kawo agogo ga hannuna, na maka,
Na shace suma ta tashi,
Mai wankin hulla ya wanke,
Ya kare qube tsab ya ba ni,
Na ko kahwa qube rrram ta kama,
Alhaji na kame ga kujerata garkammu.

Dangina sun zaka sun taru,
Da xiyan qannai da xiyan yannai,
Na tara na tsare dubi dun nau na.

Sai zaura tah hita mota ta isko ni,
Tare da qaunatta.

Tac ce min; kai a Alhaji Xanbalxo?
Yaka,
Nic ce mata ni ah Alhaji Xanbalxo.

Tac ce; don kai xai nik kashe armen ga,
In ka shirya in ba ka shirya ba,
Armen ga da kai aka xaura shi,
Sanqira ga ta hwara ta swal.

A cikin xiyan waqa da suka gabata, Xanbalxo ya fito da irin yaudarar da bazawara ta yi masa, ta yi masa daxin baki ta yaudare shi. Daxin bakin da bazawara ta yi wa Xanbalxo ya kai shi ga faxowa daga kujerar da yake zaune, domin ta nuna masa cewa domin shi kawai ta kashe aurenta. Don haka, idan ya shirya, idan ma bai shirya ba, duk xaya ne a wurinta domin ba za ta auri kowa ba sai shi. Daga qarshe bayan Xanbalxo ya lissafa irin kuxin da bazawarar ta karva daga hannunsa, sai ta ce ba ta da halin aurensa saboda waxansu dalilai.

4.4 Halayen Bazawara Tsakaninta da Bazawari

A cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo ya nuna waxansu halaye da bazawara ke aikatawa a lokacin da take zance da bazawarin da ya zo wurinta, waxannan halaye kuwa suna nuni ne da rashin karvuwa a wurin ta, kuma tana aikata su ne domin idan mutum mai hankali ne to tun cikin lokaci zai bar ta ya nemi wata, idan kuwa ya qi to lallai za ya gamu da wahala domin ba zai gane kanta ba har ko yausha. Ga halayen kamar haka:

4.4.1 Makirci

Makirci wani hali ne na bayar da labarin da ya sava haqiqanin abin da ya auku. Ko faxar abin da ba a yi ba, ko ba a gani ba, ko ba a tabbatar ba, da kuma yin qari daga abin da aka ji ko aka gani, ko yin ragi gare shi idan aka so a qara sa. A taqaice, makirci shi ne faxar wani zance da ba haka yake ba, da gangan don cimma wata manufa.

A nan an yi qoqarin danganta wannan hali na makirci ga bazawara kamar yadda ya fito a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo, domin kuwa ya fito da halin bazawara na

makirci, kuma wannan yana faruwa a lokacin da mace take cikin zawarci, kuma take zance da mai nemanta. Ga yanda yake cewa:

Kuma zaura in tat tashi yi ma cuta sanqira,
Haw wani kuka taka qaga ma na kumya,
Sai ka ji ta ce Inna tana cewa,
Wai arme nesa jidali na, uhum,
Kuma na ishe kawu yana cewa,
Ki yi arme nan ni ga danginki,
In kiy yi tuwonki ki ba goggo,
In kiy yi hurakki ki ba inna,
Tsohon tsakin dawonki ki ba kawu,
In kiy yi arme nesa ba shi da anhwani,
Qannen mijinki xai kika tuqama, sai tswahhinshi.

To ni tun da ina son ka,
In kat tashi da ni za ka,
Wawa bai san wata lacca ta, taj ja mai ba,
Sai ya ce mata wance i zamninki,
Ni dai tun da kina sona na huta,
Sai ta kama gyalenta ta gyaggyara 'yak kumya,
Ta xauraye huskatta sai taxi,
Sai ka ji labarai sun tashi.

Bazawara kan danganta qarya ga danginta domin samun wata biyan buqata daga wurin namiji, don tana ganin idan ba ta haka ta fito masa ba, ba za ta ci riba ba. A cikin waxannan xiyan waqa makaxa Xanbalxo ya yi qoqarin fito da yadda bazawara ke shirya makirci ta ce ga abin da iyayenta suka ce, ga abin da kawunta ya faxe alhali kuwa babu zancen gaskiya a ciki. Dalilin da ke sa ta shirya makirci shi ne, domin maneminta ya yi mata hidima sosai wanda sanadiyyar haka ba za ta fito fili ta ce ba ta son sa ba, sai ta yi masa abin da Hausawa ke cewa a lava ga sabara a harbi barewa, sai ta ce ga abin da danginta suka ce, alhali kuwa qarya ce kawai ta shirya. Wani lokaci kuwa sai tafiya ta yi nisa sai ta fahimci wannan ba irin mijin aurenta ba ne, kawai sai ta samu ta shirya masa

qarya ta nuna masa ita fa ba laifinta ba ne har yanzu tana son shi ta yi mai dakin baki kamar da gaske, Xanbalxo ya ce “*wawa bai san wata lacca ta taj ja mai ba*”. Idan ta lura ya yarda, sai ta gyara jikinta. Ta gyara gyalenta, ta wanke fuskarta, ta shiga sabuwar hira. Gurinta ya cika ke nan, ta ci bulus.

4.4.2 Daddagar Qasa

Daddagar qasa na nufin mutsuttuka wani abu ga qasa kamar kare ko wani abu makamancinsa. A halin zaman tare, daddagar qasa yanayi ne da ke nuna mai yi ya shiga wani babi ko dai na damuwa ko kuma wata manufa. Makaxa Xanbalxo ya bayyana halin bazawara na daddagar qasa a lokacin da take zance da wanda ya zo wurinta. Ga yadda yake cewa:

Zaura mai daddagaq qasa ka yi shakkatta,
In tana hiratta kuna zance,
Daddagaq qasa taka kamawa,
To ta tona maka ramen a ta bak ka.

Idan aka je wurin bazawara kana zance, musamman wanda ba ta gamsu da shi ba, yana cikin halinta na nuna qyamarsa ta samu kare ko ta yi amfani da hannunta tana daddagar qasa, ta fita batun wanda ya zo wurinta. Irin bazawarar da ke wannan daddagar qasa yana nuna ta raina da wanda ya zo wurinta, kuma ta haqa rami ne domin da zaran ya tashi ya tafiyarsa duk abin da ya gaya mata ta bar shi nan ke nan.

4.4.3 Tara Duwatsu

Duwatsu (tilo dutsi) na nufin dunqulallen abu mai tauri da qarfi da ake samu a qasa. A nan tariyar duwatsu na nufi mutum yana zaune a qasa ko a wani wuri da hannunsa kan iya kai wa a qasa, sai ya kama amfani da hannunsa yana xaukar ‘yan qananan duwatsu yana Tarawa. Hali ne da ke nuna hankalin mutun ba ya ga mai yi masa magana. Tara

duwatsu yana xaya daga cikin halayen bazawara da Sani Xanbalxo ya ambata a cikin waqarsa ta bazawara. Ga abin da yake cewa:

Akwai wata zaura sad da kuna zance
'Yan duwatsu taka Tarawa gabanta,
Ita wannan tai maka suri na ta bak ka.

A nan Xanbalxo ya ce a lokacin da ake zance da bazawara za ta samu 'yan duwatsu ta na tarawa gabanta, ta kama jera su. Tana yin haka ne don ta nuna hakalinta ba wurin wanda ya zo zance da ita yake ba, ko domin ta yi wa wanda ya zo wurinta wulaqanci ta hanyar nuna masa kamar ba da ita yake zance ba.

4.4.4 Xibar Ramnon Bango

Ramno na nufi haki busasshe wanda ake haxawa da laka idan za a yi gini ko yavi. Haka ma ana amfani da ramno domin ba da abinci ga dabbobi kamar shanu da dawaki da jakai da makamantansu. Xanbalxo ya Ambato xibar ramnon bango cikin halayen bazawara a lokacin da take zance da wani, y ace:

Akwai wata zaura sadda kuna zance,
Ramnon bago taka iba in kun zamna,

Idan za a kwava laka akan samu ramno busasshe a haxa da laka a kwava a lokacin da aka yi ginin laka. A lokacin da ake zance da bazawara idan tana son ta nuna rashin kulawa ga wanda ya zo wurinta zance sai ta riqa qwaqwalar wannan ramnon bangon tana wasa da shi kamar ba da wani take zance ba ko ma tana nuna kamar ba ta san da wani kusa da ita ba. Wannan yana nuna halin bazawara na nuna rashin karvuwar mabixi a wurinta.

4.4.5 Dubin Lalle

Lalle na nufin wani tsiro mai tsaurin saiwoyi da qananan ganye, wanda mata ke dakawa suna yin qunshi da shi a qafa da hannu domin ado. Lalle qunshi ne da mata suke yi a qafafuwansu da hannayensu domin kwalliya. Dubin lallen da aka qunsa na daga cikin xabi'un zawara da ya fito a cikin waqar Xanbalxo ta bazawara, ga yadda yake cewa:

Akwai wata zaura sadda kuna zance,
Ita ko lalle taka dubi in ta xaura,

A cikin wannan xan waqa Xanbalxo ya nuna cewa bazawara tana dubin lallen da ta xaura. Tana yin haka ne domin mabixin ya ga hikimarta ta sa lalle dominsa, ya ba ta goro. Wani lokaci kuma ishara ne cewa hankalinta ba kan mai zance yake ba, ita abin da ke cikin wata gava ta jikinta take dubi.

4.4.6 Xibar Akaifa

A nan kalmomi biyu ne xauke da ma'anoni mabambanta. Xiba na nufin gutsira ko yaga ko kwasar wani abu a bar sur. Akaifa kuwa na nufin qumba. Xibar akaifa na nufin cire qumba, a nan Xanbalxo ya fito da cire qumba daga cikin halayen bazawara da take aikatawa a loakcin da take zance da mutum musamman idan ta na son ta nuna mai bai samu karvuwa ba. Ga yadda Xanbaxo ke cewa:

Akwai wata zaura sad da kuna zance,
Akaihua xai taka xiba in kun zamna.

A nan Xanbalxo ya nuna xibar akaifa da bazawara ke yi a lokacin da ake zance shi ke nuna ba ta xauki wanda ya zo waurinta da muhimmanci ba. Ita qumba ana cire ta ne cikin natsuwa domin gudun samun rauni. Yanayi ne na tsabta da mutun ke yi domin gyaran jikinsa. Mace ba ta xibar qumba lokacin da take zance sai idan ba ta xauke shi da muhimmanci ba. Idan ta xauke shi da muhimmanci za ta natsu, ta saurari abin da ya zo da shi.

4.4.7 Buxe Tabin Hannu

Buxe ta hin hannu na nufin mutum ya buxa hannunsa ya miqe faruttansa. A nan Xanbalxo ya nuna bazazara da wadda idan kuna zance za ta buxe tabin hannunta, ta riqa murza yatsa a lokacin da wani ya zo zance wurinta musamman idan ba ka samu karvuwa ba a wurinta, har ma ya bayyana cewa maganar da wannan bazawari ke gaya mata ne take murjewa, ba ta xauki zuwansa da muhimmanci ba. Ga yanda Xanbalxo ke cewa:

Akwai wata zaura sad da kuna zance,
Tahin hannu taka buxewa,
Ta miqe manunin hwarcenta,
Tana muzas shi kuna zance,
Maganan nan na taka murje ma nan taka.

4.4.8 Tagumi da Gwiwa

A al'adance akwai abubuwan da ke sa a yi tagumi, ko dai ya kasance tunani wanda ya yi tagumin ke yi, ko kuma baqin ciki ko damuwa ne suka yi masa yawa ko wani abin mamaki da ba ya tunanin aukuwarsa ya auku. Halin bazawara na tagumi ya fito a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo, kuma ga yanda yake cewa:

Akwai wata zaura sad da kuna zance,
Ita ko guiwa taka jawowa,
Ta kawo havat ta ta danne ta,
Kuna zancen ku tana um xai,
Sai um xai taka kamawa,
Ba ta qara maka gavi ba,
Ba ta qara maka taxi ba,
Ta qi rage maka taxinka,
Maganab banza taka xaukak komi kac ce.

A nan Xanbalxo ya kawo wani daga cikin halayen bazawara da ke nuna rashin karvuwa a lokacin da ake zance da ita, wannan hali shi ne za ta jawo qafarta ta sa havarta ta

danne gwiwarta, a duk lokacin da wanda ya zo wurinta ya yi wata magana um kawai take cewa kamar wadda ta gaji, haka ma ba za ta ce maka komai ba, za ta zauna ne kawai tana saurare kamar wadda ta kunna rediyo ko take tunanin wani abu ko wani abu ya vata mata rai, kuma irin wannan bazawara duk abin da ake gaya mata a wannan lokacin maganar banza take xaukar komai mutum ke gaya mata a wannan lokaci. Dalili shi ne, taguminta nuni ne na tana cikin damuwar zaman mai zance kusa gare ta. Ta matsu ya tafi ta samu walwala. Wannan ne ya sa ba ta cewa komai sai um, ba ta daki ga zancensa, balle ragewa.

4.4.9 Zane-Zane

A nan Xanbalxo ya fito da xabi'ar zane da bazawara ke yi a lokacin da wani ya zo zance wurinta. Ga yadda yake cewa:

Akwai wata zaura sad da kuna zance,

Ita ko zane taka kamawa xan kuwwa,

Ita wannan bazawara a lokacin da aka zo zance wurinta don rashin xaukar wanda ya zo wurinta da muhimmanci sai ta samu kare ko ta yi amfani da yatsarta tana zane-zane ga qasa don kawai ta nuna masa cewa zuwansa ba ya da muhimmanci a wurinta.

4.4.10 Jere

Jere na nufin adon xaki da mata suke yi da qorai ko kwanna ko tasoshi domin a gyara xaki. Yana kuma nufin shirya wasu abubuwa bi-da-bi irin na wasar yara sa sauransu. A nan Xanbalxo ya fito da wata xabi'a ta bazawara da take aikatawa a lokacin da wani ya zo wurinta zance domin nuna qyama a gare shi, sai ta nemi 'yan kara tana qaqqallawa tana jere kamar qaramar yarinya. A wannan lokacin hakalinta ba ya wurin wanda ya zo wurinta. Ga yanda yake cewa:

Akwai wata zaura sadda kuna zance,

Maba 'yan kara taka qallawa ta jera.

Ita kuma wannan nau'in bazawara idan namiji bai samu karvuwa ba a wurinta sai ta samu kare tana qallawa ta na jerawa tana wasa da su (kara) kamar qaramar yarinya ko mai tavin hankali, kuma wannan jeren karan ya fi muhimmanci a wurinta fiye da zuwan bazawarin da ya zo wurinta. Kuma wannan jeren nuni wanda ya ishi mai hankali.

4.4.11 Dubin Baibayar Xaki

Baibayar xaki na nufin ciyawar da aka yi amfani da ita wurin rufe xakin yayi. Bazawara na dubin baibayar da ke saman xaki a lokacin da take zance da mutum kamar ita ta yi aikin baibayar xakin musamman idan bai samu karvuwa a wurinta ba. Ga yadda Xanbalxo ke cewa:

Akwai wata zaura sad da kuna zance,
Baibayar xaki taka dubi in kun zamna.

A nan nuni ne cewa wanda ya zo zance wurin bazawarar bai ishe ta kallo ba, sai ta kama dubin baibayar xaki kuma ba za ta ce masa ci-kanka ba. Wannan nau'i ne na wulaqantawa da zawarawa ke yi wa mutun domin nuna masa kora da hali.

4.4.12 Leqen Garka

Leqen garka (wajen qofa) wani hali ne da ke nuna ko in kula cikin zance. Leqen garka na nufin duban wani abu a waje. Mafi yawan mata da ke leqe a lokacin da namiji ke zance da su ba su da gaskiya. Xanbalxo ya nuna halin bazawara na leqen garka a lokacin da ake zance da ita. Ga yadda yake cewa:

Akwai wata zaura sad da kuna zance,
Ita ko Xanbalxo tana regon garkassu.

Ita kuma wannan bazawara mai regon garka, tana nuna wa bazawarin da ya zo wurinta da ya yi sauri ya tafi domin ta gaji da sauraren sa, ko kuma akwai wani da take jiran zuwansa wanda ba ta son ya riske ta da wannan da take tare da shi.

4.4.13 Tsaki

Tsaki mummunar xabi'a ce wadda ke nuna raini ko rashin gamsuwa ko rashin xa'a ko shiga damuwa. A al'adance tsaki na iya zama wata alama da ke nuna qiyayya ga wani abu, ko kuma nuna wannan abin ba shi da muhimmanci ga wanda ya yi tsakin. Tsaki yana daga cikin halayen da Xanbalxo ya bayyana bazawara da shi a lokacin da ake zance da ita, yake cewa:

Akwai wata zaura sad da kuna zance,
Ita ko tsaki taka kamawa koyaushe.

Ita kuma wannan nau'in bazawara idan ta samu namiji wanda ya zo wurinta zance kuma ba ta yaba da zuwansa ba kuma ta raina da shi sai ta nuna masa qyama ta hanyar yi mai tsaki, idan ya yi magana sai ta yi tsaki, kamar wani abu ke damunta ko kuma ta matsa da shi.

4.4.14 Takin Takalmi

Takin takalmi wata xabi'a ce ta raini, ta yadda idan mutum ya cire takalmi a qafarsa sai a sa qafa a taka, musamman ma wanda ya taka xin idan akwai takalmi a qafarsa Duk lokacin da ka ga wani na takin takalmin wani a lokacin da ya ajiye takalmin alama ce ta nuna ya raina shi. Xanbalxo ya fito da halin bazawara na takin takalmi a cikin waqarsa, inda yake cewa:

Zaura mai takam maka takalmi,
Duz zaura mai takam maka takalmi,
To ko ta rantsa tana sonka qarya ta.

Ita kuma wannan nau'in bazawara duk lokacin da wani bazari ya zo zance wurinta idan ya aika a kira ta idan ya samu wuri ya zauna to duk lokacin da ta fito da sunan wurin zuwa wurin shi farkon abin da za ta yi shi ne ta biyo ta gabansa ta taki takalminsa. Wannan takin talkamin na nuni da cikas rashin mutunci da rashin xaukar wanda ya zo wurinta zance da mihimmanci. Alama ce qarara da ke nuna mutun bay a cikin ranta.

4.5 Naxewa

A nan ne aka zo qarshen wannan babi da aka yi nazari game da halayen bazawara nay au da kullum a cikin waqar bazawara ta Sani Xanbalxo. An kasa halayen nata zuwa rukuni huxu. Akwai halayenta tsakaninta da iyayenta da 'yan uwanta da halayenta na kanta da halayenta tsakaninta da al'umma da kuma halayenta tsakaninta da bazawari (mai neman ta). An duba aka kuma yi nazarin halayen da abin da suke nufi, wato saqonsu zuwa ga waxanda zawarawa suke yi wa su. Duk wannan ta la'akari da abin da Sani Xanbalxo ya ambata game da su. Jimlata, an sami halaye guda ishirin da biyar da suka haxa da rashin biyayya ga iyaye da vata zumunci da kunyatarwa da shiririta da qyamar horon wani da kwaxayi ko xora takalifi da hira da karuwai da ruwan ido da rashin tattali da kwance alqawali da yaudara ko cin amana da makirci da daddagar qasa da tara duwatsu da xibar ramnon bango da dubin lalle da xiban akaifa da dubin tafi hannu da tagumi da zane-zane da jere da dubin baibayar xaki da leqen garka da tsaki da takintakalmi daga qarshe aka zo da naxewa.

BABI NA BIYAR

KAMMALAWA

5.0 Shimfixa

Wannan babi shi ne babi na qarshe a wannan aiki. A cikinsa an taqaita irin abubuwan da wannan aiki ya qunsa. Haka ma a ciki an kawo sakamakon bincike da kuma wasu shawarwari.

5.1 Taqaitawa

Wannan aiki tun daga farko an yi masa gabatarwa, aka ambaci abubuwan da aikin yake qunshe da su. Aka kawo manufar bincike da muhimmancin bincike da farfajiyar bincike da hanyoyin da aka bi ta kansu wajen gudanar da wannan bincike, daga nan sai aka fito da ra'in da aka xora bincike a kai, daga qarshe aka zo da naxewa.

Bayan wannan kuma, an yi qoqarin bin diddigin wasu ayyuka da aka aiwatar da ake ganin suna da makusanciyar dangantaka da wannan aiki. An yi bitar ayyukan aka dubi kamancinsu daga nan sai aka fito da bambancin da ke tsakanin su, aka kuma bayyana amfana da abubuwan da aka ambata a cikinsu domin inganta wannan aiki.

An kawo tarihin mawaqin, wato Sani Xanbalxo da matsayinsa a waqa, yadda take gare shi da yadda ya fara ta da kuma irin xaukakar da ya samu a cikinta.

Bayan wannan sai aka fara shiga cikin zuciyar aikin, aka dubi bazawara da ma'anarta. Aka dubi abubuwan da ke haddasa zawarci da lokacin fara zawarci. Bayan haka sai an

ka shiga nazarin bazawara a cikin waqar ta Sani Xanbalxo. A ciki aka nazarci yadda Xanbalxo ke kallon bazawara da dangantakarta da al'umma. Aka nazarci dangantakarta da iyaye da 'yan uwa da dangantakarta da jama'a da dangantakarta da bazawarinta da kuma ita kanta ga kanta. Daga qarshe aka kammala aikin aka kuma kawo manazarta da rataye na hoton Alhaji Sani Xanbaxo da ratayen waqar bazawara ta Sani Xanbalxo.

5.2 Sakamakon Bincike

Sakamakon kammala wannan bincike an gano waxansu abubuwa muhimmai da suka shafi zawarci da bazawara da dangantakar Sani Xanbalxo da bazawara. An gano cewa Xanbalxo ya sha wuya ne a hannun wata bazawara shi ya sa ba ya ganin farin zawayawa sai dai baqinsu.

Haka ma binciken ya zaqulo ire-iren zawayawa da halayensu da nufin yin hannunka mai sanda ga jama'a a lokacin da suka sami kansu cikin hulxa da bazawara domin su san ta xauka da ta yarwa.

Haka ma wani sakamakon da binciken ya fito da shi shi ne, kawo wa waxanda suka karanta shi wani ma'auni da suke iya amfani da shi su gano karvuwa ko aqasin haka ga bazawarar da suke hulxar neman aure da ita.

MANAZARTA

- Abdullahi, R. (1999). "Mata A Adabin Baka: Nazari da Sharhi a Kan Waqar Bazawara ta Sanin Balxo". *Kundin Digiri Na 1*. Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Abdulqadir, S. Bazawara A Qasar Hausa. <http://groups.yahoo.com/group/dandalinsiyasa/join>. Wednesday, April 24, 2013. 1:44pm
- Abdulumumin, S. A. (2002). Perception Of Divorce And Widowhood And Literature: Example Of Violation Of Women's Right In Some Selected Hausa Plays: A Production Of Women Empowerment And Skills Development Center (WESDEC) Sokoto. Garkuwa Media Services.
- Abubakar, B. U. *Bugyatul Muslimin*. Egypt. Darul Sa'ada
- Anka, M. N. (2001). Kixan Tama a Qasar Hausa: Bincike a Kan Alhaji Sani Xanbalxo Waramu. *Kundin Digiri Na 1*: Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya: Sokoto. Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Ayuba, A (2013). Kyautayin Bahausha a Waqoqin Baka. M.A Thesis, Zaria. Department of African Languages And Cultures. Ahmadu Bello University.
- Badmasi, A. I. (2012). *Tarbiyya Gwadaben Shiriya*. Kano. Century And Publishing Company.
- Bakura, A. R. (2014). *Kishi A Qasar Hausa*. Kaduna: Garkuwa Publishers.
- Birniwa, H.A. (1999). "Yadda Mawaqan Baka Ke Duban Mata". *Hausa Studies* Vol. 1. Kaduna: Informat Publishers.
- Bunza, A. M (2006). *Gadon Fexe Al'ada*. Lagos. Tiwal Nigerian Ltd.
- Bunza, A.M. (2009). *Narambaxa*. Lagos: Ibrash Islamic Publication Centre Limited.

CNHN. (1981). *Rayuwar Hausawa*. London And Endinburgh. Printed And Bounded In Great Britain By Morrison And Gibb Ltd.

CNHH. (2006). *Qamusun Hausa*. Zaria. A.B.U Press.

Dalijan, B. M. Da Wasagu, S. A. (2016). "Yawan Mace-Macen Aure da Hanyoyin Rage Su". *Bakaba Journal*. Hausa Studies. Argungu. Adamu Augie College Of Education. Volume 2.

Dikko, I. Da Maccixo, U. (1991). *Qamus Na Adon Magana*. Zaria. NNPC

Dunfawa, A. A. (2003). *Ma'aunin Waqa*. Sokoto. Garkuwa Publishers.

Dunfawa, A. A. (2004). "Zuga a Cikin Waqoqin Fada". *Algaita Journal Of The Department Of Nigerian Languages*. Kano. Bayero University.

Dunfawa, A. A. (1999). |"Mata a Idon 'Yanboko da Kuma Gargajiyar Bahaushel". Hausa Studies. Vol. No.1. Kaduna: Informant Publishers.

Xangambo, A. (2007). *Xaurayar Gadon Fexe Waqa*. Kaduna: Baraka Press And Publishers Ltd.

Fagge, U. U. (2002). Zaurancen Zawarawa a Birnin Kano da Kewaye. *Algaita Journal Of Current Hausa Research In Hausa Studies*. Kano: Department Of Nigerian Languages. Vol. 2 No1

Funtua, A. I. Da Gusau S. M. (2011). *Waqoqin Baka Na Hausa*. Kano: Century Research And Publishing Ltd

Garba, R. (1998). Nazarin Jinsi a Adabi: Tsokaci Kan Matsayin Mace a Rubutattun Wasannin Kwaikwayo na Hausa. Kundin Digiri Na 2. Zaria. Sashen Harsuna da Al'adun Africa. Jami'ar Ahmadu Bello.

Gummi. A. M. (1972). *Tarjamar Ma'anonin Alqur'ani Mai Girma Zuwa Harshen Hausa*. Madina: Maxaba'ar Buga Alqur'ani Mai Girma Ta Sarki Fahad.

Gumel, M. A. (1992). "Tarbiyya Da Dangoginta A Waqoqin Baka Na Hausa". Kundin Digiri Na 2, Zariya: Sashen Harsuna da Al'adun Afrika, Jami'ar Ahmadu Bello.

Gusau, S. M. (1988). "Waqoqin Makaxan Fada: Sigoginsu Da Yanaye-Yanayensu, Musammam A Qasar Sakkwato". Kundin Digiri Na 3. Kano: Sashen Harsuna da Al'dun Afirika. Jami'ar Bayero.

- Gusau, S. M. (2002). *Salihu Jankixi Sarkin Taushi*. Kaduna. Baraka Publishers Ltd.
- Gusau, S. M. (2003). *Jagoran Nazarin Waqar Baka*. Kano. Benchmark Publishers Limited.
- Gusau, S. M. (2005). *Dabarun Nazarin Adabin Hausa*. Kano. Benchmark Publishers Limited.
- Gusau, S. M. (2008). *Waqoqin Baka A Qasar Hausa: Yanaye-Yanayensu Da Sigoginsu*. Kano: Benchmark Publishers.
- Gusau, S. M. (2011). *Makaxa Da Mawaqan Hausa*. Kano: Benchmark Publishers.
- Gusau, S. M. (2014). *Waqar Baka Bahaushiya*. Kano. Benchmark Publishers
- Gusau, S. M. (2015). *Mazhabobin Ra'i Da Tarke A Adabi Da Al'adu Na Hausa*. Kano: Century Research And Publishing Limited.
- Hassan, S. (2013). "Auren Dole: Dalilansa da Kuma Illolinsa Ga Rayuwar Al'ummar Hausawa". *Himma Journal Of Contemporary Hausa Studies*. Department Of Nigerian Languages Umaru Musa Yar'adua University, Katsina State. Garkuwa Media Services.
- Hassan, S. (2016). "Hausar Zawarawa a Garin Dutsin-Ma da Kewaye". *Yobe Journal Of Language, Literature And Culture*. (YOJOLLAC) Volume 4. Damaturu: Department Of Hausa, Yobe State University.
- Ibrahim, B. (2000). "Karuwanci a Mahangar Mawaqan Hausa: Nazari a Kan Jigon Karuwanci Cikin Waqoqin Baka da Rubutatu". *Kundin Digiri Na 2*. Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya. Sokoto: Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Ibrahim, B. (2010). "Gudummuwar Mata Ga Havaka Adabi". *Kundin Digiri Na 3*. Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya. Sokoto: Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Idris, Y. (2016). *Bijirewa A waqoqin Siyasa: Bincike Kan Waqoqin 1903-2015*. Kundin Digiri na 3. Zaria: Ahmadu Bello University. Department of African Languages and Culture.
- Idris, Y. (ba shekara). *Tsattsafin Dariya a Cikin Waqar Bazawa ta Sanin Balxo*. Maqala. (Ba a buga ba).
- Kabir, A. U. (2003). "Women In Hausa Folklore". *Kundin Digiri Na Uku*. Sokoto: Department Of Mordern European Languages. Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.

- Kabir, A. U. (2006). "Preserving And Promoting Hausa Oral Folklore: The Role Of Women". *Journal of Languages And Literature*. Sokoto. Department Of Modern European Languages, Usmanu Xanfodiyo University.
- Koko, H. S. (2014). "Mace a Idon Mawaqan Baka". *Kundin Digiri Na 2*. Sokoto: Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya. Jami'ar Usmanu Xanfodiyo.
- Qaura, J. M. (1990). Emancipation Of Women In Sokoto Caliphate: *In State And Society In Sokoto Caliphate*. Zaria: Gaskiya Coperation Limited.
- Mahuta, G. A. (2007). The Status Of Women In Hausa Proverbs. *Studies In Hausa Language, Literature And Culture*. Fifth Intrnational Conference. Kano. Jami'ar Bayero.
- Malumfashi, I. da Nahuce, M. I. (2014). *Qamusun Hausa*. Kaduna: Garkuwa Media Services LTD
- Muhammed, I. H. (1994). Karuwa A Bakin Marubuta Waqoqin Hausa Da Na Baka. *Kundin Digiri Na 1*. Zariya: Sashen Harsuna da Al'adun Afirika Zariya: Jami'ar Ahmadu Bello.
- Mohammed. R (2011). Xabi'un Matan Hausawa A bakin Makaxan Bakan Hausa. *Kundin Digiri Na 2*. Zariya: Sashen Harsuna da Al'adun Afirika. Jami'ar Ahmadu Bello.
- Muhammad, A. S. (2012). Nazarin Rayuwa da Ayyukan Sa'idu Maidaji Sabon Birni (1938-2000). Juzu'i na Xaya da na Biyu. M.A Thesis. Zaria. Department of African Languages and Cultures. Ahmadu Bello University.
- Mohammed, R. (2017). Waqar Zaura Ta Sani Xanbalxo: Tsakanin Gaskiya da Qarya. Sashen Kadaura *Journal of Hausa Multi Disciplinary Studies*. Vol. 1. No 3.
- Qirawan, A. Z. (1381). *Matn Risalat*. Egypt. Darul Sa'ada
- Salamatu, J. (1995). Status Of Women In Hausa Literature: A Focus Of Hausa Plays. *Kundin Digiri Na 2*. Kano. Sashen Harsunan Nijeriya. Jami'ar Bayero.
- Sarkin Gulbi, A. da Rambo, R. A. (2013). "Nazarin Waqar Zawara ta Alhaji Sani Xanbalxo Ta Fuskar Jigo da Salo". *Zauren Waqa*. Published And Printed In The Department Of Nigerian Languages, Usmanu Xanfodiyo University, Sokoto.
- Sarkin Sudan, I. A. (2012). "Zawarci da Auren Bazawara a Maguzance". In *Champion Of Hausa Cikin Hausa. A Festschrift Of Xalhatu Muhammad*. Zariya: Department Of African Languages and Cultures. Ahmadu Bello University Press.
- Satatima, I. G. (2009). "Waqoqin Xarsashin Zuciya Na Makaxan Hausa". *Kundin Digiri Na 3*. Kano: Sashen Koyar Da Harsunan Nijeriya. Jami'ar Bayero.

- Shuni, M. A. (2005). *Ana Zaton Wuta Maqera Sai Ga Ta Masaqa: Tawassuli a Waqoqin Baka na Hausa*. Bakaba Journal of Hausa Studies. Adamu Augie College of Education. Argungu. Kebbi State.
- Umar, Y. (2014). "Waqeqeniya a Tsakanin Wasu Mawaqan Baka Na Hausa". *Kundin Digiri Na 2*. Sakkwato: Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya. Jami'ar Usmanu Xanfidoyo.
- Usman, B. B. (2013). *Magana Zarar Bunu: Salon Waskiya a Waqoqin Baka*. Zauren Waqa. Journal of Hausa Poetry Studies. Department of Nigerian Language. Usmanu Xanfodiyo University. Sokoto.
- Waya, Z. I. (2013). "Shin Baiko Aure Ne?" Excepts Of International Seminar On Tavarvarewar Al'adun Hausawa. Organise By: Katsina State History Culture Bureau. In Collaboration With Ummaru Musa 'Yar'adua University, Katsina
- Yahya, A. B. (2016). *Salo Asirin Waqa*. Sokoto: Guaranty Printers.
- Yahya, A. B (1997). *Jigon Nazarin Waqar Baka*. Kaduna: Fisbas Media Services.
- Yakasai, M. G. (2011). "Al'adun Auren Zawarawa A Qasar Hausa". *Algaita Journal Of Current Research In Hausa Studies:Vol2 No1*. Kano: Department Of Nigerian Languages. Bayero University.
- Yakasai, M. G. (2016). "Nazarin Salo A Waqar Mai Dadiro Da Ta Fiujo Fik'uf Na Sani Sabulu Kanoma". *Waqoqin Baka Na Hausa*. Kano: Century Research And Publishing Ltd.
- Yakawada, M. T. (2002). *Eulogues, The Building Blocs os Hausa Praise Songs*. Ph'd Dissertation. Zaria. Department of African Languages and Cultures. Ahmadu Bello University.

RATAYE NA 1

ALHAJI SANI XANBALXO WARAMU

RATAYE NA 11

TAMBAYOYIN BINCIKE

Mene ne sunanka?

Ya sunan mahaifinka?

Ya sunan garinku?

Ka yi karatun addini da na zamani?

Ka yi gadon waqa ne?

Daga lokacin da ka fara waqa zuwa yanzu waqoqinka nawa?

Yaya kake shirya waqa?

Da wane irin kayan kixa kake amfani da su?

Waxanni irin waqoqi kake rerawa?

Kana da bakandamiya?

Ka tava kai ziyara wani wuri dalilin waqa?

Kana da wata sana'a bayan waqa

Wace bazawara ce ka yi wa waqa?

A ina kuka haxu da ita?

Kun yi aure da ita?

Idan ba ku yi ba, me ya hana?

An kasa ka ne wajen nemanta?

Me ya hana ku yi aure?

Me ya ja hankalinka ka yi wa bazawara waqa?

Zan iya ganinta a yanzu?

Ka samu qalu-bale sanadiyyar yin wannan waqa?

A waxansu lokuta, idan mutane biyu suka samu matsala ana iya samun xaya ya nemi

sulhu, a cikinku akwai wanda ya nemi a yi sulhu?

RATAYE 111

WAQAR ZAURA TA SANI XANBALXO

- 1 Ya Makilak Mulki, Wahidun,
 Jalla kai nika wa koke,
 Alhaji na san babu abin roqo sai Allah.
- 2 Sarki Man yassha'u ka kama man,
 Rabbani kai ni ka wa koke,
 Don na san babu abin roqo sai Allah.
- 3 'Yan yara ta kura ba ta kare ta ba,
 Ta yaro ba ta kamab babba,
 In dai ba tare da manyan nan yaz zo ba.
- 4 Ni Alhaji Sani Xanbalxo,
 Mijin Dije da Binta,
 Angon Matuna ba ya bixaz zaura,
 Amma kuma ba ni hana yarona neman ta.
- 5 Zaura ke wuta, qanenki varawo, tsoho murhu,
 Mai guntun alqawari mai guntun keso,
 Mai guntun luddai.
 Mai qorai tsaka duq qorai sun hude,
 Saboda tujarak kwasan kayan,
 Kowane kwano tai mai lamba.
- 6 Zaura 'yar inna da baba, kaxe mai taurin hanci,
 Mai sa dattijo a rena mai dattako,
 Mai kai tsohonta ga rantcewak kahhwara.
- 7 Zaura mai sa rabon gida ba a shirya ba,
 Ke mai sa wanta zuwa cin-ranin dole.
- 8 Da wa da qane da uwa kaka an vata,
 Saboda xiya ga ta,
 Dut ita tay yamutce danginta an dame.
 Ka ga kowa ya hwasas qohwa tai wani gehe,
 An ruhe zaure dam, an dantce,
 An kashe hanyan nan an bat ta.

- 9 Sani ka san wannan abu sai zaura,
 ‘Yar inna da baba shiririta nomanki.
 Ke mai sa wanta zuwa cin ranin dole.
- 10 Maba akwai wani sheri nan da taka qullawa,
 Amma jama’a ba su gane ba ni nig gane,
 Don na cika ilminta sanqira.
- 11 Zaura in kay yi bixa ba ka samu ba,
 Amma kuma sai ka ga illat tswahhin shiya,
 Tswahhin lungu kaka vaci in ka tashi.
- 12 Mai sa qanen ubanta ya kwan gun danger rogo,
 Qanen uwatta yay yi wurin rake,
 Bai ba da ruwa ba ga gutsu duy ya rubce,
 Yah hwara gwadin rai nai ya vaci.
 Don dux xa na gudun ubanshi da kunya ita bayanta.
- 13 Tsoho ya rantsa da kai aka xaurawa, ya ba ka,
 Uwa ta rantsa da kai aka xamrawa, kai adda,
 Tac ce musu in ku ka zaman xamra na hwasu,
 Dole a qyale ta, in dai ba a so ta da yawo ba.
 In ko an so ta ta lalace,
 Kwana biyu sai ka ji an ce ta kai Legas,
 Ka ji tciyaz zaura ta nuna.
- 14 Kuma ba ta da tsoho, ba ta da yaro in tat tasa,
 Ita kowan nuna yana so ya zan nata,
 Sai in ba ka nuna kana so ba.
- 15 ‘Yar inna da baba xiyag gwaggo,
 Ta ci mazan jiya ta ci mazan yanzu,
 Balle ta kai gam azan yau mu,
 In mun kai ga katihwa sai ta waye.
- 16 Ka ji zaura ta hwasu malaman Qur’ani,
 Mai kwana wuridi zamne,
 Modibbo ya kwana qidan tazbi,
 Ya tahi ya yi bixaz zaura ta qi shi.

- 17 To balle ta sadu da malaman boko,
Ita ba a gwada mata layin e-bi-si-di,
Don da ta ga su ta ga dabinonta, sai cizo.
- 18 Rannan Hedimasta ya yi bixaz zaura, ta qi shi,
To kai cica in ban da karambani mik kai ka?
- 19 Ka ga han nix xauki jarida tai nib ba shi,
Alhaji turanci ya hwara buwaya tai,
Yac ce min al'amarin zaura ya vaci.
- 20 Mai xauke hankali ta sa ma mutun hauka,
'Yar inna da baba xiyag gwaggo,
Mai guntun alqawali mai guntun keso.
- 21 Kuma zaura in tat tashi yi ma cuta sanqira,
Haw wani xan kuka taka qaga ma na kunya.
- 22 Sai ka ji ta ce inna tana cewa,
Wai amre nesa jidali na, uhm,
Kuma na ishe gwaggo tana cewa,
Wai arme nesa masihwa na,
Kuma na ishe kawu yana cewa,
Ki yi amre nan ni ga danginki.
In kiy yi tuwonki ki ba gwaggo,
In kiy yi hurakki ki ba inna,
Tsohon tsakin dawonki ki ba kawu,
In kiy yi nesa ba shi da anhwahi,
Qannen mijinki xai kika tuqa ma, sai tswahhinsi.
- 23 To ni tun da ina sonka,
In kat tashi da ni za ka,
Wawa bai san wata lacca ta taj ja ba.
- 24 Sai ya ce mata wance yi zamninki,
Ni dai tunda kina sona na huta.
- 25 Sai ta kama gyalenta ta gyaggyara, yak kumya,
Ta xarwaye huskatta tas sai taxi,
Sai ka ji labarai sun tashi.

- 26 Daxa hwarkon hwara laluratta,
Wane sawo min takalmi, nau sun katce,
Kuma qanne shidda gare ta sai ka sai su.
- 27 Ka sawo 'yankunne sawo gazal,
Ka sawo hwankeke sawo kwalli,
Sawo 'yanbanda da sarqa nan,
Sawo jan baki da hoda xai,
Daxa kai dai ba ka lalura dus sai tata.
- 28 Sai ta qoce ka kamak kaxa ta tashi,
Bayan ta ware ka kamar rago xan uda,
Ran nan ka ji ta ce ba ta da halin amre qauye,
Daxa ran nan in ga dibarakka sanqira.
- 29 Zaura 'yar inna da baba xiyag gwaggo,
Zaura 'yak kicihin darga,
Sani Xanbalxo mijin Dije da Binta.
Alhaji angon Matuna ba ya bixaz zaura,
Da kuxxina na qi sayen gwanjo,
Mik kai ni?
- 30 Da kuxxina ba ni sayen gwanjo,
Ya'u ina da kuxxina ba ni sayen gwanjo,
Mik kai ni?
- 31 Yadi sabo nika yankowa na shadda,
Alhaji Sani don tsananin yanga,
Has sai na kwana cikin kanti na zava.
- 32 In tahi in ba tela ya xinke min,
In sa na'ura ta zane min shi zak kyau,
In sa shi cikin taro zas shawa,
Dibi gaban balxo, an zane.
- 33 Don haka kwas saba da sayen gwanjo,
Na san bai rasa qeya ko shi awwa.
Jiddun sai ya bixi tela ya lahe mai,
Don Allah tela a katce min shi nan ni,

- Ya yi tsawo katce min shi nan ni,
Ka ji tciyag gwanjo ya nuna,
To haka nan zaura.
- 34 Mata horon wani sheri ta sanqira,
Mis sa kac ce haka nan Balxo,
Mata horon wani illa ta,
Wata qila mijinta na hwarin ya vasshe ta.
- 35 Ya vata ta da cin kaji ko yausha,
Ya sagarta ta da farfesu ko yausha,
Man shanu shaqe da kwano sai ta bas shi.
- 36 Ta buxe idonta da farfesu,
Ya sagarta ta da masaq qwai,
Sabon nan na da miyam manja koyaushe.
- 37 Kowa arme ta jidali xai yax xauka,
In ba ka da kayanga,
Insha Allahu tana dawwa garkassu,
Tana iya sunqaqa ma vaci,
Ta ce maka qaton banza wane,
Tai ta harara in ka gitta,
Ka ji tciyaz zaura ta nuna.
- 38 Ni Alhaji kwag gane halin zaura na hi shi.
Kuma duw wada zaura tay yi siyasa,
Duw wada zaura tay yi dirama,
Duw wada zaura tas shirya baqin wayo na san shi.
- 39 Kuma Alhaji kowace az zaura na san halinta.
Xanbalxo hwaxassu mu gane in ka san su,
- 40 Ahhhh! Alhaji Xanbalxo mijin Dije,
Kai kac ce kowace az zaura ka san halinta.
- 41 To hwa maza mabixa zaura,
Don Allah ku kakkave kunnenku,
Ga Alhaji nan wa'azi zai kaima malam,

Kana gidanka ka sauraran na hwara.

- 42 Don ka gani kowace az zaura na san halinta,
Sani Xanbalxo hwaxas su mu gane in ka san shi.
- 43 Zaura mai daddagaq qasa ka yi shakka ta,
In kana hirar ta kuna zance,
Daddagaq qasa taka kamawa,
To ta tona maka rame na ta bakka.
- 44 Akwai wata zaura sadda kuna zance,
'Yan duwatsu taka tarawa gabanta,
Ita wannan tai maka suri na ta bakka.
- 45 Akwai wata zaura sadda kuna zance,
Ramnon bango taka iba in kun zamna.
- 46 Akwai wata zaura sadda kuna zance,
Lalle taka dubi in ta xaura.
- 47 Akwai wata zaura sadda kuna zance,
Akaihua taka iba in kun zamna.
- 48 Akwai wata zaura sadda kuna zance,
Tahin hannu taka buxewa,
Ta miqe manunin hwarcenta,
Tana murzas shi, kuna zance,
Maganan nan ta taka murje ma nan taka.
- 49 Akwai wata zaura sadda kuna zance, sanqira,
Ita ko guiwa taka jawowa,
Ta kawo havatta ta danne ta,
Kuna zancenku tana um xai,
Sai um xai taka kamawa,
Ba ta kama maka taxi ba,
Ba ta qara maka taxi ba,
Ta qi rage maka taxinka,
Maganab banza taka xaukak komi kac ce.
- 50 Akwai wata zaura sadda kuna zance,

- Ita ko zane taka kamawa xan kuwa.
- 51 Akwai wata zaura sadda kuna zance,
Maba ‘yan kara ta qallewa ta jera.
- 52 Akwai wata zaura sadda kuna zance,
Baibayax xaki taka dibi in kun zamna.
- 53 Alhaji Sani Balxo mijin Dije da Binta,
Alhaji angon Matuna ba ya bixaz zaura sanqira.
- 54 Akwai wata zaura sadda kuna zance,
Ita ko Xanbalxo tana regon garkassu.
- 55 Akwai wata zaura sadda kuna zance sanqira,
Ita ko tsaki taka kamawa koyaushe.
- 56 Zaura mai takam maka takalmi,
Duz zaura mai takam maka takalmi,
To ko ta rantsa tana sonka qarya ta.
- 57 Akwai kura mai kwanto cikin kaxa cikinsu,
Wa ak kura mai mai kwanto cikin kaxa,
Zaura mai hira da karuwwai ta vaci.
- 58 Alhaji Sani Balxo mijin Dije da Binta.
Ba ka gane taho ka ji ciyo ba zaurorin,
Ba ka gane taho ka ji ciyo ba zaurorin,
Su xai ab baka gane ba,
Ba ka gane taho ka ji ciyo ba,
Saurara yanzu kana jin ta wajjenmu.
- 59 Zaura dud ad da xiya goye,
Sannan ga wani yaro ta jawo shi.
- 60 Ita ta nika ce ma kwarangwamki,
Wannan dum mai bixat ta ba ya da hutawa,
Ya hwaxa ma kwarangwamki,

Ya shiga qumci da kwarangwamki,
Ya isko damisa da xiya kwance,
Ka ko san ba ka hita wannan murkizza.

- 61 Alhaji Sani Balxo mijin Dije da Binta.
Sani in kwana garin Leshi don Manu,
Manu na Leshi garin rake,
Ya biya Alhaji Xanbalxo.
Mamman Xancindo aminina,
Audullahi mutum mai dakin aiki.
- 62 Ka saurara ka ji al'amarin zaura xan kuwa.
Alhaji za ni na Wali tun da Alu na can nijin Ai,
Sannu da hutawa Ali.
- 63 Mijin Jamila sannu da hutawa,
Dogo na Rakkiya mai ban tsoro,
Mijin Nana ba ya da bashina,
Na Alhaji Dori mutum mai dakin aiki.
Ya biya Alhaji Xanbalxo mijin Dije da Binta.
- 64 A gaishe ka hakimi Maikuxxi,
Komi na babba ya hi na yaro in an zamna.
- 65 Audullahi na Alhaji Xanbalxo,
Malam Mu'azu sannu da hutawa na gode.
- 66 Kuma Alhaji ban rena ma Alasan,
Alhaji Alasan Alhaji Mamman ya gaishe ka.
- 67 Sannu da hwama sannu da aiki sarkin hwawa.
- 68 Kuma ka san ban rena ma kwamandan Tungad dutci.
- 69 Hamisu Alhaji Balxo Muhamman,
Sai wata rana sannu da aiki Mani tcinke.
- 70 Yanzu ka saurara in ba ka batun zaura xan kuwa,
Ka san da sanin kowaj ji wuyaz zaura na hi shi.

- 71 Sai na koma Gazamna in yi zamannina,
Don Lawwali ka son Haji Xanbalxo,
Baban Lawwali maso Haji Mamman ya gaishe ka,
Wada kay yi ma Alhaji Mamman ya gaishe ka.
- 72 Amadu na gode ma mutumcinai,
Bari gaugawa 'yan yara,
Ku bari in qare batun zaura,
'Yar inna da baba kaxe mai taurin hanci.
- 73 Don haka kowace ce ya ji wuyaz zaura na hi shi,
Tsaya ka ji mazan da tac ci amana dun na san su.
- 74 Shekaranjiya na ga abin tausai,
An kasa kurma ga bixaz zaura,
Ni ran nan na ji bululluqqai,
Don ni na aza gebe na yas shaqe,
Han na sheqa in samo aron gora in take.
- 75 Kurma anka kasa ga bixaz zaura,
Yak ko zo yat tsare lungu yay yi ta gumza,
Yay yi ta nunin wajjen garkat.
- 76 Nic ce kurma in ban da karambani mik kai ka,
Ko mai ji ya yi bixaz zaura ta qi shi,
Balle kurma hwarce taka luya mai shi adda,
Ya ko miqe hanya tai sai daji,
Ya yi ta gumza mis shamak kai.
- 77 Bayan kurma ta qare lalura tai xan kuwa,
Rannan mun ci dariya ham mun qoshi,
Daga xai ba a yo ta sayas wa ba,
Rannan mu na gida xai nac ci han nib bar ta.
- 78 Randa zaura tah hwasas 'yan taulan wajjemmu,
Alhaji rannan garewani sun kai sittin,
Ko xai ba a xauko ruwan sha ba duk an ribce.
- 79 To kuma kuxxin alewa ba su bixaz zaura,
Minta biu na taka tamne su don zaqinsu.

Darzaza bindiga mai vannag ganganci.
Hwaxi mazan da tac ci amana kai kas san su.

- 80 Da zaura tas samu xan kiri tad darzazai,
 Dila tai ta yi tsawon Balxo,
 Rannan sai ga a da leda xai an xamre,
 An yi ta ta hwaru ta canye.
 Shi bayan ta qare lalura tai ta hurce.
- 81 Da tat tai tas samu xan sakai tak kurbatsai,
 Nit tahi ni isko shi da mudu nai ya zamna,
 Kuma buhuhuwa sun kai sittin,
 Dub ban isko su da tsaba ba nan emiti,
 An yi ta ta hwaru ta canye.
- 82 Zaura ta wa 'yankoli shigak kutce kwanukka,
 Alhaji na isko siliya da silifan nan garkas su,
 Xanbalxo ba a batun 'yankunne da sarqa,
 Ba a batun 'yanbanja da jan baki nan garkas su,
 Sun yi dubu bakin garkas su,
 Madubi tat take sun watse.
 Sai xai tac ce waxari na xai tak koya.
 Shi bayan ta qare lalura tai tah hurce.
- 83 Zaura ta samu 'yan tireda kwanakki tag gyare,
 Alhaji na isko cakulan da bazuka nan garkassu,
 Shi ba a batun biskin,
 Kwali-kwali taka kecewa,
 Wai sai tac ce mani kamfa na taw watsa,
 Wai wani taki an nan kamfa,
 Nic ce ba a kai ki furojet ba yaka.
- 84 Tsaya ka ji halinta in tah hwara shi,
 'Yar inna da baba xiyag gwaggo, yaka!
 Bayan haka ta qare lalura tai ta hurce.
- 85 Kwanakki tah hwasarundawa wajjemmu,
 Xan yaro Bello da tar ribtai tar rabke,
 Ragon jikka tara yay yanka,

- Xai wajje ya gama hixa,
Xai wajje bai gama hixa ba, sai yax xauka.
- 86 Bai cire hanji ba balle tunbi,
Sannan ba a ko katce kai ba,
Ba a ebe qahwahu hwata ba sai yax xauka.
- 87 Yat tahi yakkai saman waya yay yava,
Yas sheqa yas samo tukar rake xai yat tura.
- 88 Sai nih hangi ashana ga hannu nai yaq qyatta,
Yah haye dutci yay ta kirari.
Nina yaron sarkin hwawa,
Mai gasa nama ras,
Kai ku taho maza ta soyu.
- 89 Ka san rumji da halin kara,
Su sun ka cire ma shi naman nan can gehe.
- 90 Nic ce to wanga kashin zaura ya vaci.
Shi bayan ta qare lalura ti sanqira.
.
- 91 To dum mazan da tac ci amana sai an ji su.
- 92 Kwanakki tah hwasu wanzamai wajjemmmu,
Da zaura tac ci amanas sarkin aski
Nan niz zo nig ga zabira tai garkammu,
Don ban iya aski ba,
Da na xaukik ke zabiran nan na voye,
In ga dibaras sarkin aski.
- 93 Da sarkim maqera yay yi bixaz zaura,
Kuma lokacin da ana turbe,
Ya shekara bai tava kalmen xan kowa ba.
- 94 Bake ta yaro ka kirari ya samo ba,
Don ba a kirari sai an xaura.
- 95 Tsaya ka ji halinta shi nika zana ma,
Kuma kowa am mabixin zaura,

Hasara ukku shina yin ta ko shi aw wa.

- 96 Sani Xanbalxo hwaxas su mu gane in ka san su.
- 97 Ka ga na xai sallam mabixin zaura,
Ita kam sallam mabixin zaura,
Ko yausha qala'i ta sanqira.
- 98 Hay yau bai shiga jam'i ba wa shi nan,
Sai in bai sa ta cikin rai nai dai-dai ba.
- 99 Ga ya ya rigi kowa ya riqe buta ya yi zaman shi,
Abukkai sun tahi yawon neman buta,
Sun yo alwalla daxe,
Wada liman yaz zaka shi kenan sun bi shi.
- 100 Daxe an shiga an gama salla har an qare,
Sai yaj ji assalamu alaykum sai yah hwalka.
- 101 Shina ta lissahin kuxxin rannan, yaka,
Yaz zabura yin alwalla sanqira.
- 102 Na xai yax xarwaye hannu nai,
Bai wanke guda ba ga alwalla, sanqira,
Bai kurkure baki zak kyau ba,
Bai shaqa ruwa ba ga hancinai,
Sannan bai xarwaye huska ba,
Bai wanke guiwar hannu ba,
Bai shaho ruwa a tsakak kai ba,
Sannan bai qwalqwale kunne ba,
Yak kama qahwas shi da wanki xai yat tashi.
Yaw wanke guda yaq qyale guda yat tashi.
- 103 Da zuwa tun bai yi iqama ba,
Bai ko yi kabbara ba ga salla sai yad duqa,
Wada yay yi guda bai koma ba hay ya qare.
- 104 Sai yak kama qidan tazbi,
Ko shi bai san wada yac ce ba,
To sunan zaura tai Indo,

Sai xai yak kama kiran Indo,
Indo Indo Ai.

- 105 Nid dai nuna mai lamarin zaura ya vaci.
- 106 Tsaya ka ji mazan da tac ci amanas su yaka.
- 107 Ya'u irin zaurag ga ta Hillani,
Irin zaurag ga ta Hillani,
Kwanakki Kiruwa tar ribta yaz zwage.
- 108 Tat tahi tak kungumi Harinde tat taushe,
Shi da zaura tac ci amana tai,
Shi ya isko ni gida rannan yaka.
- 109 Ko da yaz zaka na tahi daji nan,
Yat tahi zaure yay yi zaman shi,
Yay yi tsugunni nai nan gehe.
- 110 Alhaji ya aje yas sanda tai ravi,
Tare da malhwa tai gehe,
Yay yi tsugunni nai,
Ni ko na tahi daji,
Na dawo na xauko harawa kanu ukku.
In tahi in jehwa harawa sai yag ganni,
Ya'u irin maganag ga ta Hillani,
Ita yay yi ma Alhaji Xanbalxo.
Yac ce min kai a Alhaji Xanbalxo yaka,
Lallali kai na ka kixin zaura 'yak kumya.
- 111 Na dai zo nij jehwa harawa nid dawo,
Daxa mun gama hannu mun gaisa,
Sai nis shige gida niq qyale shi yaka.
- 112 Niz zo nis samo mai tabarmar roba,
Nik kai gun gambu nir rava,
Yak koma yay yi zamanni nai, uhumm.
- 113 Ko da niz zo Alhaji Xnabalxo,
Fati ta buga damu lis ya kwanta,

Nix xauka tagal-tagal nig girke mai,
Nik koma nic cika buta dam nib ba shi,
Akwai wani varen goro garan babba nib ba shi.

114 Nik koma niy yi gida ni,
Yay yi lalura tai yay yi lalura tai yaq qare,
Da dai yak kurkure baki nai,
Kuma Alhaji ya guma goronai,
Ya yi saleva hat tak kama,
Sai nid dawo ni iske shi,
Ai don in ji bayani nai nib ba shi.

115 Da duy yax xauko batun zaura,
Sai nic ce za mu wurin wasa Argungu.

116 Haba mutumniyakka ta ci amanita,
Nic ce iy zamu wurin wasa Argungu.

117 Haba Xanbilxo ka saurara,
Mutimniyakka ta ci amanita,
Nic ce iy Yawuri waqa tam maishe mu,
Dub bai gane ba niq qyale.

118 Yag ga alaman na hita shirgi nai,
Dac can yak karimo Xanbalxo,
Kai Valxo qara kixin zaura kura ta.

119 Wajam maraqi huxu nis sai kat tac canye,
Yarana sun yi kiyon rago xan jarni,
Su huxu na sai kat tac canye,
Ban haxa taggo sabo nai ba.

120 Nih hwaxa ma ko ka mance, bayaninta,
Akwai wani alqawali na nan ta xauka,
Zaura kwas saida bisa bai samun ta,
In ka yi musun maganab Balxo,
In kaz zo tambayi Hillanin wajjenku.

121 Alhaji kowag gane halin zaura na hi shi,
Zaura 'yar inna da baba shiririta nomanki.

- 122 Kuma sauran mazan da kaj ji ta ci amana dug guntu ta.
Yanzu ta kai gare ni ku saurara,
Daxa Sani zan ruhe qohwa gub.
Ta kai gare ni ta ci amanata,
Kowac ce ya ji wuyaz zaura na hi shi.
- 123 A'a kac ce haka nan Balxo,
Saurara yanzu kana jin ta sanqira.
- 124 Irin wada zaura tay yi ma Xanbalxo,
Yaka,
Kamak kura ta iske hwarin rago an turke,
Yamma garai darni ya hwaxi,
Mi taka dako nan sai xauka,
Sheqo xai xaukin abincinki banza ta,
Haka zaura tay yi ma Xanbalxo sanqira.
- 125 Ni da zaura ta isko ni gida zamne na harxe,
Na kame ga kujerata garkammu,
Kuma rannan gani da shadda ta sha guga,
Na take maka takalmin 'yan gaye,
Na kawo agogo ga hannuna na maka,
Na shace suma ta tashi,
Mai wankin hulla ya wanke,
Ya kara qube tsab ya ba ni,
Na ko kahwa qube ram ta kama.
Alhaji na kame ga kujerata garkammu.
- 126 Dangina an zaka an taru,
Da xiyan qannai da xiyan yannai,
Na tara na tsare dubi dun nau na.
- 127 Sai zaura tah hita mota ta isko ni,
Tare da qaunatta, oke, yaka.
- 128 Tac ce mani kai a Alhaji Xanbalxo, yaka.
- 129 Nic ce mata ni a Alhaji Xanbalxo.
Tac ce don kai xai nik kashe armen ga,
In ka shirya in ba ka shirya ba,

Armen ga da kai aka xarma shi,
Sanqira ga ta hwara ta swal.

130 Xanbalxo hwarah hwatag ga ka ruxani, dun nir ribce.

131 To dud da tsawon hancinta misali nai,
Ya kai misalign milgoma, misalin dogon hancin.

132 Sai daxi yak kashe Xanbalxo, sai nih hwaxi,
Yarana nar riqa hannuna nit tashi,
Alhaji nid dawo ga kujerata niz zamna.

133 Ina da nera dubu ga kutolona niz zwage,
Wada nim miqa mata tak karva,
Sai xai tac ce na silifa na kab ba ni.

134 Nik koma nij juya ga kutolona nil lwatsa,
Ina da nera dubu ga kutolona niz zwage,
Wada nim miqa mata tak karva,
Sai tac ce Alhaji Xanbalxo,
To yanzu waxan ga na lalle na kab ba ni.

135 Aljihun ga na janhwata sanqira,
Xanbalxo dubu huxu nis sa mai,
To ka san Balxo baqauye na,
Sai nix xan sa maka lanba can nik kantce.

136 Ai da zauran nan tag gargaxo Xanbalxo,
Ina ta soshe-soshe ina wayau,
Han nik kai ga lamban nan nim matce.

137 Alhaji niy yasshe ta cikin riga tah hwaxi,
Nis sa maka takalmi nit take.

138 Wai don kat ta gane baqauye na tah hwarma,
Ta ce ga lanba nan ta hwaxi.

139 Ni ebo nera dubu ciki nib ba ta,
Wada nim miqa mata tak karva,
Sai tac ce Alhaji Xanbalxo,

Wanga na atanhwa na hwarin na kab ba ni,

140 Kuma nik koma ciki niz zabta nib bata,
Wada nim miqa mata tak karva,
Sai tac ce Xalxo na sarqa na kab bani

141 Kuma nik koma ciki niw wazga nib ba ta,
Wada nim miqa mata tak karva,
Sai tac ce Alhaji Xanbalxo,
Kuxxin 'yankunne da nic ce na kab ba ni.

142 Daxa maba na koma ciki kab-kab-kab na kwashe,
Wada nim miqa mata tak karva,
Sai tac ce Alhaji Xanbalxo,
Kuxxin xankwali da nic ce na kab ba ni.

143 Sani ka ga agogo ga hunnu sai ka sai shi,
Mata sun ban sabtun kwanna sanqira,
Za mu Kano rannan.
Ka san mata da dubaraq,
Qullin kuxxi ga leda sai sun lauya.

144 Na kaxa su ga aljihun riga qatanya,
Ai da zauran nan tag gargaxo Xanbalxo,
Ina ta lwatce-lwatce ina wayau,
Wai na san na aje vallen guntun goro,
Maba nan ko ledat ta nika kwancewa.

145 Sai ga ni na ja na ja ban katce leda ba,
Sannan nis sa cizon baki nih hizga,
Ba ta katce ba sai nir rega,
To sai nin nura da hancin kuxxi gehe,
Ni ije ledan nan,nit taushe,
Nic cire kuxxin nan nib ba ta.

146 Wada nim miqa mata tak karva,
Sai tac ce Alhaji Xanbalxo,

147 Waxan ga na agogo da nic ce na kab ba ni,
Xanbalxo mi nas sa ba ka ban na abinci ba,

- 148 Daxa nit taso ma gida ramce ta vaci.
Zaura nil lallavo ta tas shiga zaurenmu,
Akwai wani xan dakali na nan mun gina,
Tay yi zaman ninta tare da qaunatta,
Sai tad dogare hancinta wajjen qohwat.
- 149 Ka san sha'anin matan samri,
An keve muna shiyya mu xai adda.
- 150 Kulu ab babbam mataw wanmu,
Ko da niz zo ta zuba surhwa xai an nan kau.
Maba tun ba ta tarhwa ruwa ba ga surhwa ni isko ta.
- 151 Sai nic ce Hawwa ta ho amshi,
Tac ce to na zuba surhwa sai na qare.
- 152 Sai niz zo nir riqa hannu nij jawo ta,
Tay yad da tavarya kwaf tah hwaxi,
Nil lura da tsaba can ta watce,
Awaki sun taru sun canye,
Ka ji hasara can na qara.
- 153 Ko da nil lallave ta tas shiga xaki taz zauna,
Nic ce bak ka ni kuxi ramce,
Sai tay yi min batun ga na mata,
Kai wane irin kuxi kaka so ramce Sani am.
- 154 Alhaji dai ba ka caca ba ka kalanda,
Xanbalxo ban sayen kaji in zan kai Kurmi,
Alhaji ni ban sayen awaki don in zan kai Kurmi
.
- 155 Nan xazu da swahe kana zaune,
Cikin dabin ga xazu kana zaune,
Kana qidan kuxxi kax xamre
In wada kay yi da kuxxin nan naq qare?
- 156 To ni kau ga ni dabara ta shamin kai.
- 157 Nic ce Kulu koni ki saurara,
Haba wake nig ga shina arhwa nik kwashe,

Masu saye na can sun koma,
Ke ga in sun dawo mu ci riba mu biu adda.

- 158 Sai tana ta zolaya ta daz zaune,
Kai dai ka hwaxa muna Xanbalxo,
Wai maganag ga hwarilla ta,
Nic ce Hawwa hwarillata,
Ki tashi ki ba ni kuxi ramce.
- 159 Tac ce to ga rigakka da jambaki,
Ashe kai ta liqo mini lambatta 'yak kumya.
- 160 Niy yi sauri maza-maza nim matce huska dan nid dantce,
Nic ce ke na biya mahauta na xazu,
Haba na ishe yara suna saran qassa,
Jini nab baltsa man,
Kuma ban kawo muku nama ba.
- 170 Tac ce u'um bari Xanbalxo,
Jan jinni daban yake tun dauri,
Ba shi kamaj jan janbaki,
To sai tag ga kamar raina ya vaci.
- 171 Tac ce na yadda jini na shin,
To shi wanga baqi nan wash shaho shi,
Ta sa man gazal yak kumya.
- 172 Nic ce haba koni ki saurara,
Na biya mahauta na xazu,
Wayam mahauta ta taz zozan nih hurce.
- 173 Tac ce na yadda da suna dai na xauka,
Sani nawa ne kaka so ramce in ba ka.
- 174 Hat ta buxe akwati ta miqa min kuxxinta,
Layin wazobiya suna haka kwakkwance,
Layin 'yam muttala na haka kwakkwance,
Nan ni hwam biyat, nan 'yah hamsin, nan nera.
- 175 Karambani ya iza Xanbalxo,

Sai nir riqa kunnenta nic ce,
Kulu koni haba zaura nis samu,,
Ke ga ta nan zamne zaure,
Sai Kulu tam mai da akwatin kuf tak kulle,
Tas sa maka kwaxxo qat tad dantce.

176 Tac ce ban ba ka kuxi ga su,
Zauras sai na ga ta Mamman in ta qwarai ta.

177 Ka san mata da halin tcince,
Kisisiniya wajjen macce,
Qememe na wajjen macce,
Zii da qui na wajjen macce,
Kuma armakatalle na wajjen macce nan yat tashi.

178 Tac ce ban baka kuxi ga su,
Zaurat sai nag a ta Mamman in ta qwarai ta

179 Kulu tat tahi ravin zauremmu,
Ravin ginaz zauremmu tal lahe,
Ga ta da yaro xanxa Bello,
Sa'adda yana goye xan tcino.

180 Sai taz zo tam miqa huskat ta,
Tac ce barkak ki da hutawa yarinya.

181 Da zaura nax xaga hancinta,
Da ta ture ta da zauren dus sun hwaxi.

182 Kulu sai tak koma tab buga guxa ta isko ni,
Tac ce Alhaji Xanbalxo,
Halan Ba'ingila ta Allah yac cishe ka.

183 Ko zuwa Makka kay yo odat ta,
Don tcirid da ta ture ni da hancinta,
Na hwaxi goye da yaron ga,
Kai nawa kaka so ramce in ba ka.

184 Nic ce bakka ni dubu ramce,
Sai tay yi min batun ga na mata,

Kai wane irin dubu haka ba ko dakin ji,
Sani qara mata nera don ta hi su,
Nic ce ke san wada tay yi ma Mamman can garkammu.

- 185 U'um ban sani ba Alhaji Xanbalxo,
Sani ka ga dubu ramce,
Kuma Sani ka ga dubu kyauta na ba ka.
- 186 Xanbalxo nera dubun ga da nir ramta,
Sai nir rwaga su cikin aljihun janhwa.
- 187 Waxanga nera dubu ga ta daban,
Nik kai ga hammata nim matce,
Wai ni Xanbalxo dabara ta nis shirya.
- 188 Da niz zaka ni isko zauran nan zaure,
Nic ce mi am maganammu da ke wagga.
Tac ce Sani ba ka ban na abinci ba,
Niz zwago nera dubun ga da nir ramta,
Wad nim miqa mata tak karva,
Sai xai tac ce na abinci na kab ba ni,
Mi nas sa ba ka ba ni na mota ba na tahowa.
- 189 Maba wurin gaugawar in cire kuxxin nan,
Dun nan nic cire gashina nib ba ta.
- 190 Wada nim miqa mata tak karva,
Sai tac ce Alhaji Xanbalxo,
To Sani na mota na kab ba ni.
- 191 Daxa nik koma gida ramce ta vaci.
- 192 To mai tsohon ciki kiranta jidali na,
Ko da niz zo A'i tana zamne,
Ta yi shinhixatta ta ragga,
Shinshuniyad dabi ta kare ta ta miqe.
- 193 Sai nic ce yaki taho amshi,
Tac ce kai ban iya tashi sai na huta.

- 194 Nic ce haba A'i taho amshi,
Tac ce kai ban iya tashi sai na huta,
Shi Alhaji mi ab baqin dalilinka daman,
Nic ce haba koni taho amshi.
- 195 To ni kau ga ni dabara ta sha min kai.
- 196 Sai nil lura da xakinta,
Ba ta kulle maka xakin ba,
Sai nib bixo kare niy yo hwartat.
Sai nis sheqa nin nuhi xakin,
Ai awaki sun cika xakinki,
Dus sun canye miki tsaba in ke bat ta.
- 197 Tac ce ai ban aje tsaba ba,
Na dai gane,
Halan don in taso ka bixan ramce,
Ban tashi.
- 198 Alhaji niyyo zumu-zumu niy yo bakin garkammu,
Ba ni da ko tanga,
To kuma in isa zauren nan ak kunya.
- 199 To Ai tana cin goro ina ci nai,
Wani varen goro garan babba,
Nid dawo dai-da- huskat ta,
Goron nan nim mishi cizon ganganci,
Nib ba shi kumumus-kumumus,
- 200 Tac ce Sani 'yammo mani goron nan
Nic ce yaki taho amshi,
Tac ce sai dai ka taho nan kai,
Nic ce sai dai ki aho nan ke,
Tag ga kamag garka za ni sanqira.
- 201 Tac ce dakata ina za ka Xanbalxo?
Tad daddahwa tad daddahwa tat tashi,
Tar riqa shinshuniyar dabi tam miqe,
Da zuwa sai tac ce mani ga ta,
To ga ni na zo Alhaji Xanbalxo mi kac ce?

- 201 Wada nim miqa mata goron ga sai tat tamne,
Dum muna xumi ba ta gane ba,
Sani nir riqa hannu nij jawo ta,
Tat tahi xaki taz zamna.
- 202 Nic ce mata to hwa ki saurara,
Don maganammu ta sirri ta,
In mun yi ta kowa bai jin ta sai Allah.
Ba ni kuxi ramce.
- 203 Tac ce ban da ko anini xakin ga,
Kuxxin adashe xai ax xakin ga,
Xanbalxo zubin ga na hwarin xai an nan,
Ban ko bai ramce ka gan su.
- 204 Ai wada tax xaga hannu sai nih hizge,
Nis sheqa ni isko zaura nan zaure.
- 205 Wada nim miqa mata tac ce la!
Ba ta da hannunta ita qaunat.
- 206 Wada nim miqa mata tak karva,
Maba akwai wata 'yaj jikka nan gehe.
Sai taj ja zii jir yab buxe,
Tat tura maka kuxxin ga,
Sannan taj jawo zii jir yak koma.
- 207 To sai wata rana Alhaji Mamman,
Mu mun koma.
- 208 Sun hita garka Alhaji Mamman xai an nan ko,
Sai ga mota nan garkam mu,
Direba gidan gaba yas sa ta taz zamna,
Tare da qaunat ta.
- 209 Hat ta shiga ta ruhe qohwa sai tab buxe,
Tad dawo ta ishe Alhaji Xanbalxo,
Tac ce ba ka ba mu kuxin tokaw wanka ba.

- 210 Qanena Amadu na zamne,
Nic ce bak kani dubu ramce, yab ba ni,
Wada nim mia mata tak karva tak koma,
Tad dawo ta ishe Xanbalxo,
Tac ce ba ka ba mu na omo ba.
- 211 Mamman Xandada yana gu nai,
Nic ce bak ka ni dubu ramce yab ba ni.
- 212 Wada nim miqa mata tak karva tak koma,
Tad dawo ta ishe Xanbalxo,
Tac ce ba ka ba mu kuxin mai ba.
- 213 Sani Xansakai na ravina,
Nic ce bak ka ni dubu rance,
Yac ce kuxxin ga na tsaba na Sani an,
Nic ce haba ba ni dubu rance yab ba ni,
.
- 214 Wada nim miqa tak karva tak koma,
Hat ta shiga ta ruhe qohwa sai tab buxe,
Tad dawo ta ishe Xanbalxo,
Ba ka ba mu na turare, shalto ba,
Alhaji ko ka raina ni,
A'a.
- 215 Ni iske Alu Gumi shago nai,
Nic ce bak ka ni dubu rance yab ba ni.
- 216 Wada nim miqa mata tak karva, tak koma,
Sannan tar ruhe qohwa gub tak kulle,
Dac can ciki taw wana gilashi hay yad dantce,
Sai wata rana Alhaji Mamman mu mun koma.
- 217 Ka ga ni kwana tara ban ci abinci ba,
Ina ta vace-vace ina tsaki,
Don haka ban ra'ayin zaura,
Duw wada kag ga muna tare,
Ba ni rakkiyak ka wurin zaura,
Ba ka ba ni sabtu na ba zaura sanqira.

- 218 In kac ce tare da ni za ka,
Kuma tun ga hanya muna yaya,
Har in ba ta kai mu bugayya ba.
- 219 Tsaya ka ji don tsananin ban son zaura sanqira,
Don ni da a ce min ga zaura an ba ni,
Sani da in ji xumin zaura,
Gwamma tsutsa goma ta liqe min,
Irin ta bara waccan mai qai-qai,
In tai a bice ni da habxi cib,
Alhaji in kwana ina soshe-soshe,
Ina wayyo ni Allah,
Don ni na san wuridi na xai nik kwan yi.
- 220 Zaura ta ishe ni ina kwava,
Ta ce barkak ka da aiki xan xan Shehu,
Maganag ga da tay yi ma Xanbalxo nij ji ta,
To gara yazan na xauko sumogal kwali goma.
'Yan sanda goma su kama ni,
Moba folis goma su iske ni, can daji,
A yi ta duka sai ta hwaxi,
Kuma kowane kwali gaya da illa tai an buxe,
Shi dai wanceni na daga na an kware,
Wajjen 'yan sanda yak koma.
- 221 Shi ko wanceni na kamso na an kware,
Wanceni fiya-fiya yake xax xamre an kware,
Shi ko wanceni na jaw qwaya an twale,
Sai ya zan na xauko dubun laifi cikinsu.
To mi aka ce ma dubun laihi?
Xanbalxo hwaxas su mu gane in ka san shi.
- 222 Alhaji hodar Hwaransi kokin mai tsada,
Irin waccan ta varai babba,
Kwali ya yi tsawon Balxo,
Ka ko san dole a halbe ni.
- 223 To tsaya ka ji don tsananin ban son zaura sanqira.
- 224 Da a ce mani ga zaura an ba ni,

Tare da mota fayib o fayib (505),
 A gina gida na gilashi,
 Sai an shahe swal,
 A kawo fameka ukku a jera min,
 Xanbalxo a liqa gilashin gyaran huska.

- 225 A ban tibi da rikoda,
 Ga janarito sabo an ban,
 Ai min burtsatse na ruwan sha,
 Ga kuma firijin don sanyin su,
 Xaki na kowane esi nai ya tashi.
- 226 Sani Xanballxo mijin Dije,
 Ka ko san an haxa Xanbalxo
 Ka san an kammala Xanbalxo, yaka.
- 227 A ba ni nera dubu ta sayen manja.
- 228 Sanqira taho ka saurara,
 Ka ji al'amarin lamarin zaura.
 A ba ni dubu goma na sayen manja,
 A ba ni dubu goma na sayen magi,
 A ce mani ka gan su kyauta an ba ka,
 Kuma ga zaura kai adda.
- 229 Maba don tsananin xai ban ra'ayin zaura,
 Ga xunki goma na shadda ni xai adda,
 Takalmi goma na takewa duk bata,
 Da agogo goma na xaurawa, dus siko,
 Ga hulla goma na sokewa, duq qube,
 Ka so san an kammala Xanbalxo, xan kuwa.
- 230 Ya'u don tsananin ban ra'ayin zaura,
 Wajjen motag ga ta hwarin dai,
 Hag gara a ba ni aron keke, ko tsoho na,
 Dud da na sata na,
 In ciyo mil goma cikin rai-rai,
 In an kama ni a xamre ni,
 In shekara goma ga 'yan sanda,
 Don na san ban yi hasarak kwana ba,

Ba dai na tsare sallah ba koyaushe.

- 231 Zaura ‘yar inna da baba shiririta nomanki.
 ‘Yar inna da baba xiyag gwaggo,
 Mai guntun alqawali mai guntun keso.
 Bori kike mai maganay yohi ‘yar inna,
 Don ita kowab ba ta amana sai ta ci ta.
- 232 ‘Yan yara sun ce ruwa taka nushi,
 Alhaji ko gulbi taka nushi mis sha min kai.
- 234 Ka saurara ka ji al’amarin zaura,
 Akwai akuyas sake mai vannaj jan jari,
 Ba ta da tsoho ba ta da ‘yan yara.
 Zaura makari ba ka nuna kana so ba,
 Bakin kan nuna kana so dut ta qare.
 Daxa kai dai ba ka lalura dus sai tata.
 Abin mamaki ba ka gane ba,
 Alhaji Sani Xanbalxo mijin Dije da Binta.
- 235 Wada Allah Yay yi da bawa nai,
 Haka nan kowa ya ka xauka tai sanqira.
- 236 Abin mamaki ba ku gane ba,
 Ka san lamarin yau sai xan xan yau.
- 237 Yara ina Sani Sabulu na Kanoma?
 Yara mutum bai mance amini nai,
 Xanbalxo mutum bai mance amini nai,
 Sani Xanbalxo Muhamman ya gaishe ka.